

V.

Közgazdaságtan és pénzügyek

AZ ÁLLAMOK ADÓZÁSI ESZKÖZTÁRA A MAGÁNSZEMÉLYEK CSALOGATÁSÁRA, MEGTARTÁSÁRA ÉS ELENGEDÉSÉRE

Békés Balázs*

1. Bevezetés

Régióinkban az elmúlt két évtized meghatározó tendenciája az adózás világában a társasági nyereségadó kulcsok folyamatos csökkentése volt, amelyet első sorban az adott országban működő vállalatok „megtartása”, illetve a külföldi működőtőke bevonása motivált. Az adómértékek állandó csökkentése azonban megfigyelhető a fejlett és fejlődő államok gazdaságpolitikájában,¹ tekintettel arra, hogy az egyes joghatóságok egymás viszonylatában kívántak előnyösebb feltételeket kialakítani. Mindezen folyamatok ugyanakkor ún. „káros adóversenyhez” vezethetnek, amelynek eredményeképpen annak lehettünk tanúi, hogy bizonyos, rendkívül tőkeerős multinacionális vállalatcsoportok gyakorlatilag kivonják magukat a közterhek viselése alól. A jelenséget felismervén a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) az ún. BEPS (*Base Erosion and Profit Shifting*) projekt keretében, az Európai Unió pedig részben ennek kereteiben részben az állami támogatási szabályok felülvizsgálatával szorítja vissza a társaságok káros adózási gyakorlatait. Mérföldkőnek tekinthető az Apple írországi jelenlétét érintő adóvita kapcsán az Európai Bíróság 2024. szeptemberében kihirdetett ítélete,² amely jogosulatlannak minősíti az Apple számára biztosított adókedvezményt és amely eredményeként – a Bizottság

* Egyetemi docens, Pénzügyi Jogi Tanszék.

¹ Shafik Hebous: Chapter 6.: Has Tax Competition Become Less Harmful? In: Ruud A. de Mooij – Alexander D. Klemm – Victoria J. Perry: *Corporate Income Taxes Under Pressure. Why Reform Is Needed and How It Could Be Designed*. International Monetary Fund, 2021.

² C-465/20 P, Bizottság kontra Írország és társai.

döntését helybenhagyva – tizenhárom milliárd euró megfizetésére kötelezik az amerikai technológiai óriást.

A globalizáció azonban nem csak a hátáron átnyúló adózási struktúrákat kialakító és multinacionális szinten szerveződő cégesoportok miatt állítja kihívások elé a nemzeti jogalkotót. A technológiai fejlődés általánossá tette az irodán kívüli munkavégzést a szellemi foglalkoztatottak körében,³ cégtulajdonosok, vállalatvezetők akár a vállalkozás székhelyétől eltérő országban élve hozhatják meg a vállalkozásuk számára jelentős döntéseket. Az eredetileg belföldi adózókra kialakított szabályozási keretrendszert kihívás elé állította a magánszemélyek gyakori – akár éven belüli – lakóhelyváltogatása, ugyanakkor kétségkívül lehetőséget is jelent számukra a szellemi foglalkoztatottak és a vagyonos magánszemélyek országukba csalogatása és az országban tartása. Jelen tanulmány részeként röviden bemutatom azon fő illetőségi szabályokat, amely alapján megállapítható, hogy mely államban minősül valamely magánszemély adóilletőséggel bírónak, majd kitérünk azon eszközökre, amelyekkel valamely állam a magánszemélyeket saját illetősége alá bevonzani, illetve az alól elengedni szándékozik.

2. Az adóügyi illetőség megállapítása

Az adóügyi illetőség szempontjából mind a gazdasági társaságok, mind a magánszemélyek vonatkozásában a nemzeti adójogszabályok az adott országhoz fűződő kapcsolat, illetve ezen kapcsolat minősége és szorossága alapján minősítenek cégeket és magánszemélyeket az adott ország adóügyi illetősége szerint belföldinek. Magánszemélyek vonatkozásában az állampolgárság vagy más, letelepedésre jogosító státusz, a lakó- és tartózkodási hely, illetve az adott országban a naptári éven belül eltöltött napok száma, társaságok esetében pedig a társaság letelepedettsége, illetve üzletvezetési helye határozza meg legjellemzőbben az illetőséget.

Az adóügyi illetőség azért bír kiemelt jelentőséggel, mert az illetőség országa főszabályként az adott személy teljes jövedelme (világjövedelem) fölött adóztatási jogkört szándékozik gyakorolni, ezzel szemben, amennyiben valamely jövedelem ettől az országtól eltérő államban keletkezik meg, úgy ezen jövedelem vonatkozásában a forrásország is adóztatási jogkörének gyakorlására

³ Egy felmérés szerint mintegy 16,9 millió amerikai vallja magát digitális nomádnak, azaz olyan foglalkoztatottnak, aki a munkavállaló székhelyén, telephelyén kívül végez munkát. Ld. *The Aspiration and Reality of Digital Nomads. MBO Partners, 2022.*

törekszik. Amennyiben több állam belső adójoga is adóztatás alá vonhat valamilyen jövedelmet (akár azért is, mert az adott személyt több állam belső joga is belföldi illetőségűnek tekinti), úgy a különböző alkalmazandó adójogszabályok ütközését, kollízióját a belső jogszabályok vagy nemzetközi egyezmények alapján kezelni, feloldani szükséges. Figyelemmel arra, hogy jelen tanulmány az „Emberkép a jogban” témájú gyűjteményes kötetben kerül publikálásra, így az alábbiakban a magánszemélyekre vonatkozó adóügyi illetőségi szabályokat tekintjük át röviden.

A kettős adóztatást, vagyis valamely (ugyanazon) jövedelem többszöri megadóztatását elkerülendő az államok ún. kettős adóztatási egyezményeket (*double taxation conventions*) kötöttek egymással. Jelenleg több mint háromezer kettős adóztatási egyezményt tartanak nyilván globális szinten.⁴ Az alábbiakban az adóegyezmények jellemző illetőségi szabályait tekintjük át.

Az illetőségi szabályok kapcsán előzetesen fontos rögzítenünk, hogy valamely magánszemély csak az egyik szerződő országban minősülhet illetőséggel bírónak az egyezmények alapján, ezért az egyezmények ún. elosztó szabályok (*tiebreaker rules*) alkalmazásával döntenek el azon eseteket, amikor valamely személy több ország belső joga alapján is belföldi illetőségűnek minősülne.

Az elsőként vizsgálandó kritérium az állandó lakóhely holléte, ugyanis amennyiben valamely személy mindkét országban bír illetőséggel, úgy illetősége az alapján dönthető el, hogy melyik országban található állandó lakóhelye. A gyakorlatban előfordulhat ugyanakkor, hogy a magánszemély mindkét szerződő országban rendelkezik állandó lakóhellyel, ilyen esetben az vizsgálandó, hogy melyik országgal ápol szorosabb személyes és gazdasági kapcsolatokat. Ezen második kritériumot magyarul „létérdek központja”-ként is nevezik (a „*centre of vital interests*” fogalomból kiindulva). A személyi kapcsolatok vizsgálata a családi, szociális vagy vallási kötődésekre terjednek ki, gazdasági szempontból a magánszemély jövedelmeinek forrása és a gazdasági tevékenység végzésének helye vizsgálandó. Gyakorlati példán keresztül szemlélítve a második kritériumot, amennyiben valamely személy Németországban és Kanadában egyaránt rendelkezik állandó lakóhellyel, valamint mindkét országban végez munkát és szerez jövedelmet, de felesége és gyermekei elsődlegesen Németországban tartózkodnak, illetve ezen személy kulturális és szociális kapcsolatait is Németországban ápolja elsődlegesen, úgy megállapítható, hogy német illetőségűnek minősül a vonatkozó adóegyezmények alapján.

⁴ Michael Lang: *Introduction to the Law of Double Taxation Conventions*. 3rd ed. Wien, Linde, 2021.

Amennyiben a létérdek központja alapján sem állapítható meg a magánszemély illetősége, úgy a szokásos tartózkodási hely (*habitual abode*) holléte dönti el az adott személy illetőségét. A szakirodalom az a helyet tekinti szokásos tartózkodási helynek, ahol a magánszemély szokásosan, általános jelleggel tartózkodik, az egyezmények ugyanakkor ezen pont vonatkozásában a tartózkodás időtartamára helyezik a hangsúlyt. Végezetül, amennyiben egyik szerződő országban sem állapítható meg a szokásos tartózkodási hely, úgy az egyezmények azon szerződő államhoz kapcsolják az illetőséget, amelynek a magánszemély állampolgára. Ismét egy példával szemléltetve a fentieket, amennyiben egy magánszemély Németországban és Franciaországban is állandó lakóhellyel bír, a munkát német területen végzi, de a hétvégét Franciaországban tölti, a létérdekek központja arányosan oszlik meg a két állam között és a gyakori utazások, határátlépések miatt a szokásos tartózkodási hely sem határozható meg, úgy az állampolgársági szabályt, mint elosztó szabályt kell alkalmazni, amennyiben tehát csak francia, vagy csak német állampolgársága van a magánszemélynek, úgy ezen államban fog adóilletőséggel bírni.

Az illetőségi szabályok fenti összefoglalásából belátható, hogy milyen komplex feladat, nem mellesleg komoly gyakorlati kihívások elé állítja a nemzeti hatóságokat az adott magánszemély adóügyi illetőségének pontos megállapítása.

A következőkben azt mutatjuk be néhány példán keresztül, hogy milyen eszközöket alakítottak ki az államok a magánszemélyek – különösképpen a jelentős vagyonnal rendelkezők – bevonására, illetve kitérünk arra, hogy milyen korlátozásokkal próbálják ezen magánszemélyek távozását megakadályozni, illetve terhesebbé tenni.

3. „Bevonzó” rezsimek

Az államoknak jelentős költségvetési érdekük fűződik ahhoz, hogy a lehetőségekhez mérten maximalizálják azon magánszemélyek számát, akik az adott állam adószabályai szerint teljesíti adókötelezettségét, azaz ezen ország adóilletősége alá tartozik. Fontos megjegyezni azonban, hogy az országok nem csupán az adófizetésben látott közvetlen pénzügyi hasznok érdekében versenghetnek azon személyek bevonásáért, akik számukra értékteremtő képességgel bírnak, hanem teszik ezt azért, mert az adott személy által végzett tevékenység, jelenlét egyéb szempontokból fontos az adott ország számára.

E tekintetben akár hazai példával is élhetünk, hiszen a magyar adószabályozás is rendkívül kedvező adózási módot tesz lehetővé, a hivatásos sporto-

lók vonatkozásában ugyanis évi 500 millió forintra megemelt⁵ összeghatáron belül lehetőség van az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulás (ekho) választására, amely adónem választása esetén 15% ekho megfizetése „kiváltja” a személyi jövedelemadó és társadalombiztosítási járulék fizetési kötelezettséget (amely az általános szabályok szerint adózó, munkaviszonyból jövedelmet szerző magánszemély vonatkozásában 15% és 18,5% mértékű adóterhelést, azaz összesen 33,5% levonandó adót jelentenek). A jogalkotó célja ezen adózási konstrukció létrehozása során vélhetően nem bizonyos csoportok kedvezőbb adózási helyzetbe hozása volt, hanem azon gazdasági, sport-fejlesztési megfontolás vezethette a törvényhozókat, hogy nemzetközi szempontból biztosítsák a külföldi játékosok bevonására törekvő sportegyesületek számára a megfelelő feltételeket. A jogalkotó tehát a fenti esetben éppen a „rövid távú” jövedelemadóztatási céljait adta fel ebben a vonatkozásban egyéb, számára fontos célok elérése érdekében.

A számos magánszemélyt csalogató jogtechnikai módszer közül az alábbiakban különösen az illetőség befektetéssel való megszerzésének lehetőségét biztosító magyar vendégbefektetői vízum szabályait ismertetjük röviden. A magánszemélyek, különösen a vagyonos, világszerte befektetéseket birtokló magánszemélyek számára kedvező adózási formák bevezetésével számos ország próbálta a magánszemélyeket illetősége alá csalogatni. Ezen szabályozás egyik tipikus példaként a későbbiekben a brit „*non-domiciled*” rendszer szabályait mutatjuk be.

3.1. Befektetői letelepedés lehetővé tétele

A vagyonos magánszemélyek számos különböző szempont figyelembevételével választják ki állandó tartózkodási helyüket, így bizonyára kiemelten figyelembe veszik az adott ország infrastruktúráját, a geopolitikai szempontokat vagy akár a szórakozási-kulturális lehetőségeket is. Ugyanakkor, biztosak lehetünk abban, hogy a döntés meghozatalakor fontos szerepet játszik az adózási környezet és a belépés adminisztratív egyszerűsége is. Mindezekre tekintettel számos uniós ország ún. „*residence by investment*”, magyarul talán befektetői tartózkodási sémának fordítható programokat indított el. A befektetői tartózkodás két fő modellje különböztethető meg az uniós tagállamok között, attól függően, hogy a konstrukció állampolgárságot (*golden passport*) vagy letelepedést biz-

⁵ 2005. évi CXX. törvény az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulásról, 3. § (4) da).

tosít (*golden visa*). A befektetők részére állampolgársági státuszt csupán három tagállam, Bulgária, Ciprus és Málta tesz elérhetővé, ezzel szemben a legtöbb ország „csupán” letelepedettséget biztosít. Tekintettel arra, hogy Magyarország is az utóbbi csoportba tartozik, így az alábbiakban röviden a 2024 évben bevezetett vendégbefektetői rendszert mutatjuk be.

Az Országgyűlés 2023-ban a harmadik országbeli állampolgárok beutazására és tartózkodására vonatkozó általános szabályokról szóló 2023. évi XC. törvénnyel (a továbbiakban: Btátv.) bevezetett egy három lépcsőfokos vendégbefektetői programot, amelynek keretein belül külföldi befektetők Magyarországon megvalósított befektetések, illetve adományok útján először rövidebb tartózkodást lehetővé tevő vízumot, majd tíz évi tartózkodásra jogosító tartózkodási engedélyt, végül pedig határozatlan letelepedést biztosító nemzeti vagy EU kártyát szerezhetnek.

A vendégbefektetői státusz első lépcsőfokát jelentő vendégbefektetői vízumot legfeljebb két évre bocsátják ki meghatározott feltételek fennállása esetén. E feltételek közé tartozik többek közt a kérvényező befektetéséhez, tartózkodásához fűződő nemzetgazdasági érdek, az érvényes úti okmány, a tartózkodás céljának igazolása, megfelelő anyagi fedezet biztosítása és az egészségügyi biztosítás is, mindemellett, a kérvényező nem állhat beutazási vagy tartózkodási tilalom alatt. A Btátv. definiálja a nemzetgazdasági érdekekkel bíró befektetéseket, e fogalom alá két befektetési, illetve egy adományozási forma tartozik. Nemzetgazdasági érdekekkel bíró befektetésnek számít 250.000 euró értékű befektetési jegy megvásárlása egy, az MNB által nyilvántartott ingatlanalapban, 500.000 euró értékű Magyarország területén található lakóingatlan tulajdonjogának megszerzése, illetve 1.000.000 euró értékű adomány nyújtása valamely közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítvány által fenntartott felsőoktatási intézmény részére. A vízum megszerzéséhez a kérvényezőnek nyilatkozatot kell tennie arról, hogy a fenti három befektetés valamelyikével kíván rendelkezni, ehhez törvényes fedezete biztosítva van, illetve vállalja, hogy Magyarországra történő belépésétől számított három hónapon belül befektetését megvalósítja.

A vendégbefektetői vízumot két évre bocsátják ki, megszerzése pedig feljogosítja a harmadik országbeli befektetőt az országba történő többszöri beutazásra, 180 napon belül 90 napot meghaladó tartózkodásra és legfőképpen, a vendégbefektetői státusz következő lépcsőfokának, a vendégbefektetői tartózkodási engedélynek igénylésére.

A vendégbefektetői tartózkodási engedély mind a Magyarország területén történő tartózkodásra, mind a korlátozás nélküli munkavégzésre, illetőleg a

gazdasági társaság, jogi személy vezető tisztségviselőjeként való tevékenykedésre feljogosít. A vendégbefektetői tartózkodási engedély megszerzésének – a már fent bemutatott vendégbefektetői vízum megléte mellett – további feltétele a magyarországi szállás- vagy lakóhellyel való rendelkezés, illetve az országba történő beutazástól számított 3 hónapon belül a vendégbefektetőnek igazolnia kell az idegenrendészeti hatóság felé azt is, hogy a fent bemutatott nemzetgazdasági érdekű számító befektetések legalább egyikével rendelkezik.

A tartózkodási engedélyt tíz évre bocsátják ki és egy alkalommal újabb tíz évre meghosszabbítható, amennyiben a kérelmező az igénylés feltételét képező befektetéssel a hosszabbítási kérelem benyújtásának időpontjában is rendelkezik. Így vendégbefektetői tartózkodási engedély a vendégbefektetői vízummal együtt 22 év tartózkodásra jogosíthatja fel a harmadik országbeli befektetőket. Emellett a tartózkodási engedély birtokában a vendégbefektető jogosult családi tartózkodási engedélyt is igényelni, mely a törvényben nevesített családtagokat is feljogosítja, a Magyarországra való beutazásra, illetve tartózkodásra.

Összességében a fentiek alapján láthatjuk, hogy Magyarország is csatlakozott azon európai államok sorába, melyek letelepedési programokkal, kedvező feltételek biztosításával próbálják magukhoz csábítani a tőkés adózókat. Talán azt is érdemes hozzátenni, hogy a Magyarországra letelepedő külföldi (pl. harmadik országbeli vagyonos állampolgár) magyar illetősége folytán világjövedelme után – például az európai tőzsdei nyeresége után – a magyar költségvetés felé teljesíti az adókötelezettségeit. Mindez pedig természetesen nem csak a költségvetési egyensúly szempontjából előnyös, az ide költöző magánszemély számára is fontos szempont lehet, hogy a magyar egykulcsos személyi jövedelemadó az egyik legalacsonyabb adómérték az uniós tagállamok között (csak a román és a bolgár személyi jövedelemadó-kulcs alacsonyabb a hazai 15%-nál).

A befektetői letelepedési rendszerek után az alábbiakban az Egyesült Királyság magánszemélyeket „csalogató” adózási rendszerén keresztül mutatjuk be azt, hogy milyen lehetőségekkel élnek államok a vagyonos magánszemélyek illetőségük alá „bevonása” érdekében.

3.2. A brit „resident non-domiciled” rendszer és az új szabályozás

Az Egyesült Királyságban működő ún. „resident non-domiciled” rendszer lehetővé tette azon Egyesült Királyságban adóügyi illetőséggel rendelkező adózók számára, akiknek állandó lakhelye az Egyesült Királyságon kívül van, hogy a külföldről származó jövedelmeik után ne fizessenek adót az Egyesült

Királyságban, vagy visszaigényelhessék a már befizetett adót (amennyiben a jövedelem után máshol már tényleges adófizetésre került volna sor). A nevezett – rendkívül kedvező – adórezsimet új szabályozás váltja 2025-től.

A jelen tanulmány írásakor hatályos szabályoknak megfelelően, amennyiben a brit illetőséggel bíró személy úgynevezett *non-domiciled* (azaz állandó lak-hellyel az Egyesült Királyságon kívül rendelkezik), külföldi jövedelme 2.000 angol font alatti és e jövedelmet nem „hozza be” az országba, úgy ezen külföldi jövedelem automatikusan adómentesnek minősül az Egyesült Királyságban. Abban az esetben pedig, amikor a nevezett személy éves külföldi jövedelme meghaladja a 2.000 angol fontot, az adózónak választási lehetősége van, miszerint vagy megfizeti az Egyesült Királyságban a külföldi jövedelemre jutó adót – amely adót később, kettős adóztatás esetén visszaigényelhet –, vagy igénybe veheti az ún. *remittance basis*-t. A *remittance basis* rendszer lényegét az adja, hogy az adóalany külföldről származó jövedelme csak akkor válik adókötelessé, amennyiben azt „behozza” az Egyesült Királyságba. Emellett az adózó lehetőséget kap arra, hogy egy úgynevezett *clean account*-ot hozzon létre, melyre az adóügyi illetősége keletkezéséig tetszőleges mértékű pénzüsszeget helyezhet ezen az elkülönített számlán (a brit adóhatóság ezt adózott jövedelemnek tekinti, így az mentesül a további adóztatás alól). A *clean account*-on lévő összeget az adózó „behozhatja” az Egyesült Királyságba, így megfelelő strukturálás esetén az adózó fedezni tudja a *clean account*-ról az egyesült királyságbeli költségeit, a külföldi jövedelmét – mely szintén adómentes, hisz nincs „behozva” az országba – pedig felhasználhatja egyéb, az Egyesült Királyságon kívüli tevékenysége érdekében.

A *non-domicile* rendszer jelentősen elősegítette a külföldi adózók Egyesült Királyságban való tartózkodását, több mint 70 000 külföldi él ezzel az adózási rezsimmel az angol adóhatóság által publikált adatok szerint.⁶

A közelmúltban nyilvánosságra került brit kormányzati szándék alapján a *resident non-domicile* rendszer 2025 folyamán megszűnik és a későbbiekben tisztán az illetőség alapulvételével történik majd az adóztatás, ugyanakkor továbbra is jelentős kedvezményként az országba újonnan érkező adózó négy éven keresztül mentesülhet a külföldi jövedelmei utáni adófizetés terhe alól. Jelen tanulmány írásának idején az új rendszer végleges szabályai még nem ismertek, így azok részletes bemutatására nem kerül sor.

⁶ Statistical commentary on non-domiciled taxpayers in the UK. GOV.UK, 9 July 2024.

4. Adófizetési kötelezettség illetőségváltás esetén

A magánszemély adófizetési kötelezettsége jellemzően valamely adóköteles jövedelem megszerzésének időpontjához kapcsolódik. Ha megtekintjük a magyar személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény 9. § (2) bekezdésének rendelkezését, a bevételszerzés időpontját a személyi jövedelemadó rendszere pénz esetén a birtokba vétel vagy jóváírás időpontjához kapcsolja és a törvény logikája egyéb esetekben is a jövedelem fizikai megszerzése, felhasználásához kapcsol adóztatási pontot. (Egyedül egy esetben, kivétel szabályként tér el ettől a jogalkotó, a 9. § (2) g) pontja szerint ugyanis a törvény által nem rögzített esetekben az a nap tekintendő bevételszerzési időpontnak, amelytől kezdődően a magánszemély a bevétel tárgyát képező vagyoni értékkel rendelkezni jogosult.)

A fenti logikát követve előfordulhat, hogy a magánszemély által az egyik országban létrehozott tényleges vagyoni haszon realizálása – akár éppen adózási szempontokra tekintettel – a magánszemély illetőségváltását követően történne. Következésképpen, könnyen előállhat az a helyzet, miszerint az adózó a kiindulási ország kedvező infrastruktúráját használva sikeres vállalkozási tevékenységet folytat, vállalkozásából a hasznokat nem veszi ki (pl. osztalék formájában), azonban utóbb illetőségváltás mellett dönt és a vállalkozást az illetőségváltást követően azonnal, nagy haszonnal értékesíti, majd a teljes ügyleti nyereség kapcsán a fogadó országban teljesíti az adófizetési kötelezettséget. Belátható, hogy a fenti helyzet kedvezőtlen a kiindulási ország szempontjából, hiszen az adóköteles jövedelem ténylegesen – túlnyomó részt – az illetőségváltást megelőzően keletkezett.

Mindezen problémakör megoldása érdekében számos ország „*exit*”-adót vezetett be a magánszemélyek illetőségváltása vonatkozásában, amelynek célja, hogy a magánszemélyek adózzanak a tulajdonukban lévő eszközök (üzletrészek, értékpapírok) „rejtett tartalékai” kapcsán. Megjegyezzük, hogy *exit*-adó a gazdasági társaságok vonatkozásában már uniós szinten bevezetésre került az „ATAD” csomag részeként, amelyet a hazai adórendszerbe a társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény 16/A. § pontja implementált, a magánszemélyek vonatkozásában ugyanakkor az *exit*-adózás nem egységesített. Tekintettel arra, hogy Magyarország ilyen típusú adót nem vezetett be, így az adófajtát más tagállamokat és az uniós esetjogot megvizsgálva tekinthetjük át az alábbiakban.

Az uniós esetjog által kidolgozott joggyakorlat a letelepedés szabadsága, mint az uniós belső piaci mobilitás szempontjából kulcsfontosságú érték szem-

pontjából vizsgálta az *exit*-adókat és alakította ki azon keretrendszert, amelyek garanciákat biztosítanak a belső piac szempontjából.

Az első releváns ítélet, amelyben az Európai Bíróság az *exit*-adók alkalmazhatóságát vizsgálta a C-09/02 számú, *Hughes de Lasteyrie de Saillant* ügyben hozott döntés volt. A döntés alapjául szolgáló ügyben egy Belgiumba költöző francia állampolgárt az általa egy francia társaság üzletrészeként tartott, még nem realizált „növekmény” kapcsán adóztatott a francia adóhatóság.

Az Európai Bíróság az alábbi megállapításokra jutott. Az azonnali – kilépés-kori – *exit*-adóztatás sérti a letelepedés szabadságát, ugyanis hátrányos helyzetbe kerülnek az illetőségüket az unión belül megváltoztató személyek a helyben maradó személyekhez képest (ti. nekik ugyanis a hasznok realizálásának pillanatáig nem merül fel adókötelezettség).

A francia kormányzat az adókijátszás elleni fellépésre való hivatkozással indokolta a magánszemélyek ilyen formában történő adóztatását, ugyanakkor ezen érvet az Európai Bíróság arra hivatkozással utasította el, hogy a szabályozás nem kifejezetten a mesterséges, adókijátszási céllal létrehozott konstrukciókkal szemben, hanem általánosan, az illetőségét megváltoztató valamennyi magánszeméllyel szemben irányadó.

A C-470/04 számú, *N v. Inspecteur* ügyben az Európai Bíróság az illetőségváltáskori adóbevallás-benyújtási kötelezettséget vizsgálata során megállapította a kötelezettség arányosságát, így uniós joggal való összhangját. A bírósági érvelés szerint *a lakóhely áthelyezésének időpontjában beadandó adóbevallás olyan igazgatási jellegű formai követelmény, amely alkalmas arra, hogy zavarja vagy kevésbé vonzóvá tegye az alapvető szabadságoknak az érdekelt adózó általi gyakorlását, azonban ezen előírás nem tekinthető aránytalannak, tekintettel az adóztatási joghatóság megosztásának különösen a tagállamok közötti kettős adóztatás megszüntetését szolgáló jogos céljára.*

Ugyanakkor, az ítélet alapjául szolgáló tényállás szerint Hollandia olyan adózási rendszert vezetett be, amely illetőségváltás esetén az adó megfizetésének elhalasztását biztosíték nyújtásától tette függővé. Ezzel összefüggésben az Európai Bíróság megállapította, hogy a biztosíték ugyan kétségtelenül megkönnyíti valamely adó beszedését, de meghaladja azt a mértéket, amely feltétlenül szükséges a területi adóztatás elvén alapuló adórendszer működésének és hatékonyságának biztosításához, hiszen a nevezett cél az alapvető szabadságjogok szempontjából kevésbé korlátozó intézkedésekkel is elérhető lenne a Bíróság álláspontja szerint.

A fentiekből kiolvasható, hogy az uniós esetjog alapján *exit*-adó az illetőségváltás pillanatában csak adóbevallás benyújtási kötelezettséget keletkeztethet, a

még nem realizált értéknövekmény kapcsán pedig a magánszemély adófizetésére nem kötelezhető, ugyanis ilyen esetben lehetővé kell tenni az adófizetési kötelezettség automatikus, a bevételszerzés tényleges időpontjáig tartó elhalasztását anélkül, hogy a lakóhelyet változtató magánszemélyt további biztosíték nyújtására kényszerítenék.

5. Összegzés

Az adójog szempontjából meghatározó az illetőség kérdése. Mindazon adóalanyok, melyek bármely kapcsolat alapján egy országban megalapozzák az illetőségüket, abban az országban teljeskörű adózás alá esnek. A teljeskörű adózás jellemzően azt jelenti, hogy az adott adóalanyok a világ jövedelme után kell adót fizetnie. Ennek tartalommal való kitöltése természetesen az adott állam szuverenitása. Vannak országok, melyek egyáltalán nem élnek magánszemélyek esetében az adóztatás jogával (ezek közé tartozik néhány gazdag arab állam), de jellemzően ezen közterhek, akár a jövedelmek jelentősebb részének elvonását is eredményezhetik.

Az államok érdekeltek abban, hogy bizonyos emberek számára vonzóvá tegyék az adott országban történő letelepedést. Azon országok részéről, melyek egyébként is rendkívül alacsony adóterhet vetnek ki, további jogalkotás nem szükséges, elég a meglévő rendszert elérhetővé tenni a külföldiek részére. Ugyanakkor vannak olyan országok, ahol a magas adó teher nagy mértékben ellehetetlenítené a külföldiek letelepedését. Az ilyen országok valamelyik speciális megoldással próbálják az országot vonzóvá tenni. Ennek egyik iskolapéldája az Egyesült Királyság, ahol a progresszív személyi jövedelemadó kulcs az 50%-ot is elérheti. Ennek ellensúlyozására vezették be a „*resident non-domiciled*” státuszt, melynek eredményeként a valójában az Egyesült Királyságban illetőséggel bíró személyek kizárólag azon jövedelmük után tartoztak az angol adó joghatálya alá, melyet a szigetországba beutáltak vagy amelyet ott költöttek el.

A sikeres bevonzás megalapozza ugyan a befogadó ország adókötelezettségét, ugyanakkor veszélyeket is rejt magában. Amennyiben az adóalany egy másik országban illetőséget szerez ugyan, de valójában az eredeti országban meglevő személyes jelenlétét és így eredeti illetőségét nem adja fel, akkor mindkét ország jogot fog formálni a világjövedelmére. A két ország kollízióját a kettős adóztatás egyezmények tudják feloldani, de ha a valóságos gazdasági kötődés továbbra is az eredeti országban lesz, akkor az adóalany nem fog szabadulni ezen ország adójogi szorításából.

A magánszemélyek esetében egy ország elhagyása felveti a rejtett tartalékok leadózásának kérdését. Ez olyan jövedelmekre terjed ki, melyeket az adott személy már megkeresett, de még nem realizált, és amelyek adóztatási jogát elveszíti az az állam, melyet a magánszemély elhagy. Több állam él ennek lehetőségével, de ez végsősoron megnehezíti egy adott ország elhagyását, hiszen az adókötelezettség kiegyenlítése a vagyontárgyak értékesítésének szükségességét eredményezheti. Figyelemmel arra, hogy ez a személyek szabad áramlását és a letelepedés szabadságát is korlátozhatja az Európai Unió esetében az ezzel kapcsolatos szabályozás korlátok közé szorított.

Ami a múltat, a jelent és a jövőt illeti, a magánszemélyek részére mindig is meghatározó volt és lesz az adott ország adóztatása. Azon személyeknél, akik foglalkozásuk vagy személyes körülményeik alapján röghöz kötöttek, ez csak egy tény lesz, de minden olyan társadalmi réteg esetében, mely mobil, az államok közötti adójogi verseny tovább fog élesedni. Figyelemmel arra, hogy ez nem szabályozott terület sem nemzetközi sem uniós szinten az államok között a verseny élesedése várható.

A MAGYAR ADÓJOG EMBERKÉPE

Halász Zsolt*

Tanulmányomban azt a kérdést vizsgálom, hogy a magyar adójog a különböző élethelyzetben lévő magánszemélyek adózását miként szabályozza, eltérő tulajdonságaikat, élethelyzetüket miként veszi figyelembe az anyagi és eljárási adókötelezettségek teljesítése során. E vizsgálat során különleges jelentőségű szempontként veszem figyelembe az Alaptörvényben nevesített értékválasztásokat, hangsúlyokat.

Az Alaptörvényben meghatározott alkotmányos értékek kiemelt relevanciával bírnak az adójogi szabályozás részleteinek meghatározása tekintetében is.¹ Ilyen alkotmányos érték különösen:

- a Nemzeti hitvallásban is megjelenő család, mint az együttélés egyik legfontosabb kerete, a munka, valamint a szegények megsegítésének kötelezettsége;
- a házasság és a család védelme, a gyermekvállalás támogatása (L cikk);
- az értékteremtő munka és vállalkozás szabadsága, a tisztességes versenyfeltételek biztosítása (M) cikk);
- az ember önmagáért való felelősségének elve, valamint az állami és közösségi feladatok ellátáshoz való hozzájárulás kötelezettsége (O) cikk).

Az Alaptörvény XXX. cikk (1) alapvető kötelezettségként határozza meg a közterhekhez való hozzájárulás kötelezettségét, amelyet a (2) bekezdés annyival egészít ki, hogy „[a] közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulás mértékét a gyermeket nevelők esetében a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételével kell megállapítani.”

* Egyetemi docens, Pénzügyi Jogi Tanszék. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7463-8619>

¹ Az Alaptörvény értékeivel kapcsolatban ld. különösen Schanda Balázs: Az Alaptörvény emberképe. Ld. a jelen kötet 733–746. oldalain.

Mindezekre tekintettel különös figyelemmel vizsgálom, hogy az egyéni élethelyzetek általános figyelembevételén túlmenően, a közterhekhez való hozzájárulás kapcsán külön is nevesített szempontot, jelesül a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételi kötelezettségét az adójog egyedi szabályai miként juttatják érvényre.

1. Vállalkozási tevékenységet nem folytató magánszemélyek az adójogban

1.1 Általános megjegyzések

A vállalkozási tevékenységet nem folytató magánszemélyek jövedelmeik tekintetében a személyi jövedelemadó (a továbbiakban: szja), a társadalombiztosítási járulék és esetenként a szociális hozzájárulási adó (a továbbiakban: szocho) adónemekben kötelesek adófizetésre. E magánszemélyek adózása alapvetően két fő szabályrendszer szerint történik attól függően, hogy jövedelmük a személyi jövedelemadó rendszerében az ún. összevont adóalapba tartozó, vagy külön adózó jövedelemnek minősül.

Míg az előbbi kategóriába leginkább a munkavégzés jellegű jogviszonyokból származó jövedelmek tartoznak, addig az utóbbiba első sorban az egyéni vállalkozásból, vagyónátruházásból és a tőkeeszközök (megtakarítások) hasznosításából származó passzív jövedelmek sorolandók. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy az említett adónemek szabályai között számos tartalmi összefüggés található, ahol kiindulópont az szja fogalomrendszere és erre épülnek rá több tekintetben a társadalombiztosítási járulék és a szocho fizetés fogalmai és szabályai.

A személyi jövedelemadó rendszerében a magánszemély jövedelmének összegét a bevételek és a felmerülő költségek különbözeteként kell meghatározni, ahol a bevétel fogalma a lehető legtágabban értelmezendő megszerzett vagyoni érték, amellyel szemben költség akkor számolható el, ha az elszámolandó kiadás a bevétel szerző tevékenységgel szemben ténylegesen felmerül és a költség elszámolását az Szja. törvény az adott jövedelemkategória esetében valamilyen módon – tételesen vagy vélelmezett költséghányad alkalmazásával – megengedi. (Pl. munkaviszonyból származó jövedelem esetén erre nincs lehetőség, de megbízási, vállalkozási jövedelmek, vagyónátruházásból származó jövedelmek és egyes tőkejövedelmek esetén megengedett a költségek elszámolása).

1.2. Az összevont adóalap kedvezményei

Bár a személyi jövedelemadó jelentős költségvetési bevételi hatása okán nem tekinthető pusztán irányító adónak, finoman hangolható kedvezmény és mentességi rendszere okán a társadalmpolitikai befolyásoló hatását sem lehet megkérdőjelezni. Az összevont adóalap tekintetében a hatályos szja törvény az alábbi kedvezmények alkalmazását teszi lehetővé:

- családi kedvezmény,
- első házások kedvezménye,
- négy vagy több gyermeket nevelő anyák kedvezménye
- személyi kedvezmény,
- a 25 év alatti fiatalok kedvezménye,
- 30 év alatti anyák kedvezménye.

Az Szja. törvény elfogadása óta az összevont adóalaphoz kapcsolódó kedvezményrendszer számos lépésben jelentősen átalakult. A kedvezmények körének változásai egyértelműen összhangban vannak a mindenkori kormányzati közpolitikai célok alakulásával, a prioritások változásaival. Erre számos példát láthatunk a törvény adókedvezményekre vonatkozó részeinek módosításait áttekintve az elmúlt harminc évben, de talán leginkább szembetűnő a gyermekvállaláshoz kapcsolódó kedvezmények szabályrendszerének alakulása. Míg a magánszemélyek jövedelemadójáról szóló törvény² (1991) kedvezményrendszeréhez hasonlóan az 1995. évi Szja. törvény eredeti állapota sem tartalmazott semmilyen gyermekvállaláshoz kapcsolódó kedvezményt, addig az Szja. törvény 1998. évi módosítása³ 1999. január 1-től beiktatta a törvénybe családi adókedvezmény intézményét, bár ennek pénzügyi hatása még nem volt összemérhető a jelenleg hatályos szabályozás pénzügyi következményeivel. Ehhez képest a hatályos szabályozás nem pusztán a családi kedvezményt, hanem ezen kívül további három kedvezményt is a családalapítás és a gyermekvállalás ösztönzésének szolgálatába állít. Az is látszik ugyanakkor, hogy míg a jövedelemadóztatás korábbi szabályozása egyéb célokra is ösztönzőleg kívánt hatni (pl. megtakarítások, felsőoktatási tanulmányok ösztönzése), addig ezen egyéb célok mára szinte teljesen kikoptak a kedvezményrendszerből a súlyosan fogyatékos és egy bizonyos betegségekben szenvedő adóalanyok által igénybe vehető sze-

² 1991. évi XC. törvény a magánszemélyek jövedelemadójáról.

³ 1998. évi LXV. törvény a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény módosításáról.

mélyi kedvezményt kivéve. E kedvezmény mértéke ugyanakkor csak egyfajta szépségtapasznak tekinthető, számos esetben nincs arányban az alapul szolgáló betegség vagy súlyos fogyatékoság okozta sokszor vagyoni jellegű hátránnyal, akadályokkal.

1.3. Külön adózó jövedelmek

A személyi jövedelemadóban külön adózó jövedelemnek minősül egyebek mellett az egyéni vállalkozó jövedelme, az ingó és ingatlan vagyon átruházásából származó jövedelem, valamint a megtakarításokból származó, ún. tőkejövedelmek. (Az egyéni vállalkozó helyzetével alább egy külön fejezetben foglalkozom.)

A vagyonátruházás adóztatása keretében a személyi jövedelemadó mind ingó, mind pedig ingatlanok esetében a vagyon nominális értékének növekedését terheli. Bár a konkrét szabályok némileg eltérnek (pl. ingatlanok esetén öt évnél hosszabb tulajdonlás esetén már megszűnik az adókötelezettség) a szabályozás rendszere a két dologi kör tekintetében nagyon hasonlít egymáshoz. A szabályozás nem biztosít különleges mentességeket, kedvezmények az adóalanyok valamely speciális köre számára. Kiemelendő, hogy az adókötelezettség keletkezése a jogi és nem a gazdasági tulajdonláshoz kötődik (így pl. a lízingelt vagyontárgy esetén ezen adókötelezettség fel sem merül).

A tőkejövedelmek körében az Szja. törvény többek között a kamat, osztalék és árfolyamnyereség jellegű jövedelmeket adóztatja. A szabályozás e körben sem nem biztosít különleges mentességeket, kedvezmények az adóalanyok valamely speciális köre számára. Noha a szabályozás alanyi oldalról nézve nem differenciál, tárgyi oldalról – a megtakarítások, befektetések fajtáit – nézve azonban igen. Egyrészt adómentesnek tekinti az állampapírokba történő befektetést, futamidőtől függetlenül. A nem állampapírokba történő, de az Szja. törvényben meghatározott tartós befektetés feltételeinek megfelelő – legalább 3 vagy 5 éves – megtakarítások esetben adókedvezményt, vagy akár adómentességet is biztosít az érintett adóalanyoknak. Megjegyzendő, hogy a tőkejövedelmek szabályai kizárólag az értékpapír, bankbetét életbiztosítás és kriptoeszköz típusú megtakarításokra vonatkoznak. Egyéb megtakarítási formák esetében a törvény más rendelkezéseit kell alkalmazni. Így például befektetési arany és ingatlan értéknövekedése esetén a vagyonátruházásból származó jövedelem szabályait, deviza vagy valuta árfolyamváltozása esetén realizált jövedelem pedig egyéb jövedelemnek minősül, de ha a jövedelemszerzés nem üzletszerű tevékenység keretében történt, akkor adómentesnek tekintendő.

1.4. Az adó mértéke

Az Szja. törvény az adómérték tekintetében nem differenciál az adóalanyok között, hanem általánosan egykulcsos (15%) adómértéket alkalmaz minden adóalany minden jövedelme tekintetében az egyéni vállalkozók vállalkozói személyi jövedelemadózáását kivéve (ld. lejjebb), akik esetén az egyenlő versenyfeltételek biztosítása érdekében még alacsonyabb (9%) az adó mértéke. Ennek megfelelően a törvény nem veszi figyelembe az adómérték tekintetében a jövedelem nagyságát, így az egészen alacsony és egészen magas jövedelmek tekintetében is ugyanazon adómértéket rendeli alkalmazni. Az adó mértéke az Szja. törvény 1995. évi elfogadása óta jelentős módosításokon esett át. A rendszerváltást követően a magánszemélyek jövedelmére vonatkozó törvényi rendelkezések⁴ egy sávosan progresszív adómértéket írt elő változó mennyiségű jövedelemsávval és azokban 0 és 48% közti adómértékekkel. A szabályozás a legalacsonyabb adósávba tartozó jövedelmek tekintetében 1992 és 1995 között 0%-os adómérték alkalmazását írta elő. Megjegyzendő, hogy a legalacsonyabb adósávba tartozó jövedelem összege akkor elérte, sőt egy ideig meghaladta a minimálbér összegét. A legalacsonyabb jövedelmek 0 %-os adókulccsal való adóztatása az Szja. törvény hatályba lépésével 1996-tól megszűnt. E változást sokan vélték alkotmányellenesnek és támadták meg az Alkotmánybíróságon. Az AB vonatkozó határozatában rámutatott, hogy a magyar „Alkotmány – egyes demokratikus jogállamok alaptörvényeitől eltérően – sem elvi tilalmat, sem konkrét összeghatárhoz kötött tilalmat nem tartalmaz a minimális jövedelmek adóztatására nézve”. Ebből következően az adómentes jövedelemsáv megszüntetésének alkotmányellenessége nem volt megállapítható. Az AB e kérdést nem csak a közteherviselési kötelezettséget előíró 70/I. §, hanem a szociális biztonsághoz való jogot tartalmazó Alkotmány 70/E. § tekintetében is vizsgálta és azt állapította meg, hogy ebből közvetlenül „csak az állampolgároknak a megélhetésükhöz szükséges ellátására nézve vezethető le állami kötelezettség”, amely azonban többféle módon is érvényre juttatható, így például adómentességek és adókedvezmények bevezetése mellett a szociális intézményhálózat, és ellátórendszer útján is kialakítható az ún. „szociális védőháló”⁵. Noha 1996-tól a 0%-os adókulcs megszűnt ugyan, de kizárólag a bérjövendelmek tekintetében a szabályozás egy adójóváírás alkalmazásával fenntartotta e jövedelmek adó-

⁴ 1992 és 1996 között a magánszemélyek jövedelemadójáról szóló 1991. évi XC. törvény, 1996-tól pedig a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény.

⁵ 85/B/1996. AB határozat II./3.

mentességét. 1997-től a jogalkotó felső határt szabott az adójóváírás igénybe vételének, amely már csak a minimálbér összegét tette adómentessé. A minimálbér adómentességét biztosító adójóváírás rendszerét a jogalkotó 2011-ig tartotta fenn az szja keretében, 2012-től azonban e lehetőség megszűnt.

1.5. Szja és társadalombiztosítási befizetések

Fontos látnunk, hogy a magánszemélyek jövedelmét nem csak személyi jövedelemadó, hanem a szocho⁶ illetve társadalombiztosítási járulék⁷ is terheli. A szociális hozzájárulási adót főszabályként a munkáltató, a társadalombiztosítási járulékot pedig a munkavállaló fizeti, (aki egyben a személyi jövedelemadó alanya is). A társadalombiztosítási járulék alapját az Szja. törvény szerinti összevont adóalapba tartozó önálló és nem önálló tevékenységekből származó jövedelmek képezik. A szocho alapja tágabb, az önálló és a nem önálló tevékenységből származó jövedelmek mellett beletartoznak az egyéb jövedelmek és a béren kívüli juttatások is. Bár a szocho alapvetően a foglalkoztatót terhelő adónem, amelyet a foglalkoztató az általa kifizetett jövedelmek után fizet, bizonyos esetekben a magánszemélyt is terheli az általa megszerzett jövedelmek tekintetében, így pl. az osztalékból, a vállalkozói osztalékalapból, a kamatból vagy az árfolyamnyereségből származó jövedelmek esetében.

Mind a szocho, mind pedig a társadalombiztosítási járulék mértéke érdemben összevethető a személyi jövedelemadó mértékével. E mérték szocho esetében 13%, míg a társadalombiztosítási járulék esetében 18,5%.

A társadalombiztosítási befizetések kedvezményrendszere eltér a személyi jövedelemadóban látott kedvezményrendszertől. Míg az szja esetében egyértelmű túlsúlyban vannak a családalapításhoz és gyermekvállaláshoz kapcsolódó kedvezmények, addig a szocho esetében e szempontok kevésbé érvényesülnek, tekintettel arra, hogy ennek az adónak első sorban a foglalkoztató az alanya, azon esetekben pedig amikor nem a foglalkoztatót terheli az adófizetési kötelezettség, akkor nem a tág értelemben vett munkavégzéshez, hanem a tágan értelmezett tőke jövedelmekhez kapcsolódik az adóztatás. A foglalkoztatót terhelő szocho-fizetési kötelezettséghez mindezek fényében bizonyos személyi kör

⁶ 2018. évi LII. törvény a szociális hozzájárulási adóról.

⁷ 2019. évi CXXII. törvény a társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről.

foglalkoztatása esetén vehető igénybe adókedvezmény. Az adókedvezmények a következők:

- a szakképzettséget nem igénylő és mezőgazdasági munkakörben foglalkoztatott munkavállalók után érvényesíthető adókedvezmény
- a munkaerőpiacra lépők után érvényesíthető adókedvezmény
- a három vagy több gyermeket nevelő, munkaerőpiacra lépő nők után érvényesíthető adókedvezmény
- a megváltozott munkaképességű személyek után érvényesíthető adókedvezmény
- a közfoglalkoztatottak után igénybe vehető adókedvezmény
- a kutatók foglalkoztatása után érvényesíthető adókedvezmény
- a kutatás-fejlesztési tevékenység után érvényesíthető adókedvezmény
- a szakirányú oktatás és a duális képzés után érvényesíthető adókedvezmény
- a védett korban elbocsátott köztisztviselők után érvényesíthető szociális hozzájárulásiadó-kedvezmény

A társadalombiztosítási járulékfizetéshez kapcsolódó kedvezmények köre igen szűk, e körben mindössze a családi járulékkedvezmény említendő, amely a személyi jövedelemadó szerinti családi adókedvezmény keretösszegének kihasználását teszi lehetővé, ha arra az adóalanynak az összevont adóalapba tartozó jövedelmének alacsony összege miatt nincs teljeskörű lehetősége az szja megállapítása során. A kép teljességéhez ugyanakkor hozzátartozik, hogy a gyermekek és nappali tagozatos hallgatók esetében nincs járulékfizetési kötelezett és ugyanez a helyzet a nyugdíjasok esetében is.

1.6. Következtetések

A nem vállalkozási tevékenységet végző magánszemélyek jövedelmeit terhelő adók tekintetében megállapítható, hogy a szabályozás két fő eleme, a személyi jövedelemadó illetve a társadalombiztosítási befizetések elemei alapvetően más-más szabályozási preferenciákat állítanak. A személyi jövedelemadó valamint munkavégzéshez kapcsolódó jövedelemkategóriákra vonatkozó szabályai egyértelműen előnyben (és kedvezményekben) részesítik a gyermekeket vállaló adóalanynokat, az egyéb jövedelmek és ezeket megszerző adóalanynok tekintetében ugyanakkor nem határoznak meg preferált személyi kört, akik valamilyen kedvezményben részesülnének. A közel ugyanezen jövedelmeket ter-

helő társadalombiztosítási járulékfizetés tekintetében az látható, hogy szemben a személyi jövedelemadó összetett kedvezményrendszerével a járulékfizetési szabályozás csak egy kiegészítő jellegű családi járulékkedvezményét intézményét ismeri. A szocho-szabályozás alapvetően a munkaerőpiacra való belépést, visszatérést segítő kedvezményeket ismer csak a foglalkoztatókat terhelő fizetési kötelezettségek tekintetében, és kedvezményekben testet öltő preferenciákat érdemben nem tartalmaz a nem foglalkoztatottakat terhelő fizetési kötelezettség tekintetében.

2. Vállalkozási tevékenységet folytató magánszemélyek az adójogban

A magánszemélyek egy speciális köre a vállalkozási tevékenységet folytató magánszemélyeké, akik alapesetben az szja szabályrendszerében – a külön adózó jövedelmek közé tartozó – vállalkozó személyi jövedelemadó szabályai szerint adóznak. Az egyéni vállalkozókat terhelő vállalkozói személyi jövedelemadó – a versenyfeltételek egyenlőségének érdekében – sok tekintetében hasonlít a társas vállalkozások – társasági adó keretében meghatározott – adózási szabályaihoz. Ennek megfelelően több adóalap korrekciós tétel mellett az adó mértéke is azonos – 9% – azonban a teljes szabályrendszer nem tud teljes mértékben azonosá válni egyéni és társas vállalkozások esetében többek között azért sem, mert míg a társas vállalkozások a számviteli törvény alanyaként az éves beszámolójukból kiindulva állapítják meg társasági adóalapjukat, az egyéni vállalkozók esetében ez az út nem járható, mivel ők nem alanyai a számviteli törvénynek és ennek következtében éves beszámolót sem készítenek.

2.1. Az egyéni vállalkozók jövedelemadózása

Az egyéni vállalkozók a hatályos törvényi rendelkezések szerint a vállalkozásból származó jövedelmeik tekintetében az alábbi három adózási mód közül választhatnak:

- a) a személyi jövedelemadó keretében szabályozott vállalkozói jövedelem szerinti adózás és ezzel együtt a vállalkozói osztalékalap után történő adózás;
- b) a személyi jövedelemadó keretében szabályozott átalányadózási;

- c) a külön törvényben szabályozott kisadózó vállalkozások tételes adója szerinti adózás.

Az egyéni vállalkozók adózásának alapesete egy kétlépcsős adózási mód, amelynek első eleme a vállalkozói jövedelem szerinti adózás.⁸ Ennek keretében az adó alapjának meghatározása a tényleges vállalkozói bevételek és a tényleges vállalkozói költségek különbözetéből kiindulva az Szja. törvényben meghatározott adóalap csökkentő tételekkel korrigálva határozandó meg. A második lépcső az osztalékalap utáni adózás, amelyet csak abban az esetben kell alkalmazni, ha az egyéni vállalkozó osztalékot fizet, vagyis jövedelmet von ki vállalkozásából. Ezen adózási mód esetén szociális szempontokat figyelembe vevő adókedvezményekkel nem találkozunk, ugyanakkor egyes kedvezmények és a 9%-os adómérték tekintetében nagy hasonlóság látszik a társasági adó rendszerével.

A vállalkozói jövedelem szerinti adózás egyik alternatívája az átalányadózás, ahol a vállalkozói bevételekkel szemben a költségeket nem tételesen, hanem az Szja. törvényben meghatározott mértékű (40, 80 vagy 90%-os) költségátalány formájában lehet elszámolni. Az igazi különbség azonban nem a költségelszámolásban, hanem az adómértékben és a figyelembe vehető kedvezményekben érhető tetten, ugyanis az átalányadózás keretében megállapított adóalap beleszámítandó az összevont adóalapba és ez által, bár az általános 15%-os adómértéket kell alkalmazni, azonban az összevont adóalap fentebb, az 1.2 pontban említett kedvezményei igénybe vehetők.

Az egyéni vállalkozók adózásának harmadik lehetősége a külön törvényben⁹ szabályozott kisadózó vállalkozások tételes adója (Kata.) keretében történő adózás. A Kata. esetében az adózás valójában függetlenedik az adóalany tényleges jövedelmétől (és személyes körülményeitől), mivel a törvényben meghatározott bevételi összeghatár eléréséig – ezen belül a bevétel tényleges összegétől függetlenül – egységes tételes adófizetési kötelezettség terheli az ezt az adózási módot választó egyéni vállalkozókat. Bár a Kata nem tartalmaz hagyományos értelemben vett adókedvezményeket a teljes képhez hozzátartozik, hogy a Kata. minden vállalkozót terhelő adót (szja, szocho, társadalombiztosítási járulék) kivált az iparüzési adó kivételével. Ennek okán a legkisebb vállalkozások számá-

⁸ Ezen adózás részletes módszertanáról ld. Gabriella Csűrös: Private Enterprises and the General Rules of Their Taxation. *Analele Universitatii din Oradea, Fascicula Drept*, Vol. XVII. (2009) 100–108.; Gabriella Csűrös: The Most Frequently Used Method of Income Taxation by the Private Enterprises. *Analele Universitatii din Oradea, Fascicula Drept*, Vol. XVII. (2009) 109–117.

⁹ 2022. évi XIII. törvény a kisadózó vállalkozók tételes adójáról.

ra egy rendkívül kedvező (kedvezményes) adózási módnak tekinthető, de azt szem előtt kell tartani, hogy az alacsony adóterhelés egyúttal azzal is jár, hogy később a nyugdíj összegének megállapítása során a Kata. alanyként töltött évek rendkívül alacsony jövedelemszoróval lesznek figyelembe véve.

2.2. Az egyéni vállalkozók forgalmi adózása

Az egyéni vállalkozók tevékenységét gazdasági tevékenységükből kifolyólag általános forgalmi adófizetési (áfa) kötelezettség is terheli. A forgalmi adózás alapvető jellemzője azonban, hogy általánosan sem az érintett adóalanyok, sem pedig az adó teherviselő esetében nem veszi figyelembe személyes körülményeiket. Az adóalanyok esetében ennek egyszerű oka, hogy az értékesítést terhelő (fizetendő) áfa összege áthárítható a vevőre függetlenül annak személyétől, helyzetétől, körülményeitől. A vevők, mint az adó teherviselői esetében pedig racionális és adótechnikai okok mellett azért sem lehet személyes körülményeiket figyelembe venni, mert sok esetben nyilvánvaló és indokolhatatlan hátrányos megkülönböztetéshez vezetne.

Az áfa rendszerében az adóztatási preferenciák leginkább a – a hosszabb távon, vagy ideiglenesen¹⁰ – alkalmazott kedvezményes adókulcsokban jeleníthetők meg. Ezek azonban függetlenek az adóalany kilététől, mivel az értékesített termékek, illetve szolgáltatások fajtája alapján kerülnek meghatározásra.

Személyes szempontokat mindössze az alanyi adómentesség tekintetében fedezhetünk fel. Az alanyi adómentesség az áfa rendszerében egy választható lehetőség, amely meghatározott éves értékesítési volumen alatt választható. Következésképpen, hogy az alanyi adómentességet jogszerűen választó adóalany nem köteles adófizetésre, de adólevonási joga sincs a rá áthárított általános forgalmi adó tekintetében. Mindez az eljárási kötelezettségek tekintetében is jelentős egyszerűsítést eredményez az érintett adóalanyok számára.

2.3. Következtetések

Vállalkozási tevékenységet folytató magánszemélyek esetében az adójogi szabályozás jóval neutrálisabb környezetet teremt a vállalkozási tevékenységet nem

¹⁰ Butor Gábor: A lakóingatlan értékesítés áfa-mértékének csökkentése – a szociálpolitika eszköze? *Iustum Aequum Salutare*, 2024/3. 69–78.

folytató magánszemélyekkel szemben. Ennek alapvető oka a versenysemlegeség általános követelménye, amely indokolatlan előnyök biztosítását az adójog keretében sem engedi meg. Ez alól kivételeket mind a jövedelem-, mind pedig a forgalmi adóztatás terén csak a legkisebb vállalkozások esetében látunk, akik számára a szabályozás lehetőséget biztosít a jövedelemadózásban többféle általánosságú adózás, a forgalmi adózásban pedig az alanyi adómentesség lehetőségének választására. E lehetőségekkel azonban a feljogosított adóalanyok nem kötelesek élni, bármikor választhatják az általános szabályok szerinti adózást is.

3. Magánszemélyek az adóeljáráásban

Az adóeljárási szabályrendszer – különösen kiemelve itt az adózás rendjéről¹¹ valamint az adóigazgatási rendtartásról¹² szóló törvényt – általános nem tesz különbséget az adózók között eljárási jogaik és kötelezettségeik tekintetében. Néhány területen azonban található olyan szabályokat, amelyek a magánszemélyekre nézve az általánostól eltérő – jellemzően kedvezőbb – szabályok alkalmazását teszik lehetővé.

3.1. A méltányosság alkalmazásának eljárásai

Az egyik ilyen terület a méltányosság gyakorlását formálisan is lehetővé tevő fizetési könnyítés (halasztás vagy részletfizetés) valamint az adómérséklés engedélyezésére irányuló eljárás. A fizetési könnyítés az adózó és az adó megfizetésére kötelezett személy kérelmére az adóhatóságnál nyilvántartott adóra engedélyezhető. A fizetési könnyítés abban az esetben engedélyezhető, ha a fizetési nehézség a kérelmezőnek nem róható fel, vagy annak elkerülése érdekében úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben tőle elvárható, és átmeneti jellegű, az adó későbbi megfizetése valószínűsíthető. Mivel a természetes személyek esetében a szubjektív, személyes körülmények figyelembevétele és az életkörülmények biztosítása kiemelt társadalmi érdek, az adóeljárási a természetes személyek részére kedvezőbb feltételek mellett teszi lehetővé a fizetési könnyítések

¹¹ 2017. évi CL. törvény az adózás rendjéről.

¹² 2017. évi CLI. törvény az adóigazgatási rendtartásról.

engedélyezését,¹³ és a fenti követelmények alkalmazását nem teszi kötelezővé, ha a kérelmező igazolja vagy valószínűsíti, hogy az adó azonnali vagy egyösszegű megfizetése családi, jövedelmi, vagyoni és szociális körülményeire is tekintettel súlyos megterhelést jelent. Az adó mérséklésére irányuló eljárásban a szabályozás abban tesz különbséget magánszemély és nem magánszemély között, hogy míg az előbbiek esetében mind az adó, mind pedig a pótlék és bírság is mérsékelhető, addig, az utóbbiak esetében csak a szankciók mérséklésére biztosít a törvény lehetőséget.

3.2. Az adójogi szankciórendszer

Az adójogi szankciórendszerben a szabályozás minimális különbséget tesz természetes és nem természetes személyek szankcionálása tekintetében. A leglényegesebb különbség e téren a mulasztási bírság tekintetében látható, ahol főszabályként az adókötelezettségnek a megszegése miatt a természetes személy esetén kettőszázezer forintig, nem természetes személy esetén ötszázezer forintig terjedő mulasztási bírság alkalmazását írja elő a szabályozás.

3.3. A vélelem alkalmazása az adójogban

A vélelem alkalmazása az adójogban mind jogszabályi adóalap megállapítási eszközként, mind pedig az adóeljárás keretében, mint ellenőrzési módszer előfordulhat. Mindkét esetre igaz, hogy ugyanazon követelmények teljesülését kell vizsgálni, illetve biztosítani. Ezek: a vélelem alkalmazásának kivételes jellege és az ellenbizonyítás lehetősége. Az adóeljárásban a kivételes jelleg az is biztosítja, hogy az eljárási szabályozás határozza meg azon konkrét eseteket és feltételeket, amelyek esetén egy ellenőrzés¹⁴ során a vélelem jogszerűen alkalmazható. A vélelem alkalmazásának jogszerűségét az eljáró adóhatóságnak kell bizonyítania. 2008 decemberében az Alkotmánybíróság alkotmányellenessé nyilvánította a luxusadóról szóló törvényt, és a helyi adónak egy olyan módosítását, amely a luxusadó törvényben foglalt adóalap-meghatározási mód-

¹³ Szabó Ildikó – Varga Erzsébet: Az adózás eljárási szabályai. In: Halász Zsolt (szerk.): *Adótan és adóeljárás*. 2. kiad. Budapest, Wolters Kluwer, 2023. 161–163.

¹⁴ Szabó Ildikó: Különös államháztartási ellenőrzések. In: Nyikos Györgyi – Szabó Ildikó: *Államháztartási ellenőrzési ismeretek*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2018. 86–87.

szert alkalmazott. Az alapvető alkotmányossági probléma e törvények esetében többek között az volt, hogy a szabályozás az adóalap megállapítása tekintetben nem biztosított az adóalanyoknak ellenbizonyítási lehetőséget.¹⁵

Magánszemélyek esetében a vélelem alkalmazásának speciális területe az ún. vagyonosodási vizsgálatok esete. A vagyonosodási vizsgálat nem egy önálló eljárás, hanem egy ellenőrzési módszer az Art. szerint, amely akkor alkalmazható, hogy ha az adózó megélhetésére fordított kiadása nincsenek arányban a bevallott vagy nem bevallásköteles (adómentes) jövedelmeivel. 2005-2010 között azonban e módszer új értelmet nyert, amikor az adóhatóság felső utasításra mint önálló vizsgálati módszert tömegesen kezdte ezt alkalmazni. E hozzáállás önmagában felvetett alkotmányossági aggályokat, mivel a kiindulópont nem az volt, hogy fennállnak-e a módszer alkalmazásának feltételei, hanem azt alkalmazva következtetett az adóhatóság vissza a módszer alkalmazásának helyességére.¹⁶

3.4. Következtetések

Az adóeljárési szabályozásban egyértelműen az érhető tetten, hogy a szabályozás nagyon korlátozottan rendel olyan szabályokat alkalmazni, amely az adózókat bármilyen tekintetben – így egyebek mellett személyes helyzetük alapján – eltérően kezelné. E szabályozási megoldás nyilvánvalóan érthető is, hiszen az eljárási törvények a jog más területén sem tesznek lehetővé alapvetően különböző szabályok alkalmazását. Ez nyilvánvalóan nem jelenti azt, hogy ne lenne ilyen (pl. a büntető eljárásban a fiatalkorúakra vagy a katonákra vonatkozó speciális rendelkezések), vagy megemlíthetjük a polgári eljárásjog különleges eljárásait is, az adójogban azonban az eljárási adókötelezettségek (azok lényeges tartalma, a határidők, a jogorvoslati lehetőségek) minden adózóra azonosak a fent említett két esetkört kivéve és nem találunk olyan szempontokat, amelyek a fentiekben túl indokolttá tennék az eltérő bánásmódot.

¹⁵ 155/2008. (XII. 17.) AB határozat, ABH 2008, 1240.

¹⁶ Hajas Barnabás – Halász Zsolt: Sérti a jogállamiság elvét a jelenlegi vagyonosodási vizsgálat. *Ügyvédek Lapja*, 2009/6. 14–20.

4. A vagyoni típusú adók

A modern adórendszerekben – így a magyar adórendszerben is – kiegészítő szerepet játszanak ugyan, azonban jelentőségük – különösen az adóalanyok szempontjából nem hanyagolható el teljesen. Annak okait, hogy a vagyoni típusú adók miért csak kiegészítő szerepet játszanak a modern adórendszerekben már sokan vizsgálták. Ezen okok röviden akként foglalhatók össze, hogy a jövedelmek adóztatásával szemben egyes vagyonelemek adóztatásának számos gyakorlati problémája merül fel, többek között az adóztatható vagyonelemek felderítése vagy az adóalap megállapítása tekintetében.¹⁷

A mai magyar adórendszerben a vagyoni típusú adó körébe tartozik a helyi adók közül az építményadó, a telekadó és a magánszemélyek kommunális adója. Vagyoni adónak tekinthetjük a belföldi gépjárművek adóját és a cégautó adót, valamint a vagyonszerzési illetéket is. A mai magyar adórendszer a vagyoni típusú adóztatás tekintetében a legegyszerűbb utat választja és alapvetően a legkönnyebben adóztatható ingatlanokra és gépjárművekre fókuszál.

4.1. A helyi adók körébe tartozó vagyoni típusú adók

A helyi adók¹⁸ keretében szabályozott építményadó és a telekadó rendszere sok tekintetben nagyon hasonlít egymáshoz, érdemi eltérés az adó tárgyában fedezhető fel: míg az építményadó a lakás és nem lakás céljára szolgáló építményeket adóztatja, addig a telekadó a nem beépített telkeket. Az adó alapjának megállapítása mindkét adónem esetében vagy alapterület vagy forgalmi érték alapon történhet. A mentességek köre időről időre változik, azonban a szabályozás figyelemmel van a legkiszolgáltatottabb helyzetben lévők körülményeire és a törvény megalkotása (1990) óta folyamatosan mentességet biztosít a szükséglakásokra. Szintén személyes körülményeket vesz figyelembe az adófelfüggesztés intézménye, amely a 65. életévét betöltött, vagy életkorától függetlenül a megváltozott munkaképességű személyek ellátásaiban részesülő magánszemély számára teszi lehetővé, hogy a ténylegesen (életvitelszerűen) is lakóhelyül szolgáló lakása utáni építményadó-fizetési kötelezettségét illetően az építményadó fizetési kötelezettség felfüggesztésre kerüljön. Az adófelfüggesztés

¹⁷ Kurunzi Gábor – Ráth Olivér: Az ingatlanadó nemzetközi vetületei. *Pázmány Law Working Papers*, 2015/3. 1–15.

¹⁸ 1990. évi C. törvény a helyi adókról.

időszaka alatt az adót nem kell megfizetni, az egyébként esedékessé váló adó után azonban az adóhatóság az esedékesség napjától az adófelfüggesztés megszűnése napjáig terjedően a mindenkori jegybanki alapkamat mértékével egyező mértékű kamatot számít fel. Az adófelfüggesztés a lakás elidegenítésével, vagy az adózó halálával szűnik meg. E jogintézmény tehát azt teszi lehetővé, hogy az idős, vagy megváltozott munkaképességű és ezért nehéz helyzetben lévő adóalanyokat ne terhelje folyó fizetési kötelezettségként az adófizetési kötelezettség, amely azonban nem szűnik meg, mivel vagy hagyatéki teherként jelenik meg, vagy a lakás elidegenítéséért kapott vételárból egy későbbi időpontban kell megfizetni. Telekadó esetében az adófelfüggesztés nem alkalmazható, az alternatív adónemként működő kommunális adó esetben azonban az építményadó szabályozásban meghatározott feltételek szerint igen.

4.2. Gépjárműadó és cégautó adó

A járművek, mint vagyontárgyak adóztatásával kapcsolatban a magyar adórendszer a legegyszerűbb megoldásra törekszik. A gépjárműadóról szóló törvény¹⁹ kizárólag a gépjárműveket adóztatja és nem vonja be az adótárgyak körébe sem a vízi sem pedig a légi járműveket. A gépjárművek adóztatását sem bonyolítja túl: adóalanynak a gépjármű üzemben tartóját vagy ennek hiányában tulajdonosát tekinti, de mentesíti az adó alól a költségvetési szervek, társadalmi szervezetek, egyházi jogi személyek tulajdonában lévő gépjárműveket, az autóbuszokat és tűzoltó autókat, a környezetkímélő gépjárműveket. Személyi oldalról korlátozott mentességet biztosít a törvény a súlyos mozgáskorlátozott vagy egyéb fogyatékossgal élő adóalanyok részére (legfeljebb 100 kW teljesítményű gépkocsi esetén legfeljebb 13 000 forint/év adóösszeg erejéig.) Az adó mértéke személygépkocsi esetén annak korától és teljesítményétől függ, tehergépkocsi esetén pedig a gépjármű saját tömegétől. Adókedvezmény alapvetően tehergépjárművek esetén vehető igénybe a környezetvédelmi besorolástól függően.

A cégautó adó a nem magánszemély tulajdonában lévő személygépkocsikat terheli, mértéké teljesítménytől és környezetvédelmi besorolástól függ és jóval meghaladja a belföldi gépjárművek adójának mértékét. A kétszeres adóztatás elkerülése érdekében a gépjárműadó a cégautó adóból levonható.

¹⁹ 1991. évi LXXXII. törvény a gépjárműadóról.

4.3. Vagyonszerzési illetékek

Az illetékekről szóló törvény²⁰ mind az ingyenes (öröklés, ajándékozás), mind pedig a visszerthes vagyonszerzés tekintetében illetékfizetési kötelezettséget ír elő.

Az illetékkötelezettség alanya alapvetően az a személy, aki a vagyontárgyat megszerzi, azonban a törvény számos személyt és szervezetet személyes illetékmentességben részesít (pl. Magyar Állam, helyi önkormányzatok, költségvetési szervek, társadalmi szervezetek, egyházi jogi személyek, NATO, Európai Unió stb.)

Az öröklési illeték tárgya: az örökség – ideértve a haszonélvezeti jog megváltását is –, a hagyomány, a meghagyás alapján történő vagyonszerzés, a kötelekrész szerzése, továbbá a halál esetére szóló ajándékozás, az ajándékozási illeték esetén pedig az ajándék, ami lehet ingó, ingatlan, vagy vagyoni értékű jog. Az ajándékozás csak akkor esik ajándékozási illeték alá, ha arról okiratot állítottak ki, vagy okirat hiányában is az ingó vagyontárgy forgalmi értéke a 150 000 forintot meghaladja. (Megjegyzendő, hogy ez a 150 000 forintos értékhatár a törvény 1990. évi elfogadása óta nem változott). Ingyenes vagyonszerzés esetén az illeték alapja a megszerzett vagyon terhekkel csökkentett tiszta értéke.

Az ingyenes vagyonszerzés mentességei között kiemelendő a családi kapcsolatokon alapuló mentesség (egyenesági rokonok, testvérek), az értékhatárhoz kötött örökség, az állampapírok megszerzéséhez kapcsolódó mentesség, valamint a lakóingatlan építésére alkalmas telek megvásárlásához kapcsolódó mentesség.

Az ingyenes vagyonszerzéssel szemben a visszerthes vagyonszerzés csak ingatlanok és gépjárművek (pótkocsik) megszerzése esetén illetékköteles. Az illeték alapja azonban a megszerzett vagyontárgyak terhekkel nem csökkentett értéke. A mentességek széles köréből jelen írás témáját illetően ugyanazon mentességek emelendő ki, mint az ingyenes vagyonszerzés esetén. Gépjárművagyon adóztatása esetén a személyes nehézségek (pl. mozgáskorlátozottság) csak egy korlátozott adómentességre ad lehetőséget.

4.4. Következtetések

A magyar adójogi szabályozás bár több tekintetben adó tárgyává tesz bizonyos vagyonelemeket, ez azonban nem tekinthető általános vagyonadóztatásnak,

²⁰ 1990. évi XCIII. törvény az illetékekről.

hanem csak bizonyos vagyontárgyak adóztatásáról van szó. Ebből fakadóan például a pénzügyi megtakarítások, befektetések szinte teljes körűen kiívül esnek a vagyoni típusú adóztatás körén (ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek hozama ne lenne jövedelemadó kötelezettség tárgya). Ugyanígy kívül esnek a vagyonadóztatás körén más „delikát” vagyontárgyak, mint például ékszerek, műgyűjtemények, yachtok.

A magyar vagyon adóztatási szabályok ebből fakadóan – mind a vagyon álagának, mind pedig a megszerzésének adóztatása tekintetében – a legegyszerűbben és legszélesebb körben adóztatható vagyontárgyakra fókuszálnak: az ingatlanokra és a gépjárművekre. Ebben a tekintetben ugyanakkor nem igazán látszik nagyarányú differenciálás az adóalanyok között személyes körülményekre tekintettel. Az lakásvagyon adóztatásánál a hatályos szabályozás csak a legszélsőségesebb esetekben enged könnyítést (pl. szükséglakás adómentessége, 65. év feletti és megváltozott munkaképességük esetén az adófelfüggesztés lehetősége említendő e téren), de a több gyermeket nevelő családok csak az illetékes önkormányzat esetleges ilyen irányú jogalkotása esetén részesülhetnek a gyermekre nézve építményadó kedvezményben, a törvény ilyen jogcímen kedvezmény alkalmazását nem írja elő. Hasonlóképpen a gépjárműadóztatási szabályok sem reflektálnak a tulajdonos adóalany által nevelt gyermekekre.

A vagyon megszerzését terhelő illetékjogi szabályok esetében megállapítható, hogy azok mára több tekintetben elavulttá váltak. E téren különösen kiemelendő az 1990-ből származó szabály, miszerint ingó vagyon megszerzése 150 000 Ft érték felett illetékköteles. Mivel ezen értékhatár az elmúlt több, mint három évtizedben nem lett valorizálva, mára ott tartunk, hogy egy egyszerű leánykérés is egyúttal vagyonszerzési illetékkötelezettséget eredményezhet a jegygyűrű értékét figyelembe véve. Az illetékjogi szabályozás ugyanakkor nincs teljesen összhangban a jövedelemadózás gyermekvállalást támogató prioritásaival. Így a több gyermeket nevelő családok esetén sem lakóingatlan, sem a nagyobb család mobilitását szolgáló gépjármű vásárlása esetére sem biztosít a törvény illetékmentességet.

5. Néhány gondolat az irányító adókról

Az egyes adójogi szabályozásokban megjelenhetnek olyan adók is, amelyek célja, funkciója elsősorban nem az, hogy belőlük érdemi költségvetési bevétel származzon, hanem elsődlegesen valamely társadalom-/gazdaságpolitikai célt pró-

bál általuk a jogalkotó elérni. Ezeket a német jogirodalom²¹ *Lenkungssteuer*nek, vagyis *irányító adónak* nevezi. Az irányító adó olyan adó, amelyet nem a költségvetési bevétel elérésére, hanem valamely a törvényhozó által kívánatosnak tartott magatartás kiváltására használnak akként, hogy a nem kívánt magatartás következménye egy terheesebb adófizetési kötelezettség.

A magyar adójogban is számos példást találhatunk az irányító adókra.²² Vannak olyanok, amelyek önmagukban is ilyen céllal jönnek létre, pl. a népegészségügyi termékadó²³ és vannak olyanok, amelyeknek bár nem az irányító adó jelleg az elsődleges rendeltetése, de egyértelműen van ilyen hatásuk is, pl. a jövedéki adó alkohol és dohánytermékekre vonatkozó szabályai vagy a személyi jövedelemadó gyermekvállalásra ösztönző kedvezményei.

Az irányító adók alkalmazásának problémakörét és a szabályozási keretek határai meghatározásának nehézségeit jól szemlélteti az állami alkalmazottak jelentős összegű végkielégítését és kapcsolódó juttatásait terhelő 98%-os különadó esete. Az adót az Országgyűlés azt követően vezette be, hogy számos korábbi állami alkalmazott (akiket részben költségvetési szerveknél, részben állami tulajdonban álló gazdasági társaságnál alkalmaztak) szolgálati, illetve munkaviszonyuk megszűnésekor, vagy megszüntetésekor jelentős – esetenként több tízmillió vagy olykor a százmillió forintot elérő – végkielégítéssel és kapcsolódó juttatással távozott korábbi munkahelyéről. E juttatásokat az Országgyűlés a jó erkölcs szintjét jóval meghaladónak értékelte, azonban mivel visszaható hatállyal nem volt lehetősége a helyzet munkajogi jellegű orvoslására, ezért úgy döntött, hogy e juttatások kétféle millió forintot meghaladó részének 98%-át adó formájában vonja el. (Későbbi módosításokkal ezt 3,4 millió forint-ra emelte, illetve az adó mértékét 75%-ra csökkentette.)

Az adónemet az Alkotmánybíróság több alkalommal vizsgálta, kétalkalommal állapította meg alkotmányellenességét, illetve az ezzel összefüggő jogvitákban egy ízben az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) is állást kellett foglalnia, amelyet követően az AB az adó nemzetközi szerződésbe ütközését is megállapította.²⁴ A 98%-os különadó példája jól mutatja, hogy az adójogi szabá-

²¹ Paul Kirchhof: 88. § Staatliche Einnahmen 53–62. pontok. In: Josef Insensee – Paul Kirchhof: *Handbuch des Staatsrechts*, 111–116.

²² Csűrös Gabriella: A különadóztatás hullámai Magyarországon 2006-tól a világjárvány megjelenéséig: bumeráng hatás?! *Gazdaság és Jog*, 2024/5–6. 44–51.; Halász Zsolt: Az adórendszer és elemei. In: Halász (szerk., 2023): i. m. 43., 58.

²³ 2011. évi CIII. törvény a népegészségügyi termékadóról.

²⁴ 184/2010. (X. 28.) AB határozat; 37/2011. (V. 10.) AB határozat; az EJEB 41838/11, 49570/11 és 66529/11 sz. ügyekben hozott ítélete; 6/2014. (II. 26.) AB határozat; Gabriella Csűrös: Tax System in Hungary and its Changes Due to the Crisis – Pioneer or Hazardous Method of

lyozás felhasználható ugyan valamely társadalmi vagy gazdaságirányítási cél elérése érdekében, azonban a felhasználás e módja nem lehet korlátlan. A jogállamiság elve, az emberi méltósághoz való jog, valamint az Alaptörvényben, illetve az emberi jogi nemzetközi egyezményekben nevesített alapvető jogok érvényesülésének még abban az esetben is érvényesülnie kell, ha az adójogi szabályozás felhasználásával elérni kívánt cél egyébként a társadalmi igénnyel, elvárásokkal (jelen esetben például a jó erkölcsbe ütköző mértékű végkielégítésekkel), illetve általános és közmegegyezésen alapuló közpolitikai célokkal.²⁵

6. Konklúzió

Jelen tanulmányomban az adójog egy kis szeletét vizsgáltam abból a szempontból, hogy a magánszemélyeket érintő főbb adózási szabályokból kirajzolódik-e valamilyen emberkép, különös figyelemmel azon értékekre és követelményekre, amelyeket az Alaptörvény is, mint a jogalkotás számára meghatároz. A vizsgálati szempontot úgy is meg lehetne fogalmazni, hogy létezik-e olyan világos céltételezés alapvető értékek tekintetében, amelyet a jogalkotásnak le kell követnie, és ha igen, akkor ez az adójogalkotásban milyen módon és mértékben manifesztálódik?

A Bevezetésben röviden rámutattam, hogy az Alaptörvény egyértelműen meghatároz olyan értékeket, amelyek a jogalkotás számára általánosan kövendőek, és amelynek adójogi relevanciája is lehet. Ilyenek különösen a házasság és a család védelme, a gyermekvállalás támogatása, az értékteremtő munka és a vállalkozás szabadsága, a szegények megsegítése, a tisztességes versenyfeltételek biztosítása, az önmagunkért és a közösségért való felelősség hangsúlyozása. Az Alaptörvény önálló alapvető kötelezettségként nevesíti a közterhekhez való hozzájárulás kötelezettségét, ezzel kapcsolatban ugyanakkor külön is kiemeli, hogy a gyermeknevelés kiadásait figyelembe kell venni a közterhekhez való hozzájárulás mértékének meghatározása során. Egyértelműen megállapítható, hogy az Alaptörvényben nevesített értékek és szempontok közül a gyermekvál-

---

Sectoral Taxation? In: Marcin Burzec – Pawel Smolen (szerk.): *Tax Authorities in the Visegrad Group Countries. Common experience after accession to the European Union*. Lublin, Wydawnictwo KUL, 2016. 85–113.

²⁵ Klicsu László: Alkotmánybíróság, adótörvények, emberi méltóság. In: Halustyik Anna – Klicsu László (szerk.): *Cooperatrici veritatis: Ünnepi kötet Tersztyánszkykné Vasadi Éva 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 319–320.

lalás és nevelés a leginkább kiemelt helyen szerepel a közteherviselés kontextusában.²⁶

Mindezen szempontokra figyelemmel vizsgálva a magánszemélyek adókötelezettségeit, egy meglehetősen eklektikus képet kapunk. Ennek az lehet a legfőbb oka, hogy talán a jogalkotó sem veszi figyelembe azt a körülményt, hogy a magánszemélyek adózásában ugyan fontos szerepet játszik a személyi jövedelemadó, azonban ez az adónem korántsem kizárólagos, hiszen a rendszeres adó körében szinte mindenki esetében felmerülnek a társadalombiztosítási befizetések és egyes vagyont terhelő adók (építményadó, gépjárműadó), és eseti jelleggel is felmerülhet jelentős fizetési kötelezettség vagyonszerzési illetékkötelezettség keretében. Vállalkozások esetében ezekhez további forgalmi adók is adódhatnak (pl. általános forgalmi adó, iparűzési adó), ezek azonban az esetek döntő részében nem az adóalanyokat terhelik, hogy vizsgálatunkban nem játszanak kiemelkedő szerepet, de megállapítható, hogy e szabályok alapvetően jól szolgálják, vagy legalább nem akadályozzák a tisztességes versenyfeltételek érvényesülését.

A jövedelem és vagyonadóztatás tekintetében a kép nagyon összetett. Míg a személyi jövedelemadó rendszerében az összevont adóalapba tartozó (jellemzően valamilyen munka jellegű) jövedelmek adóztatása során lehetőség van számos olyan adókedvezmény érvényesítésére, amely a családalapításhoz és a gyermekvállalás kiadásának figyelembevételéhez kötődik, más területeken erre már nem találunk egyértelmű példákat. Nincs ilyen jellegű kedvezmény a társadalombiztosítási járulék tekintetében, amely önmagában nagyobb teher, mint a személyi jövedelemadó, bár a járulék esetében ezt a biztosítási jelleggel lehet magyarázni, és a kép teljességéhez tartozik, hogy az eltartottak száma nem is növeli a járulékfizetés mértékét. A vagyoni típusú adók esetében a jelenlegi szabályozás ugyanakkor erősen kérdőjeles, mivel sem az életvitelszerű lakóhelyül szolgáló lakást terhelő építményadó, sem pedig a gyermeket nevelő családok által használt személygépkocsit terhelő gépjárműadó esetében nem találunk olyan adókedvezményt, amely a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételét szolgálja.

²⁶ A gyermekek helyzete és gyermeknevelés témája természetesen nem csak és nem első sorban, mint kiadási tétel jelenik meg az Alaptörvényben, hanem a gyermekek védelmének témaköre, mint kiemelt fontosságú kötelezettség fogható fel. Ld. részletesen: Varga Ádám: A gyermekek és a szülők jogai. In: Csink Lóránt (szerk.): Alapjogi kommentár az alkotmánybírósági gyakorlat alapján. Budapest, Novissima, 2021. 200–213.; valamint Varga Ádám: A gyermek védelméhez és gondoskodáshoz való joga az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Ld. a jelen kötet 747–768. oldalain.

A szegények megsegítése nem pusztán az adójog eszközrendszerével valósulhat meg, bár számos olyan példát találhatunk szerte a világban, amely adójogi eszközökkel is operál. E témakör önmagában is számos vita forrásául szolgál az Alaptörvény teljesítőképesség alapú közteherviselési kötelezettségi szabálya és a személyi jövedelemadóadóról törvény lineáris, egykulcsos adóstruktúrájának összevetése során. Míg a hazai szabályozás a jövedelem összegétől függetlenül minden jövedelmet azonos arányú adómértékkel terhel, addig a német Alkotmánybíróság gyakorlatában, bár az elvet nem egyetlen alkotmányi szabályhoz köti, de általánosan a jogegyenlőség követelményével kapcsolja össze. Mint több forrás rámutat az ún. „*Leistungsfähigkeitsprinzip*” felfogható horizontálisan, ami azt jelenti, hogy gazdaságilag azonosan erőseket azonosan kell terhelni, és felfogható vertikálisan, ami a magasabb jövedelmek erősebb terhelését jelenti.²⁷ Figyelemmel a magyar Alkotmánybíróság hatáskörét e téren korlátozó alaptörvényi rendelkezése (37. cikk (4) bekezdés) az autentikus hazai Alaptörvény értelmezésre még egy kis ideig várunk kell.

A szegények megsegítése természetesen nem csak a jövedelem, hanem a vagyoadóztatáson keresztül is megvalósulhat. Bár erre is látunk példát (pl. a szükséglakás építményadó mentességét), az adójog ezen túlmenően nem kifejezetten teszi magasra a léceket a szegénység fogalmának értelmezése tekintetében, mert további e témát érintő rendelkezéseket az anyagi adójogban nem igazán találunk, csak az eljárásjogban az adómérséklésre és fizetési könnyítésre irányuló eljárás tekintetében.

Összességében tehát azt láthatjuk, hogy bár az Alaptörvény meghatároz több szempontot és értéket, amelyet a teljes jogalkotás, és az annak részét képező adójogalkotás során is érvényesíteni kellene, ez azonban mindeddig csak nagyon töredékesen valósult meg az adójog területén.

²⁷ Uwe Paschen: *Steuerumgehung im nationalen und internationalen Steuerrecht*. Deutscher Universitätsverlag, 2001. 52.; Klicsu László: Közteherviselés az új Alkotmányban. *Pázmány Law Working Papers*, 2011/3.; Tipke – Lang: *Steuerrecht*. Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt, 2008.; BverfGE 6, 55, 67 (Haushaltsbesteuerung); BverfGE 47, 1, 29; 55, 274, 302; 61, 319, 343 (Ehegattensplitting); BverfGE 68, 143, 152; 82, 60, 86 (Familienexistenzminimum).

ÁLLAMPOLGÁRI JOGOK ÉS KÖTELEZETTSÉGEK VÁLLALATI KITERJESZTÉSÉNEK ELEMZÉSE

Katona Klára*

1. Bevezetés

Jelen tanulmány a vállalatok társadalmi szerepvállalásának, a kormányzat és a vállalatok közötti kapcsolatnak és munkamegosztásnak egy olyan értelmezését bontja ki, amely a polgár, az állampolgár fogalmának eltérő megközelítésén alapul és különböző vállalatelméleti modelleknek feleltethető meg. Rousseau híres *Társadalmi szerződése* alapján kétféle polgártípust különböztethetünk meg: az úgynevezett burzsoát és az állampolgárt (*citoyen*). A polgárok, mint burzsoák kizárólag a magánérdekeiket valósítják meg a társadalmi együttműködés adott keretein belül és azt tiszteletben tartva. Ezzel szemben az állampolgárok az államot alkotó politikai közösség tagjai, akik aktív szerepet vállalnak a társadalomban és a társadalomért, valamint részt vesznek a politikai döntéshozatali folyamatokban.¹ Ha e két polgárságfelfogás tükrében próbáljuk a vállalatot és a társadalomban elfoglalt helyét meghatározni, akkor két ellentétes iskola definíciójával találjuk magunkat szemben: a liberális szemléleten alapuló úgynevezett szerződéses modellel és a közösségi megközelítéssel.

A szerződéses modell úgy tekint a vállalatokra, mint amelyek a szerződő partnerek közötti szerződésekből keletkeznek.² A vállalat nem más, mint a tulajdonosok (részvényesek) közötti szerződés egy formája, azaz magánszemélyek közötti magánügylet. A vállalatok egyszerűen jogi fikciók, amelyek a szerződés-

---

* Habilitált egyetemi docens, Heller Farkas Közgazdaságtudományi Intézet.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5948-8544>

¹ J.-J. Rousseau: *The social contract*. Ware (UK), Wordsworth, 1998.

² R. Claassen: Political theories of the business corporation. *Philosophy Compass*. Vol.18., Iss. 1. (2023) 1–13. <https://doi.org/10.1111/phc3.12892>

ses kapcsolatok csomópontjaként szolgálnak.³ A vállalatokat a résztvevők összességének kell tekinteni, amely e szerződő partnerek, a részvényesek érdekeit szolgálja. A szerződéses modell nem fogad el más érdekeket, mint a tulajdonosok (részvényesek) érdekeit, és úgy véli, hogy senkinek sincs joga bármit is követelni a vállalatától szerződéses alkupozíció hiányában. A szerződéses modell a magán- és a közszféra éles szétválasztására épül. A kormányzat szerepe az, hogy olyasmint tegyen, amit a piac nem tud magától megtenni, vagyis, hogy meghatározza, döntőbíróvá tegye és érvényesítse a játékszabályokat.⁴ A vállalatnak pedig el kell fogadnia a társadalom normáit és jogi szabályait, de egyéb kötelezettségei nincsenek a társadalommal szemben. A szerződéses modell tehát a polgár, mint 'burzsoá' felfogásának vállalati kiterjesztéseként értelmezhető. A törvények betartásával és az adók megfizetésével a vállalatok teljesítik a társadalommal szembeni kötelezettségeiket, fizetnek az általuk kapott előnyökért vagy az általuk okozott károkért. A szerződéses modell szerint az üzleti szervezetek egyébként sem illetékesek a közjóléti kérdésekben, mivel más célok elérésére jöttek létre, nem rendelkeznek megfelelő képzettséggel, eszközökkel, világos követelményekkel és deklarált stratégiával ahhoz, hogy a társadalom számára a szükséges politikai és szociális szolgáltatásokat nyújtsák.⁵ A liberális nézet a vállalatot elsősorban gazdasági egységnek tekinti, amely gazdasági értéket termel a társadalom számára és ez az előállított gazdasági érték adja a vállalat valódi legitimitációját.⁶

A közösségi megközelítés kiindulópontja ezzel szemben az, hogy az egyént a közösség részeként értelmezi, valamint az állampolgároknak a társadalomban és az állam közéletében való aktív részvételének fontossága mellett érvel. Ez a megközelítés a vállalatot is egyfajta állampolgárnak, a társadalom tagjának, társadalmi testnek tekinti, nem pedig pusztán jogi fikciónak.⁷ Ha pedig a vállalat is a társadalom része, egyfajta állampolgár, akkor az állampolgári erények gyakorlása is elvárható tőle, vagyis az, hogy a közösség egészének javára törekedjen.

³ M. Jensen: Value Maximization, Stakeholder Theory and the Corporate Objective Function. *European Financial Management*, Vol 7., Iss. 3. (2001) 297–317.

⁴ M. Friedman: *Capitalism and Freedom*. Chicago, University of Chicago Press, 2002.

⁵ W. Shaw – V. Barry: *Moral Issues in Business*. Belmont (CA), Wadsworth Publishing Company, 1992.

⁶ J. D. Rendtorff: Philosophical Theory of Business Legitimacy: The Political Corporation. In: J. D. Rendtorff (szerk.): *Handbook of Business Legitimacy*. Cham, Springer, 2020. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14622-1_2

⁷ D. Melé, D. (2008). Corporate Social Responsibility Theories. In: A. Carne – A. McWilliams – D. Matten – J. Moon D. Stegel (szerk.): *The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility*. London, Oxford University Press, 47–83.

A vállalati társadalmi szerepvállalás mellett szóló érv ebben a megközelítésben az is, hogy a vállalat már létrejöttét is az államnak köszönheti azáltal, hogy az állam ad jogi személyiséget a vállalatot létrehozni kívánó csoportoknak. Az államnak ezért jogos elvárása, hogy a vállalkozások magáncélja legalább részben közérdeket is szolgáljon.⁸ A vállalat tehát nem pusztán az adófizetéssel, a törvények és a szabályok betartásával és gazdasági értékteremtéssel szerez legitimitást, hanem azáltal, hogy gazdasági tevékenységét a társadalmi hasznosság fényében értelmezi, amely megköveteli tőle, hogy üzleti tevékenységét folyamatosan a közjó szempontjából fölülvizsgálja. A közösségi megközelítés tehát a liberális állásponton túlmutat, mivel a gazdasági értékteremtés mellett a személyes és szervezeti integritást tekinti a vállalati legitimitás alapjának.⁹ Ebben a megközelítésben a vállalat megosztja a társadalmi-gazdasági felelősséget a kormánnyal, különösen akkor, ha ez utóbbinak korlátozott a mozgástere.

Míg a szerződéses iskola a vállalatot a résztvevői összességének tekinti, amely a tulajdonosok érdekét szolgálja, addig a közösségi modell nyitva hagyja azt a kérdést, hogy az állampolgárként működő, gazdasági és társadalmi célokat követő vállalatot önálló szereplőnek vagy olyan szereplők összességének tekinti-e, akiknek érdekei, jogai és kötelezettségei külön-külön vagy együttesen határozzák meg a vállalati működést és döntéshozatalt. Az úgynevezett holisztikus megközelítés az előbbi állásponton áll, vagyis a vállalatot autonóm entitásként, önmagában elszámoltatható cselekvőként azonosítja.¹⁰ Ehhez némiképpen hasonló módon Claassen bevezeti a valódi entitás fogalmát, amely a vállalatokat szintén független, autonóm személyként mutatja be, hangsúlyozva az alapító állam vagy a befektető részvényesek érdekeitől elkülönült létüket.¹¹ A csoport akarata a társasági szerződésben a társaság céljaként jelenik meg, a vállalatoknak e cél megvalósítására kell összpontosítaniuk. A valódi entitások elmélete önálló „személynek” tekinti a vállalatot, amely nem redukálható a tagok részének vagy egészének akaratára és érdekeire. Ezek a megközelítések, amelyek szerint tehát a társaság önmagában, a tagjaitól elkülönülten, a tagok egymás közötti kölcsönhatásaitól függetlenül létezik, ugyanakkor jogilag megkérdőjelezhetők. A jogi kritika rávilágít arra, hogy a társaságok jogai éppen azért kevésbé átfogók, mint az egyes tagok jogai, mert a tagok jogaiból eredez-

⁸ Claassen (2023) i. m.

⁹ Rendtorff (2020) i. m.

¹⁰ Joseph W. McGuire: *Theories of Business Behavior* (1964). Greenwood Pub Group/Millon, 1993.; David K. Millon: *New Directions in Corporate Law: Communitarians, Contractarians, and the Crisis in Corporate Law. Washington and Lee Law Review*, Vol. 50. (1964) 1373–1377.

¹¹ Claassen (2023) i. m.

tethető, azokból vezethető le. Ha a társaság joga ütközik valamelyik tagjának jogával egy adott szerepkörben, akkor az egyén joga szigorúan és minden esetben felül kell, hogy írja a társaság jogát.¹² A vállalatok valójában nem „személyek”, nincsenek nézeteik és érdekeik, ugyanakkor a tisztségviselőiknek és vezetőiknek vannak. Ha ezen érvek alapján elvetjük a holisztikus vagy valódi entitás megközelítéseket, akkor viszont meg kell határoznunk azt vagy azokat a szereplőket, aki(k) autonóm, elszámoltatható cselekvőként hatással lehet(nek) a vállalatra. Régóta folyik a vita arról, hogy a vállalat tulajdonosai vagy inkább a vállalat vezetősége tekinthető-e ilyen szereplőnek, illetve, hogy melyikük az, aki valóban képviseli a vállalatot, aki végső soron felelős a vállalat működéséért és döntéseiért. A felelősség és elszámoltathatóság ugyanakkor a vállalati szervezet minden olyan szereplőjére is kiterjeszhető, akik valamilyen módon kapcsolatban állnak a vállalattal és annak működésére hatással vannak.

Az alábbi fejezetekben a szerződéses és a közösségi modell eltérő vállalatfelfogásainak érvényességét oly módon elemzem, hogy kísérletet teszek a vállalat valós képviselőjének, érdekhordozóinak beazonosítására, számonkérhetőségük vizsgálatára a különféle vállalatelméletek és az azokra adott kritikák ütköztetésével.

2. A tulajdonosok vagy a vállalatvezetők a vállalat igazi képviselői?

Az úgy nevezett tulajdonosi (*shareholder*) elmélet szerint a vállalat kizárólag a részvényes (angolul: *shareholder*) magántulajdona. A vállalat vezetői a tulajdonos alkalmazottjai, ezért ennek megfelelően is kell a vállalat működtetéséért felelniük, vagyis a tulajdonosok érdekében kell cselekedniük, a lehető legtöbb pénzt keresve számukra. A vállalati vezetőknek úgy kell törekedniük a tulajdonosi érdek képviselésére, hogy közben megfelelnek a társadalom alapvető jogi, etikai elvárásainak és a játékszabályokon belül maradnak.¹³ A tulajdonosi elmélet ugyanakkor leszögezi, hogy az egyetlen, aki döntési helyzetben van a vállalatot illetően, az csak a részvényes, a tulajdonos maga, akit egyben a morális cselekvőnek is tekinthetünk. Ebben a szerepkörében egyedül a tulajdonos dönthet arról, hogy a vállalat adott esetben nemcsak gazdasági haszonra, a

¹² L. M. Rafanelli: A Defense of Individualism in the Age of Corporate Rights. *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 25., No. 3. (2017) 281–302.

¹³ M. Friedman: The Social Responsibility of Business is to Increase its Profit. *The New York Times Magazine*, September 13, 1970.

nyereség maximalizálására törekszik, hanem akár más, a közjót szolgáló társadalmi célokat is követ.

A részvényesi modell egyik lehangosabb kritikája a jog oldaláról fogalmazódott meg. Eszerint a részvényesi előjogok elmélete nem több, mint egy közgazdasági absztrakció, amelynek se jogi, se történeti, se gyakorlati alátámasztása nincsen.¹⁴ „Amit a részvényesek birtokolnak, azok a részvények, amely egyfajta kapcsolat a részvényes és a jogi személy között, és amely korlátozott jogokat biztosít a részvényeseknek.”¹⁵ Egészen addig, amíg a cégnek nem kell csőddel és felszámolással szembenéznie, a jogrendszer nem a tulajdonosoknak, hanem a vállalatnak, mint jogi személynek és az azt irányító igazgatótanácsnak biztosítja a jogot, hogy a vállalat jövőjéről döntsön. (Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a részvénytársaság, habár fontos és nagy jelentőségű vállalati forma, de csak egyik típusa a vállalatoknak. A részvényesi jogok és törekvések nem terjeszthetők ki a teljes vállalati szférára, és az összes vállalati tulajdonosi motivációra.)

A megbízó-ügynök elmélet élezi ki leginkább a két fél, a tulajdonos és a menedzsment közötti érdekellentétet. Az elméletet M. C. Jensen és V. H. Meckling dolgozta ki 1976-ban. Az elmélet kiindulópontja az, hogy a vállalat tulajdonosa, mint megbízó szerződés keretében megbízza a vállalat vezetőjét, mint ügynököt, hogy végezzen helyette vagy a nevében bizonyos tevékenységeket, ami egyszerre mind néhány döntési jogkör átadását is jelenti az ügynök számára.¹⁶ Ez a szerződéses kapcsolat óhatatlanul is érdekütközéshez vezethet. A két fél közötti információs aszimmetria ugyanakkor a menedzsment érdekérvényesítésének kedvez, hiszen ők birtokolják a vállalattal kapcsolatos összes lényeges adatot, míg a tulajdonosoknak csak közvetett lehetőségei vannak arra, hogy ellenőrizzék a menedzsmenttől kapott információkat. Az elmélet továbbá számol a menedzsment opportunizmusával is, vagyis azzal, hogy ha a saját érdekei úgy kívánják, ha érdekei eltérnek a tulajdonosétól, akkor nem fog habozni azokat a tulajdonosok kárára, akár azok megtevesztése árán is érvényesíteni. A tulajdonosnak erre az eshetőségre fel kell készülnie és kezelnie kell az eltérő érdekek és célok miatt fennálló problémát, ami veszélyeztetheti saját törekvéseit. Ilyen lehet például egy megfelelő érdekeltségi rendszer kialakítása, vagy a menedzsment számára felkínált részvényesi opció. Bármelyik megoldást

¹⁴ Lynn A. Stout: *The Shareholder Value Myth: How Putting Shareholders First Harms Investors, Corporations and the Public*. San Francisco, Berrett Koehler Publications, 2012.

¹⁵ Uo. 14.

¹⁶ M. C. Jensen – V. H. Meckling: *Theory of the Firm: Managerial Behaviour, Agency Costs and Ownership Structure*. *Journal of Financial Economics*, Vol. 3., Iss.4. (1976) 305–360.

is választja a tulajdonos, az ún. ügynöki költségeket meg kell fizetnie, hogy céljai eredményesen megvalósuljanak. A megbízó-ügynök elmélet tehát tudomásul veszi a vállalati vezetés tulajdonostól eltérő érdekeinek létét, de jogtalannak tartja azokat.

A megbízó-ügynök elmélet habár az egyik legnagyobb hatású vállalatelmélet, mégis számos kritika érte az elmúlt évtizedekben. Stout fent idézett 2012-es művében például nemcsak azt tagadja, hogy a részvényes teljeskörűen birtokolná a vállalatot, hanem azt is, hogy a tulajdonos megbízó, a menedzser pedig ügynök lenne. Ugyanúgy, mint fent, a jogi szabályozásra hivatkozva cáfolja, hogy a menedzsernek kötelessége lenne kizárólagosan a részvényesi értéket növelnie. Ez csak egy opció, amit a vezető választhat. Mivel nincs ilyen kötelezettsége, így számon sem lehet ezt rajta kérni. A menedzser jogosult a tulajdonsokétól eltérő célok mellett is dönteni. Stout rámutat arra az ellentmondásra is, hogy a részvényesek érdeke sem egyféle, sőt esetükben is meg kell különböztetni például rövid és hosszú távú célokat is.

A tulajdonosi jogok elmélete finomítja a megbízó-ügynök elmélet negatív feltételezéseit, amit a nem tökéletes szerződéses viszonyok egyik következményeként értelmez.¹⁷ A legfontosabb különbség a tulajdonosi jogok és a megbízó-ügynök elmélet között az, hogy az előbbiben a tulajdonos jogai már nem terjednek ki az egész vállalatra, csak annak eszközeire. A tulajdonos a vállalat eszközeinek birtokosa, míg a vállalati vezető, a menedzser a használója. Az elmélet ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az emberi tőke a vezető, vagy még tágabban, az összes munkavállaló elidegeníthetetlen sajátja, amely felett csak ő rendelkezhet, a tulajdonos csak közvetett befolyást gyakorolhat rá. Az ebből fakadó sajátos jogok és érdekek ezért fontos részei a vállalati működésnek, amit fel kell tární, meg kell érteni és hagyni kell bizonyos szinten érvényre jutni. A tulajdonosi elmélet tehát korrigálja a megbízó-ügynök elmélettel szembeni kritikák egy elemét, hiszen a munkavállaló és a vállalati vezető bizonyos mértékű függetlenségét, emberi méltóságát tiszteletben tartja. Ugyanakkor a többi érintett érdekeivel és a közjával nem foglalkozik.

A menedzsment elmélet, amely a vállalatirányításnak egy újfajta, pszichoszociológiai megközelítésének is tekinthető, Donaldson és Davis 1991-es munkájához köthető.¹⁸ A tárgyalt másik két irányzathoz képest a legnagyobb újdonsága ennek a pszichológiai megközelítésnek az, hogy a vezetőket a szervezet jó

¹⁷ O. Hart – J. Moore: Property Rights and the Nature of the Firm. *Journal of Political Economy*, Vol. 98., No. 6. (1991) 1119–1158.

¹⁸ M. A. G. Castrillón: The Concept of Corporate Governance. *Visión de Futuro*, Vol. 25., No. 2. (Julio 2021) 178–194.

szolgáinak tekinti, feltételezi, hogy bármely vállalat hivatásos vezetői jó munkát akarnak végezni. Ezzel egyidejűleg az elmélet a tulajdonosok és a vezetők közötti érdekellentétet is feloldja. Ez nem jelenti azt, hogy a vezetőknek ne lennének személyes céljai. Ellenkezőleg, a vezető tisztában van az egyéni érdekei és a szervezet céljai között fennálló különbségekkel, de úgy véli, hogy céljai elérésének legjobb módja a kollektív célok, a pénzügyi eredmény, a hatékony működés megvalósítása. A vállalati vezető tehát nem opportunist, hanem jó gondnoka a vállalatnak. Mivel a vezetők érdekei összhangban vannak a tulajdonosokéval, nincs olyan összeférhetetlenség, amelyet le kell küzdeni különböző pénzügyi ösztönzők segítségével. Az elmélet tehát a menedzser-tulajdonos közötti lehetséges konfliktusra talál egyfajta megoldást, a további érintettek érdekei azonban ennél az elméletnél is háttérbe szorulnak. A menedzsment elmélet szerint a vezetőknek ugyan kötelessége felismerni az ügyfelek, alkalmazottak, beszállítók, és más érintett felek jogos érdekeit, de a törvény szerint az elsődleges felelősségük mégiscsak a tulajdonosok felé kell, hogy megnyilvánuljon. A különböző érdekcsoportok és a vállalat közötti konfliktusokat alapvetően a jogszabályok és a meglévő jogi kontrollok által támogatott szabad piaci verseny nyomásának kell feloldania.¹⁹

3. A vállalat az érdekhordozók koalíciója?

Az érintettek/érdekhordozók eredeti angol kifejezése a *'stakeholder'* parafrázisa a *'shareholder'* (részvényes) szintén angol kifejezésnek. Olyan csoportot, szervezetet, személyt jelent, aki/amely hatást gyakorol a vállalat tevékenységére vagy annak hatása alatt áll. A Robert Freeman által 1984-ben kidolgozott elmélete szerint a vállalatvezetés nemcsak a részvényeseknek, hanem az érdekhordozóknak is felelősséggel tartozik, vagyis a tulajdonosok érdekein túl, a szélesebb értelemben vett érdekhordozók javát is szolgálniuk kell, akik között a tulajdonos csak az egyik, nem prioritizált szereplő. Az érintettelmélet az egyént és a szervezeteket (vállalatokat) társadalmi kontextusukban értelmezi. A 2. pontban bemutatott, szerződésen alapuló modellel szemben ezt a megközelítést a közösségi modell részének tekinthetjük, ahol nem a szerződésben foglaltak biztosíthatják kizárólag az érdekeltek jogait. Ebben az értelemben az érintettelmélet olyan vezetési, üzleti etikai elméletnek tekinthető, amely erkölcsi értékeket kér

¹⁹ B. Tricker: Corporate Governance: Principles, Policies and Practices. *Corporate Governance An International Review*, Vol. 17., No. 3. (May 2009) 405–406.

számon a vállalati vezetésen és működésen. Az elmélet erkölcsi, filozófiai vonatkozásait Donaldson és Preston (1995)²⁰ és Jones és Wicks (1999)²¹ tanulmánya helyezte fókuszba. Megállapításuk szerint az érintettelmélet erkölcsileg kívánatosnak tartja, hogy az érintettek közötti kapcsolat a kölcsönös bizalomra és együttműködésre épüljön. Harrison és Wicks (2013)²² tanulmánya pedig arra a következtetésre jut, hogy a pénzügyi teljesítmény ugyan fontos, de nem egyedüli érték az érintettek/érdekhordozók számára és a gazdasági érték növelésének célja csak korlátozott perspektívát nyújt a teljes vállalati értékteremtés megragadásához. Az ún. magatartáselmélet szerint, amely Cyert és March (1963)²³ szerzőpáros nevéhez köthető, az érdekhordozók összefognak, együttműködnek, egyfajta koalíciót alkotnak, mert közösen hatékonyabbak, jobb eredményt tudnak elérni, mintha egyenként próbálkoznának. Az érdekhordozók összefogása nem valami tőlük független közös vállalati célt szolgál, hanem épp ellenkezőleg, egyéni vágyaik, szükségleteik megfelelő mértékű kielégítését remélik ettől az együttműködéstől. Nem optimalizálnak, hanem aspirációs szintjük elérését célozzák meg.

A különböző, sokszor divergáló érdekek összeegyeztetésének nehézsége az érintett- és magatartáselmélettel szemben megfogalmazott kritikák leggyakrabban hangoztatott érve. Elaine Sternberg (1996)²⁴ meglátása szerint az érdekhordozók mindegyikének figyelembevétele egyszerűen nem kompatibilis az üzlettel úgy általában, de konkrétan, a vállalat irányításának gyakorlatával sem. Hiszen, ha a vállalatvezető nem csak a tulajdonosnak felel, akkor elvész a tényleges számon kérhetősége, a vállalatvezetők úgy fogják élvezni a vállalat nyújtotta előnyöket, hogy közben nem adnak cserébe semmit, és megkerülik a beszámoltatási kötelezettséget. Stenberg szerint a vállalat irányítása akkor lesz a legjobb, illetve a leghatékonyabb, ha ezt olyan vezetők teszik, akiket a tulajdonosok választanak, és akik kizárólag a tulajdonosoknak tartoznak felelősséggel. Következésképpen Sternberg a tulajdonos, illetve a tulajdonosi érdek elsőbbsége mellett teszi le a voksát, amit más érvel is igyekszik alátámasztani. Így például állítása szerint az érdekhordozók közül a tulajdonosé a legnagyobb

²⁰ T. Donaldson – L. E. Preston: The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence, and Implications. *The Academy of Management Review*, Vol. 20., No. 1 (Jan., 1995) 65–91.

²¹ T. M. Jones – A. C. Wicks: Convergent Stakeholder Theory. *The Academy of Management Review*, Vol. 24., No. 2. (Apr., 1999) 206–221.

²² J. S. Harrison – A. C. Wicks: Stakeholder Theory, Value, and Firm Performance. *Business Ethics Quarterly (BEQ)*, January, 2013. 97–124.

²³ R. M. Cyert – J. G. March: A Behavioral Theory of the Firm. Prentice Hall, Pearson Education, 1963. 332.

²⁴ E. Sternberg: Stakeholder Theory Exposed. *Economic Affairs*, Vol. 16., Iss. 3. (1996) 36–38.

kockázat, ugyanakkor a legkisebb jogi védelem éppen őt illeti meg a többi érintetthez viszonyítva. A másik fontos ellenérv, amelyet Sternberg mellett Jensen (2001)²⁵ is osztott, hogy a végtelen számú érdekhordozó versengő céljának összeegyeztetése, prioritási sorrendbe állítása gyakorlatilag lehetetlen. „Azt állítom, hogy mivel logikailag lehetetlen egynél több dimenzióban maximalizálni, a céltudatos viselkedés egyetlen értékelt célfüggvényt igényel”.

Ezzel vitázva Harrison és Wicks fent már hivatkozott tanulmányában rámutat, hogy bármelyik érdekelt fél elhanyagolása lefelé tartó spirált indíthat el a rendszerben, mivel a cég többi érdekhordozója reagál erre. Álláspontjuk szerint a menedzsment szempontjából az a valódi kockázat, ha a menedzserek túl kevés célkitűzésre összpontosítanak, amelyek túl kevés érdekelt fél érdekeit képviselik, ahelyett, hogy sok érdekelttel foglalkoznának. Egy másik szerző, Benedict Sheehy 2006-os²⁶ tanulmányában pedig arra világít rá, hogy a tulajdonsok száma és érdekeltsége legalább olyan sokrétű és burjánzó, mint az egyéb érdekhordozóké. E tulajdonosi érdekek kiegyensúlyozása pedig minden vállalat számára folyamatos, szinte naponta jelentkező kihívást jelent. Nem igaz tehát az az állítás, hogy a sokszínű érdekek kezelése a vállalati működéstől idegen, illetve ellehetetleníti azt. A tulajdonosok elsőbbsége melletti további érvként hangoztatott nagyobb kockázat és kisebb jogi védelem szintén nem tartható álláspont Sheehy szerint. Ennek egyik oka a tulajdonosok és a többi érintett között fennálló információs aszimmetria – az előbbi javára –, amely különösen csődhelyzetben nyilvánul meg. A csődhelyzetben alkalmazható, a tulajdonosok számára nyitva álló kilépési opciók ugyanis éppen hogy jelentősen csökkentik a tulajdonosok kockázatát a többi érdekhordozóval (pl. hitelezővel) szemben

H. Alford és M. Naughton (2001)²⁷ az érdekhordozók figyelembevételét a csak a tulajdonosra vagy esetleg még a vállalatvezetésre koncentráló elméletekhez képest nagy előre lépésnek tekinti a közjó szolgálatának perspektívájából. Ugyanakkor Alfréd és Naughton kritikával is illeti ezt a megközelítést. Meglátásuk szerint ezek az elméletek is csak egy individualista álláspontot tükröznek, itt is minden egyes szereplő kizárólag a saját, önös érdekének a maximalizálására törekszik. Aquinói Szent Tamásra hivatkozva írják: „Egy részle-

²⁵ M. Jensen: Value Maximization, Stakeholder Theory and the Corporate Objective Function. *European Financial Management*, Vol. 7., Iss. 3. (2001) 297.

²⁶ B. Sheehy: ‘Scrooge – the Reluctant Stakeholder: Theoretical Problems in the Shareholder-Stakeholder Debate. *University of Miami Business Law Review*, Vol. 14., No. 1. (2005) 193–240.

²⁷ H. Alford – M. Naughton: *Menedzsment, ha számít a hit. Keresztény társadalmi elvek a modern korban*. Budapest, Kairosz, 2001. 68–71.

ges jót akaró ember akarata nem helyes, hacsak nem vonatkoztatja a közös jóra, mint célra.” [Summa Theologica, I-II 19].

4. A vállalat a társadalom egészének érdekét tükrözi?

Az érdekelték fogalma önkényes határt húz a vállalatok és a társadalom többi része közé, hiszen csak azokat veszi figyelembe, akik valamilyen kapcsolatban állnak a vállalattal. Valójában a vállalatok által okozott pozitív és negatív hatások (externáliák) köre az érdekelt feleken kívül a társadalom egészére is kiterjesztendő. Így jön létre a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának gondolata. A vállalatok társadalmi felelősségének (VTF) elmélete(i)ben közös (és egyenrangú) célként jelenik meg a gazdasági és a társadalmi jólét optimalizálása. A vállalati felelősségvállalás által érintett illetve megcélzott személyek körének meghatározására azonban nincs egyöntetű definíció, hanem sokféle osztályozási rendszer született a XX. század második felétől kezdődően napjainkig.

Joe Hart (1968)²⁸ például négy felelősségtípust különböztet meg. Az első a ‘szerepfelelősség’, amely a vállalati vezetők és általában az összes munkavállaló azon felelőssége, amely vállalati pozíciójukból és munkaköri feladataikból fakadnak, beleértve a külső érdekhordozók iránti felelősséget is. A vállalat ‘okási felelőssége’ azokból a közvetlen vagy közvetett hatásokból vezethető le, amelyeket a vállalat működése során gyakorol az őt körülvevő társadalomra és környezetre. A vállalatnak mindenkor meg kell felelnie annak a jogszabályi környezetnek, amelyben tevékenykedik. Ezt nevezi Hart ‘kötelességből eredő felelősségnek’. Végül megint csak a vezetőkre és a munkavállalókra háruló ún. ‘képesség alapú felelősséget’ említi a szerző, amely alapvetően erkölcsös viselkedést vár el a vállalat összes dolgozójától.

Egy egyszerűbb megközelítést dolgozott ki Hans Jonas (1979),²⁹ aki mindössze két kategóriára bontja a vállalati felelősségek körét. Az egyiket szerződéses, a másikat természetes felelősségnek nevezi el. Az előbbi, nevéből is következően, azon kötelezettségek gyűjtőfogalma, amelyek szerződésben rögzítettek, ebből kifolyólag csak a vállalat szerződéses partnereire vonatkoznak. Ezzel szemben a természetes felelősség szerződésben nem rögzített kötelezettsége-

²⁸ H. L. A. Hart: *Punishment and Responsibility*. Oxford, Clarendon Press, 1968. 336.

²⁹ Hans Jonas: *Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago, The University of Chicago Press, 1979.

ket foglal magában, és a társadalom minden tagjára, de legalábbis a vállalat érdekhordozóira terjed ki. Jonas prioritási szempontból nem tesz különbséget, nem is rangsorolja az említett kétféle vállalati felelősséget, hanem egyformán fontosnak tartja őket.

Archie Carroll (2001)³⁰ a korábbi szempontokat ötvöző és kiegészítő, valamint a legtöbbet hivatkozott szerző a témában, osztályozási rendszere a vállalati felelősségek beazonosításának referenciapontja. Carroll is négy fő típusát különböztet meg a vállalati felelősségeknek, amelyek többé-kevésbé megfeleltethetők Hart és Jonas előzőekben bemutatott kategóriáinak is. A gazdasági felelősség a vállalatvezetésnek azon kötelessége, hogy gazdaságosan és nyereségesen működtesse a vállalatot. Ez a felelősség megfeleltethető Hart szerep- és Jonas szerződéses felelősségeinek. A jogi felelősség azt jelenti, hogy a vállalat működésének be kell tartania a hazai és nemzetközi (jog)szabályokat, amely elvárás hasonló Hart kötelességből fakadó és Jonas szerződéses felelősségeivel. Az erkölcsi felelősség egy elvárás a vállalati vezetőkkel szemben, hogy azt tegyék, ami helyes, és etikusan irányítsák a vállalatot. Ez a felelősség leginkább a Hart-féle képesség alapú és Jonas természetes felelősségéhez hasonlít. A vállalat filantróp felelősségéről akkor beszélhetünk, ha tevékenységével, anyagi javaival önkéntesen hozzájárul a közjóhoz. Ez utóbbi felelősségtípus természetes felelősségnek tekinthető, de Hart oksági kategóriájánál többet követel a vállalattól. Geoffrey Lantos (2002)³¹ kiegészíti Carroll rendszerét azzal, hogy megfelelteti a különböző felelősségeket a VTF különböző típusainak, amelyeket Lantos az erkölcsi, az altruista és a stratégiai jelzőkkel ír le. Az erkölcsi VTF Carroll kategóriái közül az első hármat (gazdasági, jogi, erkölcsi) foglalja magában. Ugyanakkor az altruista és a stratégiai VTF a filantróp felelősségre vonatkozik. Az előbbi akkor is elvárás, ha a vállalati nyereség feláldozását követeli meg a cégtől, a stratégiai VTF viszont kifejezetten nyereségtermelő hatású.

A VTF elmélet kritikájának fókuszában a vállalat felhatalmazásának és képességének a hiánya áll, vagyis az, hogy a vállalat nem alkalmas társadalmi célokat megvalósítani, míg a kormányzatok rendelkeznek ezzel a képességgel. Az egyik megközelítés szerint, mivel a VTF egy önkéntes tevékenység, így nincs arra garancia, hogy egy adott kormányzati feladat ténylegesen elvégzésre kerül-e, vagyis lesznek olyan területek, ahol sem a kormányzat, sem a vállalat nem

³⁰ A. B. Carroll: Ethical Challenges for business in the new millennium: corporate social responsibility and models of management morality. In: J. E. Richardson (szerk.): *Business Ethics*, 01/02. Guilford (CT), Dushkin/McGraw-Hill, 2001. 198–203.

³¹ G. P. Lantos: The Ethicality of Altruistic Corporate Social Responsibility. *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 19., No. 3. (2002) 205–230.

állít elő közjavakat.³² A másik, gyakran hangoztatott érv, hogy a vállalatok nem rendelkeznek megfelelő kompetenciákkal ahhoz, hogy a társadalom elvárásainak megfelelő segítséget, szolgáltatást nyújthassanak, valamint demokratikus felhatalmazással sem bírnak a kormányzatokkal ellentétben.³³ Tovább bonyolítja a helyzetet az a tény, hogy a multinacionális vállalatok eltérő telephelyeken működő divíziói különböző nemzeti kormányokkal találják szemben magukat, amelyek különböző hagyományokkal, kormányzati funkciókkal rendelkeznek. Ebből következően egy globalizált világban a nemzeti kormányok és nem a nemzetközi vállalatok azok a piaci szereplők, amelyek képesek a különböző (üzleti, civil, közszolgálati) szektorok igényei között hatékonyan közvetíteni.

A vállalatok és a különböző nemzetállamok közötti együttműködés megfelelő formájának megtalálása valóban kihívás a nemzetállamok és a jogalkotás számára egyaránt: spontán, önkéntes vállalati szerepvállalásra építve nem rázhatja le magáról egy-egy állam a felvállalt kötelezettségeit a társadalmi célok megvalósításában. Ugyanakkor egy értelmes és hatékony munkamegosztás kialakítása, kormányzati és vállalati egyeztetés vagy akár a vállalati szerepvállalás kereteinek jogi szabályozásával, nem lehetetlen feladat, már ha van rá közös akarat.

Szintén sokszor felmerül a VTF-fel szembeni kritikai diskurzusokban, az érintettelmélet kapcsán már említett eredményességi, hatékonysági veszteségek, vagyis az, hogy a közjó szolgálata óhatatlanul is csökkenti a vállalat pénzügyi eredményeit, és hosszú távú nyereségességét. Az empirikus kutatási eredmények azonban nem támasztják alá ezeket a kétségeket, sőt. A vállalati társadalmi felelősségvállalás marketing szempontú értékelésére és a vállalati érték növekedésére gyakorolt pozitív hatására P. Kotler és szerzőtársa egy egész könyvet szentelt.³⁴ A magát '*B-corporations*' néven nevező tömörülés, amely 77 ország 153 ágazatában működő 4088 vállalatot foglal magában, úgy definiálja magát, mint olyan vállalkozások egyesülését, amelyek a nyereségen túl értéket adnak a társadalomnak. 2011-2015 közötti időszakra kiadott jelentésük szerint ezeknek a vállalatoknak a bevétele négyszeresen haladta meg az azonos ágazatban tevékenykedő versenytársaik bevételét.³⁵ Egy amerikai tanulmány szerint azok az amerikai nyarbankok, amelyek bevezették a VTF-et, csökkentve

³² M. S. Ablander: Corporate Social Responsibility as Subsidiary Co-Responsibility: A Macroeconomic Perspective. *Journal of Business Ethics*, Vol. 99. (2011) 115–128.

³³ Uo.

³⁴ P. Kotler – N. R. Lee: Vállalatok társadalmi felelősségvállalása. Jót tenni – egy ügyért és a vállalatért. Budapest, HVG, 2007.

³⁵ Korn Ferry – 2021 Annual Report. <https://tinyurl.com/26ezyeh5>

a letéti díjakat és alacsony jövedelmű közösségeknek nyújtva szolgáltatásokat, magasabb pénzügyi teljesítményt értek el, mint korábban.³⁶ És a hasonló tanulmányok sora még hosszasan folytatható.

5. Összegzés

A tanulmány kiindulópontja a polgárság kétféle értelmezése (burzsoá és állampolgár) és annak vállalati kiterjesztése volt, amely szintén kétféle vállalatfelfogást indukált. Az ún. szerződéses modell az önérdékkövető, de a társadalom szabályait tiszteletben tartó burzsoá típusú polgár fogalmából vezethető le. A vállalat legitimitása ebben a modellben a gazdasági értékteremtésen alapul, és célja a tulajdonosok összességének érdekeit követni, a társadalomért további kötelezettségekkel nem tartozik. A modell tehát a tulajdonosokat jelöli meg a vállalat valódi képviselőinek, akik egyszersmind a vállalatról hozott döntésekért számonkérhető erkölcsi cselekvők is. A különféle vállalatelméletek és azok kritikája alapján ugyanakkor megállapítható, hogy a tulajdonos jogai és hatókörre többféleképpen értelmezhető. A tulajdonos tekinthető egy olyan szereplőnek, aki az egész vállalatot birtokolja, de lehet, hogy csak annak az eszközeit, esetleg kizárólag a vállalat részvényeit, meghatározott és ezáltal korlátozott jogokat szerezve. Akármelyik álláspontra is helyezkedünk azonban, azzal számolnunk kell, hogy van egy nagyhatású, a releváns információk birtokában lévő és jogi felhatalmazás által is támogatott szereplő, akinek az érdekei eltérnek vagy eltérhetnek a tulajdonosétól. Ez a szereplő a vállalat vezetője, aki lehet egyszerű megbízott, jó és gondos gazdája a vállalatnak, avagy egy opportunista önérdékkövető, akinek a jóindulatát meg kell vásárolni. A lényeg az, hogy ezzel a szereplővel számolni kell így vagy úgy, ami önmagában is szétfeszíti a feltételezést, hogy a vállalatot a tulajdonosok képviselik kizárólagosan, az ő döntéseik határozzák meg azt, hogy milyen irányban mozdul el a vállalati működés. Ha elfogadjuk a tény, hogy van a tulajdonostól eltérő érdek is, ami hatással tud lenni a vállalat helyzetére, akkor érdemes számba venni mindazon szereplőket, akik szintén befolyással lehetnek a vállalat döntéseire.

A tulajdonosok gazdasági önérdékétől tágabb, a társadalom szélesebb rétegeinek érdekeit számba vevő megközelítés már elvezet a vállalat ún. közösségi

³⁶ M. M.Cornetta – O. Erhemjamtsa – H. Tehranianb: . Greed or good deeds: An examination of the relation between corporate social responsibility and the financial performance of U.S. commercial banks around the financial crisis. *Journal of Banking and Finance*, Vol. 70. (2016) 137–159.

modell szerinti meghatározásához. Ez a modell a vállalatot egyfajta állampolgárként azonosítja, amely a saját (gazdasági) hasznán túl tekintettel van mások, szélesebb értelemben a társadalom egészének érdekére is. Ennek megfelelően a vállalat mint állampolgár aktívan közreműködik a közjó megteremtésében és az állammal közös felelősséget vállal. Ez a modell nem konkretizálja a számonkérhető cselekvők személyét, de több, a bevezetőben részletezett okból, a tagjaitól független, önálló és számonkérhető vállalati személyiség elképzelését kizártuk a lehetséges opciók közül. A nyitva maradt kérdés az, hogy csak a vállalattal kapcsolatban álló és annak döntéseire hatással bíró ún. érdekhordozók figyelembevétele szükséges-e, avagy a társadalom minden tagjának szempontjait is be kell vonni a vállalati döntéshozatali és működési folyamatokba. A pozitív és negatív externáliák léte inkább ez utóbbi megoldás irányába mozdítja el a gondolkodást. Ugyanakkor ez a választás is felvet számos új kérdést, például a vállalat és az állam szerepvállalásának és munkamegosztásának a mértékéről, illetve a vállalatok demokratikus felhatalmazásának és közszolgálati képességeinek a hiányával kapcsolatban.

Ennek a problémának az elemzése, esetleges megválaszolása a további kutatások számára jelölheti ki az irányt.

AZ EMBERI ERŐFORRÁS A SZÁMVITELI JOGBAN

Mányó-Váróczi Violetta*

1. Bevezetés

Az ember, az emberi erőforrás, mint az egyik legfontosabb termelési tényező értékének meghatározása már régóta foglalkoztatja a közgazdászokat. Egyre növekszik az az igény, hogy az eddig elsősorban pénzügyi szemléletű kimutatók mellett, illetve azok kiegészítéseként környezeti, társadalmi, emberi jogi, vállalatirányítási kérdésekre, vagyis fenntarthatósági célokkal kapcsolatban is adjanak választ a vállalkozások, sőt készítsenek rendszeresen ilyen jellegű kimutatókat is. Jelen tanulmányban arra keresem a választ, hogy a magyar számviteli jogszabályok betartásával, hogyan tudnak megfelelni a vállalkozók ennek az új szemléletmódot megkövetelő változásnak.

2. Számviteli alapfogalmak tisztázása

A számvitelről szóló 2000. évi C. törvény meghatározza a hatálya alá tartozó gazdálkodók könyvvézetési kötelezettségét, beszámolási kötelezettségét, az általuk érvényesítendő szabályokat és elveket, illetve a nyilvánosságra hozandó információk körét is. A gazdálkodók közé tartoznak a vállalkozók, az államháztartás szervezetei, az egyéb szervezetek, a Magyar Nemzeti Bank, továbbá az általuk, vagy más természetes személy által alapított egészségügyi, szociális, oktatási, illetve kulturális intézmények is. A törvény szerint az minősül vállalkozónak, aki a saját nevében és a saját kockázatára, vagyon- és nyereségszerzés céljából rendszeresen, üzletszerűen, ellenérték fejében termelő vagy szolgáltató tevékenységet végez. Néhány konkrét példát megemlítve ide tartoznak, többek között: a hitelintézetek, a pénzügyi vállalkozások, a befektetési vállalkozások

---

* Egyetemi adjunktus, Heller Farkas Közgazdaságtudományi Intézet.

és a biztosítók is, továbbá a nonprofit gazdasági társaságok, az európai részvénytársaságok, a külföldi székhelyű vállalkozások magyarországi fióktelepei is. Szeretném felhívni a figyelmet arra, ahogyan a felsorolásból is kiténik, hogy a vállalkozó fogalma alatt nem csak profitorientált, hanem nonprofit szervezetek is értendők! Jelen tanulmányban kizárólag a vállalkozók körébe tartozók kerülnek górcső alá.

A gyakorlati életben a számvitel olyan objektív információs- és elszámolási rendszer szerepét tölti be, mely a gazdasági műveleteket, illetve azok hatásaikat rendszeresen megfigyeli, méri és feljegyzi. Az objektivitás abban nyilvánul meg, hogy mérhető, számszerűsíthető és mindenki számára egyértelmű információkat kell, hogy szolgáltatson. Akik részére ezen információk készülnek, vagyis a számvitel címzettjei lehetnek például a piaci szereplők, a hatóságok, vagy akár a munkavállalók, alkalmazottak is. Az elszámolási rendszer funkciója pedig a gyakorlatban a gazdasági események folyamatos, zárt rendszerű nyilvántartásának vezetését jelenti.

A számvitel elsődleges feladata a vagyon kimutatása, mely alatt az anyagi- és nem anyagi javak összességét értjük. A vagyon csoportosítható azon szempontok szerint, hogy miben jelenik meg, ezeket nevezzük eszközöknek, illetve a másik szempont, hogy miből származik, honnan ered, ezeket pedig forrásoknak nevezzük. A számvitel másik fontos feladata a vagyon változásának a bemutatása, hogy a vagyonnal történő gazdálkodás mennyire eredményes, jövedelmező.

3. A vállalkozók számviteli törvény szerinti kötelezettségei

2004. január 1. után a számviteli törvény hatálya alá tartozó vállalkozók kizárólag kettős könyvvizetést alkalmazhatnak a gazdasági események rögzítésekor. Ez azt jelenti, hogy folyamatosan, egy zárt rendszerben, pénzmozgástól függetlenül lekönyvelik a tevékenység során előforduló gazdasági eseményeket. Az üzleti év zárását követően pedig elkészítik számviteli beszámolójukat, melyet nyilvánosságra kell hozniuk, közzé kell tenniük, letétbe kell helyezniük a Céginformációs Szolgálatnál. A beszámoló formájától függően az üzleti év utolsó napjától számítva határozza meg a törvény ezen kötelezettség teljesítésének legkésőbbi időpontját.

1. táblázat: Számviteli beszámolók

Beszámoló típusa	Éves beszámoló	Egyszerűsített éves beszámoló	Mikrogazdálkodói egyszerűsített éves beszámoló	Összevont (konszolidált) éves beszámoló	IFRS-ek szerinti éves beszámoló
Könyvvizetés	kettős	kettős	kettős	kettős	kettős
Beszámoló részei:	Mérleg, Eredménykimutatás, Kiegészítő melléklet	Mérleg, Eredménykimutatás, Kiegészítő melléklet	Mérleg, Eredménykimutatás	Konszolidált mérleg, Konszolidált eredménykimutatás, Konszolidált kiegészítő melléklet	Mérleg, Átfogó eredménykimutatás, Kiegészítő melléklet, Cash flow-kimutatás, Saját tőke változás kimutatás
Üzleti jelentés készítése	kötelező	nincs	nincs	kötelező	kötelező
Feltételek:	a) a mérlegfőösszeg 2000 millió forint, b) az éves nettó árbevétel 4000 millió forint, c) az üzleti évben átlagosan foglalkoztatottak száma 50 fő.		a) 150 millió forint, b) 300 millió forint, c) 10 fő.	a) 10000 millió forint, b) 20000 millió forint, c) foglalkoztatottak száma 250 fő.	Sztv. 9/A. §
Jogszabály	Sztv. III. Fejezet	Sztv. IV. Fejezet	398/2012. (XII. 20.) Korm. rendelet	Sztv. VI. Fejezet	Sztv. V/A. Fejezet

Forrás: 2000. évi C. törvény a számvitelről és 398/2012. (XII.20.) Korm.rendelet, saját szerkesztésű ábra

Az 1. táblázat összesítve tartalmazza a vállalkozók által készíthető/kötelezően készítendő beszámoló formákat. A beszámoló a vállalkozó vagyoni-, pénzügyi- és jövedelmi helyzetét mutatja be. A beszámoló elkészítése és az azt alátámasztó kettős könyvvizetés kizárólag magyar nyelven történhet. Viszont a könyvvizetés, illetve a beszámoló pénzneme eltérhet a forinttól. Fontos azonban, hogy az a vállalkozó létesítő okiratával összhangban legyen!

4. Az emberi erőforrás megjelenése és szerepe a beszámolóknban

Az éves beszámoló részeit a mérleg, az eredménykimutatás és a kiegészítő melléklet alkotják. Az éves beszámoló készítésére kötelezett vállalkozónak a beszámolóval egyidejűleg üzleti jelentést is kell készítenie.

Az egyszerűsített éves beszámoló mérlegből, eredménykimutatásból és a kiegészítő mellékletből áll. A vállalkozónak üzleti jelentést az egyszerűsített éves beszámolóhoz kapcsolódóan viszont nem kell készítenie.

A mikrogazdálkodói egyszerűsített éves beszámoló készítésének sajátosságait a számviteli törvény előírásai mellett a 398/2012. (XII. 20.) Kormányrendelet szabályozza. A mikrogazdálkodói egyszerűsített éves beszámoló csak két részből áll, mérlegből és eredménykimutatásból. Sem kiegészítő mellékletet, sem üzleti jelentést nem kell készíteni mellé. Ezt a beszámoló típust a 2013-as üzleti évtől kezdődően lehetett választani. A jogalkotók szándéka szerint az adminisztrációs terhek csökkentése érdekében a mikrogazdálkodói egyszerűsített beszámoló kevesebb részből és ezáltal csökkentett adattartalommal bír.

Az összevont (konszolidált) éves beszámoló az összevont (konszolidált) mérlegből, az összevont (konszolidált) eredménykimutatásból, és az összevont (konszolidált) kiegészítő mellékletből áll. Az összevont (konszolidált) éves beszámoló készítésére kötelezett anyavállalat összevont (konszolidált) üzleti jelentést is köteles készíteni.

2017. január 1-től éves beszámolóját az IFRS-ek szerint állíthatja össze az a vállalkozó, amelyiket a törvény a 9/A. § (1) felsorolja. Viszont éves beszámolóját már az IFRS-ek szerint kell, hogy összeállítsa az a vállalkozó, amelynek értékpapírjait az Európai Gazdasági Térség bármely államának szabályozott piacán forgalmazzák, vagy hitelintézet, vagy a hitelintézettel egyenértékű prudenciális szabályozásnak megfelelő pénzügyi vállalkozás.¹

De mitől függ, hogy melyik beszámolót készíti/készítheti el a vállalkozó? A beszámoló formája alapvetően az éves nettó árbevétel összegétől, a mérlegfőösszeg nagyságától, és a foglalkoztatottak létszámától, illetve ezek határértékeitől függ. Ez tehát azt jelenti, hogy az emberi erőforrás mennyisége, a létszáma fontos például a beszámoló formájának megválasztásában is. Sőt! A beszámoló összehasonlíthatóságát, folytonosságát nagyban elősegíti, hogy az egyik beszámoló formáról a másikra való áttérés nem azonnal a következő üzleti évtől esedékes, hanem csak akkor szükséges váltani, ha két egymást követő üzleti év mérlegfordulónapján a nagyságot jelző három mutatóérték közül – éves nettó árbevétel, mérlegfőösszeg, foglalkoztatottak létszáma –, bármelyik kettő meghaladja meg az 1. táblázatban is szereplő feltételek határértékeit.

¹ 2000. évi C. törvény 9/A. § (2).

4.1. A beszámoló mérlege

Habár úgy tűnik, hogy az egyes beszámolók hasonló részekből állnak, a tagoltságuk és a részletezettségük mégis igen eltérő. A következőkben ezeket tekintem át részletesebben.

A mérleg egy olyan számviteli kimutatás, mely a vállalkozó vagyoni helyzetét mutatja be, adott időpontra vonatkozóan, pénzürtékben. A számviteli törvény 1. számú melléklete rögzíti az éves beszámoló mérlegének 'A' és 'B' változatait. Ugyanis a vállalkozó választhat, dönthet, hogy melyik felépítésű mérleget készíti, de ezt a döntését a számviteli politikájában rögzítenie kell. A számviteli törvény sok esetben választási lehetőséget ad a vállalkozóknak, akiknek az alapítástól számítva 90 napon belül el kell készíteniük írásban az úgynevezett számviteli politikájukat. Ebben azokat a vállalkozóra jellemző szabályokat, előírásokat és módszereket rögzítik, amelyekkel meghatározzák, hogy mit tekintenek az elszámolás, illetve az értékelés szempontjából lényegesnek, vagy jelentősnek. Az éves beszámoló mérlege igen részletes, felépítését tekintve: betűvel jelölt mérlegfőcsoportokat, római számmal jelölt mérlegcsoportokat és arab számmal jelölt mérlegtételeket tartalmaz. A törvény 6. számú mellékletében az összevont (konszolidált) éves beszámoló mérlegéhez további kiegészítéseket is találunk. Az egyszerűsített éves beszámoló és a mikrogazdálkodói egyszerűsített éves beszámoló mérlege viszont sokkal összevontabb, mint az éves beszámolóké, mert csak betűvel jelölt mérlegfőcsoportokat és római számmal jelölt mérlegcsoportokat tartalmaznak.

2. táblázat: Az egyszerűsített éves beszámoló mérlegének felépítése

	Eszközök (aktívák)		Források (passzívák)
A.	Befektetett eszközök	D.	Saját tőke
I.	Immateriális javak	I.	Jegyzett tőke
II.	Tárgyi eszközök	II.	Jegyzett, de még be nem fizetett tőke (-)
III.	Befektetett pénzügyi eszközök	III.	Tőketartalék
B.	Forgóeszközök	IV.	Eredménytartalék
I.	Készletek	V.	Lekötött tartalék
II.	Követelések	VI.	Értékelési tartalék
III.	Értékpapírok	VII.	Adózott eredmény
IV.	Pénzeszközök	E.	Céltartalékok
C.	Aktív időbeli elhatárolások	F.	Kötelezettségek
	ESZKÖZÖK ÖSSZESEN (A+B+C)	I.	Hátrasorolt kötelezettségek
		II.	Hosszú lejáratú kötelezettségek
		III.	Rövid lejáratú kötelezettségek
		G.	Passzív időbeli elhatárolások
			FORRÁSOK ÖSSZESEN (D+E+F+G)

Forrás: 2000. évi C. törvény 1. számú melléklete, saját készítésű ábra

4.2. A mérleg kritikája

A mérleg a jelenlegi formájában sok esetben – különösen a befektetett eszközök esetében – nem képes meghatározni az eszközök aktuális piaci értékét.² A mérleg ugyanis statikus szemléletű, vagyis egy napra vetített állapotot rögzít.

Azonban az immateriális javak és a pénzügyi eszközök esetében az érték akár gyorsan, egyik napról a másik napra is megváltozhat. Gondoljunk például olyan külső eseményekre, mint a tőzsdék forgalmának alakulása, járvány kitörése, háborúk pusztítása, természeti katasztrófa bekövetkezése.

Az immateriális javak között, megjelennek az ingatlanhoz nem kapcsolódó vagyoni értékű jogok, de nem jelennek meg az alkalmazottak munkaviszonyát szabályozó munkaszerződések.

A munkavállalók értékét, vagyis a szellemi erőforrásokat sem jeleníti meg a mérleg. Ezen kívül hiányoznak a mérlegből olyan jövőbeli követelések vagy kötelezettségek, melyek esetében a szerződéskötés már megtörtént, de még a pénzügyi tranzakció várat magára.

4.3. A beszámoló eredménykimutatása

A beszámoló másik fontos része az eredménykimutatás. Az egy olyan számviteli okmány, mely a vállalkozó jövedelmi helyzetét mutatja be, az üzleti évre vonatkozóan, pénzértékben.

Az éves beszámoló eredménykimutatásait a számviteli törvény 2. és 3. számú mellékletei tartalmazzák. A számviteli politikában kell rögzíteni ebben az esetben is a választás tényét.

A törvény 6. számú mellékletében az összevont (konszolidált) éves beszámoló eredménykimutatásához további kiegészítéseket is találunk.

Az egyszerűsített éves beszámoló és a mikrogazdálkodói egyszerűsített éves beszámoló eredménykimutatása viszont sokkal összevontabb, mint az éves beszámolóké, mert római számmal jelölt eredményt befolyásoló bevételeket, hozamokat és ráfordításokat és betűvel jelölt eredménykategóriákat tartalmaznak.

² Buda Szabolcs: Egy új mérleg és eredményszámítás felé – Az immateriális javakértékelése. *Menedzsment és Controlling Portál*, 2003. június 1. <https://tinyurl.com/msjar47y>

3. táblázat: Egyszerűsített éves beszámoló összköltség eljárású eredménykimutatása

I.	Értékesítés nettó árbevétele
II.	Aktivált saját teljesítmények értéke
III.	Egyéb bevételek
IV.	Anyagjellegű ráfordítások
V.	Személyi jellegű ráfordítások
VI.	Értékesítési leírás
VII.	Egyéb ráfordítások
A.	ÜZEMI (ÜZLETI) TEVÉKENYSÉG EREDMÉNYE
VIII.	Pénzügyi műveletek bevételei
IX.	Pénzügyi műveletek ráfordításai
B.	PÉNZÜGYI MŰVELETEK EREDMÉNYE
C.	ADÓZÁS ELŐTTI EREDMÉNY
X.	Adófizetési kötelezettség
D.	ADÓZOTT EREDMÉNY

Forrás: 2000. évi C. törvény 2. számú melléklete, saját készítésű ábra

Az eredménykimutatás V. Személyi jellegű ráfordításai összegzik a vállalkozónak az emberi erőforrással kapcsolatban felmerülő költségeit. A törvény mellékletében megtalálható éves beszámoló eredménykimutatása a 3. táblázatnál részletesebben, összesen három részre bontja tovább az eredménykimutatás V. Személyi jellegű ráfordításait. Ezek sorrendben a következők: bérköltség, személyi jellegű egyéb kifizetések és bérjárulékok.

A bérköltség tartalmazza a munkavállalókat, tagokat megillető bruttó bért, megbízási díjat vagy munkadíjat. A személyi jellegű egyéb kifizetések pedig a nem bérköltségként és nem vállalkozási díjként kifizetett összegeket tartalmazzák, mint például a betegszabadság vagy táppénz-hozzájárulás összegét, a reprezentációs költségeket, továbbá a cafetéria elemek költségeit.

A bérjárulékok soron elsősorban a fizetendő szociális hozzájárulási adó jelenik meg, vagy akár a rehabilitációs hozzájárulás.

4.4. Az eredménykimutatás kritikája

A munkaerő toborzással, kiválasztással kapcsolatos tételek nem különülnek el, pedig egy fejezet vagy munkaerő közvetítő cég megbízásakor ennek költsége számlán szerepel és az igénybe vett szolgáltatások értéke helyett megjelenhetne a személyi jellegű ráfordítások között.

Ugyanezen logika mentén az új munkaerő felvételével kapcsolatos költségeket, az igénybe vett szolgáltatások között, mint hirdetési költség számolják el, holott a megrendelés bizonylata inkább a személyi ráfordítások között jelenhetne meg.

A végkielégítést, vagy éppen a próbaidő alatt kifizetett bért, betanítási költségeket a törvényi keret adta lehetőségeken túl a vállalkozónak érdemes lenne kimutatni külön soron, mert a fluktuáció miatt felmerülő költségeket ezek tükrözik valójában.³

4.5. A kiegészítő melléklet

Az éves beszámoló harmadik része a kiegészítő melléklet, mely egy olyan dokumentum, ami számszerű adatokat és szöveges magyarázatokat tartalmaz. Általa a vállalkozó vagyoni-, pénzügyi- és jövedelmi helyzetéről, továbbá működésének eredményéről megbízható és valós képet kaphatunk. A vállalkozó általános adatain, a számviteli politikájának fontosabb részein, a mérleghez és az eredménykimutatáshoz kapcsolódó kiegészítéseken kívül, a tárgyévben foglalkoztatott munkavállalók átlagos statisztikai állományi létszámát, állománycsoportonként a bérköltségét és a személyi jellegű egyéb kifizetéseket, valamint a bérjárulékokat jogcímenkénti bontásban. Az éves beszámoló és az összevont (konszolidált) éves beszámoló kiegészítő mellékletének része a számviteli törvény 7. számú mellékletében szereplő cash-flow kimutatás is. Mely a pénz ki- és beáramlást mutatja be az üzleti évre vonatkozóan. Az egyszerűsített éves beszámolót készítő vállalkozónak viszont nem kell cash-flow kimutatást készítenie a kiegészítő mellékletéhez.

4.6. Az üzleti jelentés

Az éves beszámolót és az összevont (konszolidált) éves beszámolót készítő vállalkozó a beszámolóval egyidejűleg el kell, hogy készítse üzleti jelentését is. Az üzleti jelentés célja, hogy az éves beszámoló adatait értékelje, megbízható és valós képet mutasson a vállalkozó vagyoni-, pénzügyi- és jövedelmi helyzetéről, a működés során felmerülő kockázatokról, múltbeli tény és jövőbeli várható adatok alapján. Továbbá az üzletmenet fejlődéséről, teljesítményéről, a helyzetéről és a vállalkozás méretéről, összetettségéről egyaránt tájékoztasson.

2024. január 1-től azon vállalkozó, amelynél az üzleti évet megelőző két egymást követő üzleti év mérlegfordulónapján a három mutatóérték közül bárme-

³ Gösi Zsuzsanna: Mérlegen az ember. *BCE-GTK Műhelytanulmányok*, 2007. 14. <https://edok.lib.uni-corvinus.hu/276/1/G%C5%91si88.pdf>

lyik kettő meghaladja a határértékeket – nevezetesen az éves nettó árbevétele a 20 milliárd forintot, a mérlegfőösszege a 10 milliárd forintot, és az üzleti év során az átlagosan foglalkoztatottak létszáma a 250 főt –, vagy olyan nem mikrogazdálkodó vállalkozó, akinek átruházható értékpapírjait kereskedésre befogadták az Európai Gazdasági Térség valamely államának szabályozott piacán, annak üzleti jelentésének egy külön szakaszában, azonosítható módon fenntarthatósági jelentés készítési kötelezettsége is keletkezik.

A fenntarthatósági jelentésben fenntarthatósági kérdésekkel kapcsolatban, úgymint társadalmi kérdések, emberi jogok, irányítással kapcsolatos kérdések, környezeti problémák stb. vonatkozásában rövid, középtávú és hosszútávú információkat is ismertetni kell. Be kell róla részletesen számolni, hogy a vállalkozó által alkalmazott stratégia, milyen célokkal és milyen határidők betartása mellett szolgálják a fenntarthatósági követelményeket. A vállalkozónak törekednie kell arra, hogy a saját műveletein túl a teljes értékláncot alkotó tagokról is rendelkezzen ilyen információkkal.

5. Befejezés

A számviteli törvény összességében a beszámolóra helyezi a hangsúlyt. Ennek megbízható és valós képet kell tükröznie a vállalkozó vagyoni-, pénzügyi- és jövedelmi helyzetéről. A vállalkozók a törvényben meghatározott feltételektől függően választják meg és készítik el beszámolóikat. A beszámoló részét, illetve a részek felépítését a törvény rögzíti. Azonban sok esetben (értékelés, amortizáció stb.) van választási lehetősége is a vállalkozónak. Ezért a (mikrogazdálkodókon kívül) a számviteli politika elkészítése kötelező. A 2024-es üzleti évtől kezdve készülnek majd el azok az 'új' beszámolók, melyek üzleti jelentése már fenntarthatósági jelentést is tartalmaz. Fontos, hogy az újfajta jelentéstételi kötelezettségre ne teherként, hanem igenis hosszú távon a közös jövő irányába megtett erőfeszítésként tekintsenek a vállalkozók.

Véleményem szerint a törvény adta kereten túl jobban meghatározhatóak lehetnének az emberi erőforrással kapcsolatos költségek, ráfordítások. Ha a vállalkozó a kötelezően, vagyis a pénzügyi számviteli teendőkön túl kialakítja a saját vezetői számviteli rendszerét, akkor képes a különböző vezetési szintek információs igényeit kielégíteni. A hangsúly ugyanis ekkor a megfelelő költség és teljesítmény elszámolási rendszerre helyeződik. Ezáltal részletesebben feltárhatóvá és számszerűsíthetővé válhatnak az emberi erőforrással kapcsolatos kérdések és kimutatások.

KULTURÁLIS BEÁLLÍTÓDÁSOK ÉS EGYENSÚLYVESZTÉS A TECHNOLÓGIAI FEJLŐDÉS KORÁBAN

Schlett András*

1. Bevezetés

A modern világban a technológiai átalakulás soha nem látott sebességgel halad előre, ez pedig alapvető változásokat idézett elő az emberi élet minden területén. Az ipari forradalom óta tapasztalható gazdasági, társadalmi és technológiai ugrások nemcsak az anyagi jólét és a termelés területén hoztak forradalmi változásokat, hanem mélyen befolyásolták az emberi kultúrát, identitást és a társadalmi struktúrákat is. A globalizációval, digitalizációval és a technológiai innovációkkal szoros összefüggésben álló gyorsulás azonban nemcsak előnyöket hozott, hanem jelentős kihívásokat is.

Ferenc pápa 2023-ban másodszor látogatott el Budapestre, a Duna Királynőjéhez és így nem meglepő, hogy Guardini folyam-hasonlatát vezette elő a Pázmányon tett látogatásakor. A folyam vízgyűjtőjén összegyűjti a többi kisebb folyó vizeit, mint a kultúra az emberiség szellemi, kulturális és lelki értékeit, tovább viszi és szétteríti a világban. Ennek során különböző akadályokba is ütközik. A beszéd épületének mintegy záróköve az a rövid gondolatsor, melyben Őszentsége reflektált gépiesség, a technicizáció veszélyeire. A technokrata paradigma veszélyeiről szólva kiemelte az eszközszerű bánásmód veszélyeit, a közösségi kötelékek elsorvadását és azt, amit mindennap érzünk, hogy a külső gyorsaság kéz a kézben jár a belső törékenységgel. A technokrata paradigma

---

* Egyetemi docens, Heller Farkas Közgazdaságtudományi Intézet.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5108-1734>

így az emberiség instabilitásához vezet. Az ‘új humanizmus’ homogenizál a közösségi élet ritkává egysíkúvá és szomorúvá válik.¹

A tanulmány kísérletet tesz arra, hogy átfogó képet adjon a modernitás kultúrmorfológiai sajátosságairól, a technológiai fejlődés pozitív és negatív hatásairól, valamint arról, hogy milyen társadalmi és egyéni válaszok születtek a felmerülő kihívásokra.

2. A tér és az idő meghódításának ára: a közelség és intimitás elvesztése

A modernitás nagy narratívája szerint az ember fokozatosan felszabadítja magát a természeti, társadalmi, biológiai és történelmi kényszerek alól. Ez a modern élet minden területét átható törekvés, az emberi lélekben ősidők óta rejlő vágy, hogy uralja a természetet, megszabja az időt, és meghódítsa a teret, a modern kor nagy programjává nőtte ki magát. A modern ember számára a tér és az idő többé nem megmásíthatatlan adottság, hanem kihívás, amit le kell győzni. Ebben a küzdelemben a legfőbb eszköz a mechanizáció, melynek szellemiségét elsőként Frederick Winslow Taylor rendszerezte és ültetette át a gyakorlatba.

A taylorizmus nem más, mint az emberi gondolkodás és munka elméleti alapokra helyezett hatékonysági rendszere, amely szerint minden mérhető és kiszámítható. Az emberi ítéalkotásban nincs helye a szubjektivitásnak, ami a tiszta és pontos gondolkodás útjában áll, így azt félre kell tenni.² Minden döntést gépiesen, mérhető alapokon kell meghozni: amit nem lehet számokban kifejezni, az egyszerűen nem létezik, vagy nem bír értékkel. A társadalmi szerveződés legjobb formája az, ahol az állampolgárok életét úgynevezett szakértők irányítják, erkölcsi dilemmák helyett csupán praktikus számításokon alapuló döntésekkel.³

A modernitás egészét átható folyamat két alapvető törekvése a gyorsítás és a *távitalanítás*. A ritmus gyorsításának vágya áthatja mindennapi életünk legapróbb mozzanatait is: gyorsolvasunk, gyorsan gondolkodunk, gyorsan étkezünk. Az azonnali megoldások utáni vágy mindent átsző, és nemcsak a hétköz-

¹ *Ferenc pápa beszéde az egyetemi és kulturális élet képviselőihez.* Budapest, PPKE, 2023. április 30. <https://tinyurl.com/yzpr5k9n>

² Schlett András: Zöld forradalom a szürke zónában: A taylorista mezőgazdaság útvesztői Magyarországon. *Közép-európai Közlemények*, (2012/3–4. 18–19.

³ Török Péter: Gondolkodás és mentális egészség: Korunk kultúrája és társadalmi következményei. *Embertárs*, 2008/ 4. 303.

napi életünk területein, hanem még a természetközeli szférákban, mint például a mezőgazdaságban is megfigyelhető ez a tendenciája a gyorsulásnak. Az utak lerövidítése, az idő nyomása minduntalan jelen van, miközben az élet mélyebb, elmélyülést igénylő dimenziói egyre inkább háttérbe szorulnak. Látványosan gyorsult fel az információ áramlása: egy-egy jel, esemény, hír szinte azonnal oltja ki a következőt. S gyakran érezzük, hogy a gyorsaság árnyékában elvész a tevékenységekhez kapcsolódó megélés és mélység is. Az egyre gyorsabb világ lineáris rendje felbomlik, s vele együtt az emberi élmények összefüggő rendszere is.⁴

Az előzőhöz szorosan kapcsolódó másik törekvés a távtalanítás, szintén jelentős hatással van a modern ember életére. Ma már természetes, hogy valaki reggel még Európában kel, de estére akár a világ túlsó felén hajtja álomra fejét. A repülő, az internet és a modern közlekedési eszközök a világ minden pontját közel hozták, a tér egyre kevésbé képez akadályt. A modern ember otthonosan mozog a világ nagyvárosaiban, mégis gyakran érzi, hogy saját életvilága, közvetlen környezete idegenné vált számára. A fizikai távolság leküzdése nem jár együtt az intimitás és a közelség megőrzésével – az ember egyre inkább elveszíti azokat az apró, bensőséges kapcsolatokat, amelyek korábban természetes részét képezték az életnek.

Az idő és a tér meghódítása közben az intimitás, a közvetlenség élménye lassan kifakul, a modern ember elidegenedik saját magától, közvetlen világától.

3. A gazdasági fejlődés dinamikája és az élet mechanizálódása

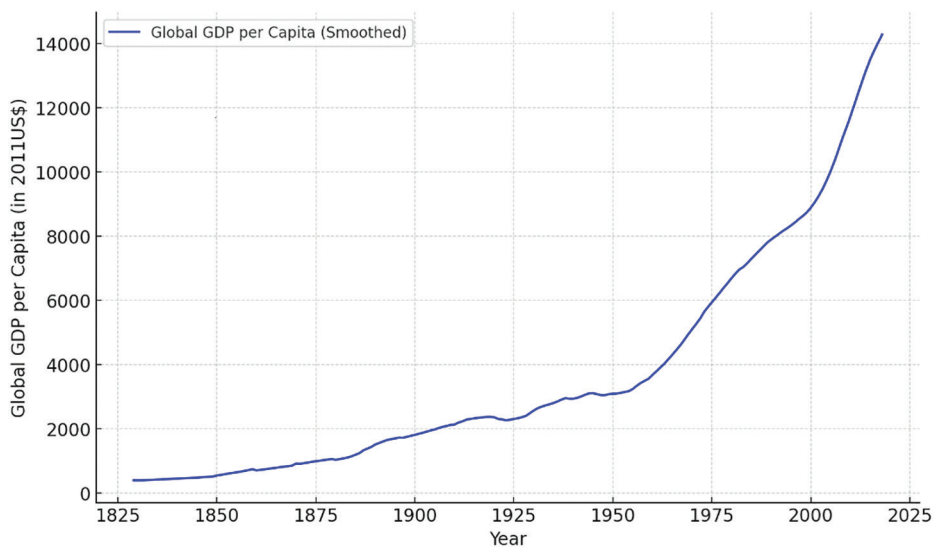
A modern világ szédületes tempójú fejlődése a minőség, a mennyiség, a gyorsaság és a felhalmozódás terén olyan ugrásszerű változásokat hozott, amelyekhez foghatót korábban az emberi történelem nem ismert. Ez a fejlődés nem a véletlen műve, hanem a tudományos haladás, a technológiai újítások és ezek mindennapi életünkbe való villámgyors beépülésének következménye. Az anyagi világ robbanásszerű növekedése, amely a 18. század elején vált látványossá, nem választható el a kapitalizmus születésétől, attól az új gazdasági rendszertől, amely a tulajdon és a személyes érdek profitra épülő logikájára alapozza működését. A

⁴ Eriksen Thomas Hylland: *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. Budapest, L'Harmattan, 2009.

technológiai haladás lehetővé tette, hogy a megtermelt javak mennyisége megsokszorozódjon, új távlatokat nyitva az anyagi szükségletek kielégítésében.

Rendelkezésünkre állnak megbízható és átfogó gazdasági, társadalmi adat-sorok, amelyek révén képet alkothatunk e folyamatról. Az egyik legjelentősebb ilyen munka Angus Maddison nevéhez kapcsolódó kutatás, amely világosan mutatja, hogy a világ egy főre eső GDP-je a 18. század végéig, a 19. század első harmadáig csupán mérsékelt ütemben növekedett.⁵ A történelem hosszú évszázadain át az anyagi javak gyarapodása csak lassan haladt előre, mintha csak egy vastag burok akadályozta volna meg, hogy az emberiségben rejlő potenciál kibontakozzon. Aztán elérkezett az ipari forradalom: egy addig ismeretlen erő, amely Nyugat-Európában született meg, és inentől kezdve a világgazdaság növekedése példátlan sebességre váltott. Az alábbi ábra szemlélteti az elmúlt kétszáz év világgazdasági növekedését, az egy főre jutó GDP tekintetében. A rövid távú kilengéseket kisimítva kirajzolódik a hosszútávú trendvonal, és jól látható a gyorsuló növekedés.

Az elmúlt kétszáz év világgazdasági növekedése az egy főre jutó GDP tekintetében

Forrás: Maddison Project Database, 2020. Groningen Growth and Development Centre, Faculty of Economics and Business. <https://tinyurl.com/zydfhe28>

⁵ Maddison Project Database, 2020. Groningen Growth and Development Centre, Faculty of Economics and Business. <https://tinyurl.com/zydfhe28>

A gőzgép feltalálása, a gyárak megjelenése, a tömegtermelés térnyerése mind-mind egy új világ hajnalát jelentették, ahol a kézműves munka és a természet közeli életforma helyét a gépek és a hatékonyság vették át. Az 1800-as évektől kezdődően a termelékenység olyan mértékben növekedett, amire korábban nem volt példa; mindez lehetővé tette, hogy az emberiség sokkal rövidebb idő alatt sokkal több jószágot állítson elő, mint bármikor azelőtt.

Ám ez a fényes gazdasági fejlődés nem ment végbe következmények nélkül. Az élet fokozatosan mechanizálódott, a munkaerőpiac pedig gyökeresen átalakult. Az egykori mesterek, akik saját kezük munkájának mesterei voltak, immár a gépek monotóniájába kényszerültek, a kézművesség bensőséges világa pedig háttérbe szorult. Az ipari forradalom megteremtette a modern élet dinamizmusát, de azzal is együtt járt, hogy az emberek fokozatosan elidegenedtek saját munkájuktól, környezetüktől. Ez az új korszak, bár vitathatatlanul a fejlődés korszaka, az elidegenedés és a mechanikus lét időszakává is vált.

A kirobbanó gazdasági fejlődés által ígért fényes távlatok mellett sötét árnyak is megjelentek: az emberi létezés és közösségek mélyebb strukturái bomlásnak indultak. Az egykori szerves kapcsolatok, amelyek az embereket egymáshoz és a természethez fűzték, fokozatosan pusztulásnak indultak. Az organikus közösségekben, az egyén egyedi és felcserélhetetlen, a mechanizált világban az ember pusztán funkcióvá válik, és így könnyen helyettesíthető. A család válsága, az utolsó organikus közösségek széthullása e folyamat szomorú jelei.

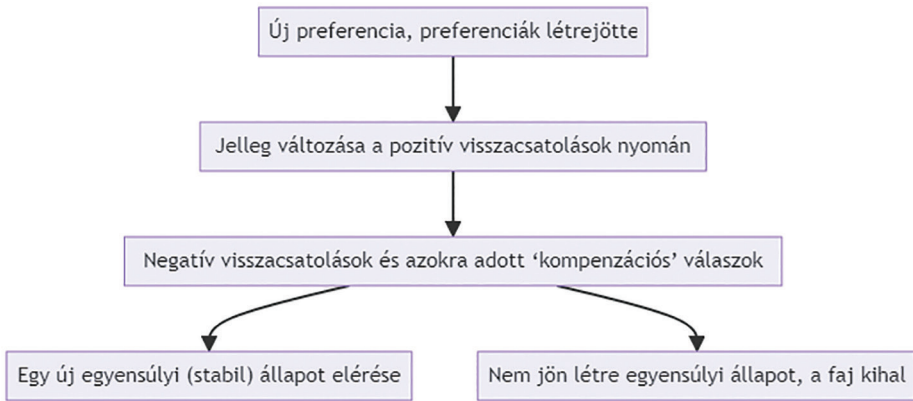
A technikai tudományokon és az észszerűségen alapuló civilizáció által felvetett problémák, hogy megbomlik az egyén és a társadalom, az ember és a természet közötti egyensúly. Az értékalapú személyiség, elveszítve korábban stabil élet-alapját, válságba kerül.

4. Kulturális megszaladás?

A folyamat dinamikájának megragadására a biológusok által leírt megszaladási jelenségeket hívom segítségül, melyek révén érthetővé válik a változások szélsőséges volta. A megszaladási jelenség a biológia világában azt a folyamatot jelenti, amikor egy szelekciós hatás egy tulajdonságot optimális paraméterein túl, minden korlát nélkül változtat. E folyamat az állatok világában gyakran rejtélyes volt, hiszen első ránézésre ellentmondott a környezethez való alkalmazkodás logikájának. A pávakakas díszes farktolla például előnyt jelent a párválasztásban, ám a túlélés szempontjából inkább hátrány: akadályozza a mozgásban, nehezíti a ragadozók elől való menekülést, és a díszes tollak előál-

lítása hatalmas energiát emészt fel. A jelenség gyökere a pávatyúkok szexuális preferenciájának változásában keresendő, amely elindította a farktoll jellegének átalakulását, végül egy megszaladási folyamat révén annak túlzott kifejlődéséhez vezetett. A megszaladási folyamatot pozitív visszacsatolások táplálták, míg végül egy új egyensúlyi állapot alakult ki a környezettel, a negatív visszacsatolásokra adott válaszok révén.

A megszaladási jelenségek időbeli lefutása

Az emberi megszaladási jelenségek azonban eltérnek az állatok világában megfigyeltektől. Míg az állatoknál a genetikai mechanizmusok révén történik a preferenciák átadása, az embereknél a tanulás és a kulturális átadás játszik döntő szerepet. Az emberi preferenciák nagyrészt tanultak, kulturálisan öröklődnek, így gyorsabban és intenzívebben képesek megszaladási folyamatokat elindítani. A modern társadalomban a kulturális minták átvétele sokkal gyorsabb, hiszen a televízió, az internet és más médiumok révén széleskörűen terjedhetnek egyes beállítódások. Mindezt jól mutatja, hogy egy külön iparág alakult ki a fogyasztói preferenciák befolyásolására, és a legtöbb cég marketingstratégiája alapoz ezekre a hatásokra.

A modernitással együtt járó orientációváltás lényege az étellel kapcsolatos prioritások és életszemlélet átalakulása. Az emberek egyre inkább azokat a könnyen számszerűsíthető előnyöket részesítik előnyben, amelyek gyors és kézzelfogható eredményeket hoznak, míg elhanyagolják a kevésbé egzakt, ám mélyebb és hosszú távon értékes élményeket, mint például a kulturális élvezetek vagy a társas kapcsolatok sokszínűsége. A racionális, célirányos cselekvés kerül előtérbe, és ez erősíti a materialista értékrendet. Ugyanakkor kizárja azt a lehetőséget, hogy az egyén valóban elmerüljön egy-egy tevékenységben,

belefeledkezve annak lényegébe, hiszen a modern világ állandó gyorsulása és célorientáltsága ezt nem engedi meg.

Az alábbiakban megvizsgáljuk, hogy mi a preferencia- vagy másként orientációváltás eredője. Mi az a belső hajtóerő, amely az emberi beállítódások és tulajdonságjegyek sorában olyan változásokat indított el, amelyek robbanásszerű anyagi fejlődéshez vezettek. Milyen értékek, beállítódások járultak hozzá e folyamatok kibontakozásához, majd rátérünk azokra a pozitív visszacsatolásokra, amelyek tovább erősítették, sőt felerősítették ezt az irányt. E visszacsatolások olyan hatásokat hoztak létre, amelyek egymást támogatták, így az orientációváltás egyre inkább uralkodóvá vált az emberi életben és gondolkodásban.

Azonban az instabilitás árnyéka is ott lebeg a folyamat felett. Ahogy a megszaladási jelenségekben gyakorta tapasztaljuk, a gyors és látványos eltolódásokat negatív visszacsatolások kísérik. Ezek a visszacsatolások lényegében figyelmeztetések: egy jelleg túlzott mértékben való megerősödése veszélyes lehet az egyensúlyra. E ponton jelennek meg azok a sokrétű kompenzációs válaszok, amelyek célja, hogy mérsékeljék a káros hatásokat, s egy stabilabb, egyensúlyi állapot felé tereljék a fejlődést.

A megszaladás folyamata nem egyenes vonalú. Az időbeli lefutása során instabil és stabil állapotokon halad keresztül. A jelleg extrém volta mindig csak a kezdeti, tradicionális állapothoz képest értelmezhető; vagyis ahhoz a kiindulóponthoz képest, amelyet az ember esetében történelmi és kulturális ismereteink, valamint a ma is létező tradicionális társadalmak vizsgálata révén rajzolhatunk meg. A modern ember tehát, miközben fáradhatatlanul halad előre, egyfajta belső feszültség kíséretében és egyensúlyát különféle kompenzációs mechanizmusok révén próbálja fenntartani.

5. Új preferencia

Nem könnyű pontosan megjelölni, hol és hogyan kezdődött az orientációváltás, a hagyományos normák megváltozása. Sokak szerint ez a kapitalizmus, mint új gazdasági és társadalomszervezési forma megjelenésével vette kezdetét, amely szorosan összekapcsolódott a protestáns fordulattal. A világ alapvetően átalakult a kapitalizmus hatásmechanizmusa révén, és ezzel párhuzamosan az egész kulturális szövet is átrendeződött. A közösségek belső szerkezete, a gondolatok kibontakozásának tere megváltozott: új minták, új igények jelentek meg, vagy erősödtek fel, amelyek az emberi orientációt is új irányba terelték.

A modern kapitalizmust számos jelentős gondolkodó elemezte. Tawney, Lujo Brentano, Schapiro, Pascal, Kraus, Sombart és Weber írásaikban különböző szemszögből világították meg, milyen hatást gyakorol a kapitalizmus az emberre. Közülük talán a legismertebbek Werner Sombart és Max Weber írásai. Weber úgy vélte, hogy a kapitalizmus szellemének a tradicionális érzésvilággal és viselkedésmóddal kellett megküzdenie. Egyik példája szerint a tradicionális munkás inkább vonzódott ahhoz, hogy kevesebbet dolgozhasson, mintsem többet keressen. Weber munkájában visszautalt Sombart gondolataira, aki a kapitalizmus kialakulását két alapvető gazdasági vezérmotívummal szemléltette: ez a szükségletek fedezése és a vagyonszerzés.⁶ Amit Sombart szükségletfedező gazdasági rendszernek nevezett, azt Weber gazdasági tradicionalizmusként írt le.⁷

Weber az új kapitalista karakter megrajzolásához Benjamin Franklin életvezetési tanácsait hívta segítségül. Franklin, a 18. század közepén megfogalmazott bölcsességeivel olyan üzleti tanácsokat adott, amelyeket a gyakorlati életből merített, és a célszerű viselkedési formákat domborította ki. Az új ethosz kialakulásában valószínűleg meghatározóak voltak a környezeti és klimatikus viszonyok is. Északon és Nyugat Európában a gazdaságföldrajzi és éghajlati sajátosságok kedveztek az új ethosz kialakulásának: a tél kemény kihívásokat állított az ember elé, így a takarékoság, a beosztás és a jövőorientált életvezetés vált jellemzővé. Ezzel szemben ott, ahol ezek a környezeti kihívások nem voltak meghatározóak, nem alakult ki ilyen mértékben a takarékoság és a racionalizálás ilyen fokú igénye.⁸

Az új ethosz jelentős mértékben támogatta a tőkés gazdaság fejlődését, mivel ösztönözte a személyes magatartás bizonyos vonásait, mint például a hivatástudatot, a racionális gondolkodást és a célorientált cselekvést, mindezt etikai színezettel gazdagítva. A modern kapitalizmus szellemiségének – sőt, az egész modern kultúrának – egyik alappillére a racionális életvezetés, az evilági irányultság és az élet vállalkozásként való értelmezése. A hivatásra épülő racionális életvezetés és a hozzá tartozó személyes magatartásbeli jellegek kulcsfontosságúvá váltak a gazdasági növekedés szempontjából. A kapitalizmus szelleme megköveteli a tervezést, a kalkulációt és az élet átgondolt alakítását. Amikor

⁶ Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat, 1982. 56–58.

⁷ Tomka Miklós: Szélgjegyzetek Max Webernek a Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme című írásához. In: Molnár Attila Károly (szerk.): *Szellem és etika*. Budapest, Századvég, 2005. 87–88.

⁸ Kopátsy Sándor: *Nyugat felé... Az európai civilizáció története a Paradicsomtól Amerika felfedezéséig*. Budapest, Kairosz, 1998. 287–292.

ezek a vonások morális rangra emelkednek, az embereket arra ösztönzik, hogy ennek megfelelően éljék életüket.

5.1. Felerősítő hatások - pozitív visszacsatolások

A kultúra szociológiai értelemben nem más, mint normák és értékek összessége, mely egyfajta belső rendként és külső irányítónak szabályozza az életünket. Ezek a normák azonban nem függetlenek az értékektől, amelyek meghatározzák, mi az elfogadott és helyes viselkedés. A viselkedési formáinkat és normáinkat környezetünk alakítja, jutalmazva vagy büntetve egy-egy cselekedetünket, így formálva akár tudat alatt gondolkodásunkat, beállítódásainkat. A kérdések, amelyek megfogalmazódnak és a rájuk adott válaszok egyaránt az adott világ körülményeit tükrözik. Ha valaki olyan közegben nő fel, ahol bizonyos viselkedést tartanak sikeresnek, míg másokat elutasítanak, az egyén az uralkodó beállítódásokat teszi magáévá. Ha a szocializáció különböző színterei, generációról-generációra egyfajta látásmódot erősítenek, ezek a nézetek válnak világlátásunk alappilléreivé.

Mai kultúránkat és oktatási rendszerünket teljes egészében áthatja a tudás haszonelvű megközelítése. A tudást gyakran pusztán termelési tényezőként értelmezzük, mintha értéke kizárólag abban rejlene, milyen gyakorlati haszonnal járhat.⁹ E felfogás alapján az ismeretek alkalmazhatósága, piacképessége az egyetlen mérce, amely megkülönbözteti a hasznosat a feleslegetől. Ebben a világban a *techné*, az alkalmazott tudomány képezi a haladás zálogát, és a verseny legfontosabb tényezője mind a nemzetek, mind az egyének között. Sokkal többre becsüljük a jövedelemtermelő tudást, mint azokat a készségeket, amelyek egyszerűen csak szebbé, gazdagabbá teszik az életet. Nem azt tanuljuk, amiben örömlenket leljük, hanem azt, amivel anyagi értelemben előnyhöz juthatunk. Ez a haszonelvű megközelítés figyelmen kívül hagyja, hogy a tanulás és az értelemkeresés önmagában is öröm forrása lehet.¹⁰ Scitovsky Tibor, a Stanford Egyetem magyar származású közgazdásza éles szemmel mutatott rá, hogy a modern amerikai kultúra utilitarizmusa gyanakvással tekint mindarra, ami nem rendelkezik azonnali és mérhető haszonnal. A kultúrának és a mű-

⁹ Polónyi István: *Emberi erőforrásaink 21. százada*. Budapest, Gondolat, 2016.

¹⁰ Scitovsky Tibor: *Az örömtelen gazdaság*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.

vészetnek, mivel nincs közvetlen anyagi értéke, nem sok szerep jut ebben az értékrendben.¹¹

A modern média minden korábbinál hatékonyabban közvetíti a modern ethoszt. Már gyermekkorban megkezdődik a versengés a státusszimbólumokért, és milliók életét hatja át ez a küzdelem, amely gyakran észrevétlenül formálja világlátásunkat. Ki tekinthető sikeresnek? Mi a siker? A válaszok megtalálhatóak korunk menedzsmentirodalmának lapjain is. A könyvesboltok polcai roskadoznak az életvezetési tanácsokat kínáló kötetektől, amelyek mind ugyanabba az irányba mutatnak. Korunk hőse az innovátor, a *homo faber*, az anti-metafizikus tényember, aki a modern világ mozgatórugója és mintaképe is egyben. Energiái kifelé irányulnak, s nem az önreflexió, hanem a külső világban való érvényesülés hajtja. Minden döntését a hűvös tényérzék vezérli, amely távol tartja őt a tradícióktól és vallásos érzelmektől. Nem keres már régi bölcsességekben vagy hitrendszerekben kapaszkodót, hiszen az új rend, az innováció, az állandó változás az ő egyetlen világmérete. Létezésének alapélménye az állandó feszültségben élés, mintha sosem találhatna nyugalmat a lét kaotikus valóságában. Mivel alapvetően anti-idillikus, nem hisz a békés elcsendesülésben, világát a verseny, a küzdelem, a teljesítmény hatja át. Gyanakvó és kalkuláló, minden lépését alaposan mérlegeli, minden eshetőséget számba vesz. Élete minden pillanatát a számítás hatja át, mintha csak a jövőben leselkedő külső veszélyekkel szemben próbálná magát folyamatosan körülbástyázni. Nyughatatlan, környezetét állandó kontroll alatt tartja, biztosítva magát minden váratlannal szemben, nem hagyva helyet a véletlennek, a spontaneitásnak. Így válik a technikai fejlődés és a piaci sikerek legfőbb alakítójává, aki folyamatosan újít és formál, de talán sosem talál végső megnyugvást.¹²

A modern értelemben vett siker összetevőinek feltárásában a pszichológiai kutatások is fontos szerepet játszanak. Az utóbbi évek vizsgálatai rámutatnak, hogy a menedzserek körében gyakori az empátia hiánya és a szélsőséges kockázatvállalási hajlam. E tulajdonságok lehetővé teszik, hogy a sikeres vezetők céljaikat mindenáron elérjék, gyakran átgázolva másokon. Bár kevésbé képesek őszinte érzelmek kifejezésére, kiválóan értik az önmenedzselés művészetét. Ha

¹¹ Schlett András: Egy nem utilitarista közgazdász. Scitovszky Tibor (1910–2002) a viselkedési közgazdaságtan előfutára. In: Katona Klára – Schlett András (szerk.): *XX. századi híres magyar közgazdászok XXI. században is érvényes gondolatai*, Budapest, Pázmány Press, 2019. 91–93.

¹² Oswald Spengler: *A nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. II. Világtörténeti perspektívák*. Budapest, Noran Libro – Kossuth, 1923/2023. 488–489.

a helyzet úgy kívánja, gátlástalanul megszegik a társadalmi normákat, miközben megnyerő stílusuk révén sokakat elbűvölnek, s sikerük nem marad el.¹³

5.2. Megbomló egyensúlyok – Negatív visszacsatolások

A felerősítő hatások után elengedhetetlen, hogy megvizsgáljuk a negatív visszacsatolásokat is, melyek nyomán kibontakozik a kapitalizmus által hozott mélyreható változás. Ez az átalakulás nem csupán a gazdaságot érinti, hanem alapjaiban változtatja meg a társadalmak szövetét is, felborítva azt az érzékeny egyensúlyt, amely az egyén és társadalom, az ember és természet, a test és lélek között fennállt. A modern világot elsősorban gazdasági és fogyasztói érdekek vezérlik, s e folyamat során mindent mérhető információra, termelékenységre redukáló profán ösztönzők szorítják ki az élet más dimenzióit.

A termelés és a vagyongyűjtés erkölcsi felsőbbrendűsége azt eredményezi, hogy egyre inkább takarékoskodunk az időnkkel és az embertársaink iránti figyelemmel. Az identitás alapja egyre inkább a birtoklás lesz: az anyagi felhalmozás, mint élelcél, oda vezet, hogy még a boldogság is csupán hasznossággá redukálódik. Az egyént e modern szemléletben a tulajdon alapozza meg, így a pénz nem csupán csereeszközként, hanem az ember társadalmi hasznosságának mércéjeként is szolgál.¹⁴

A technológiai tudományok és a racionalizáció által vezérelt civilizáció megbontja a létezés természetes rendjét: míg az organikus közösségekben az egyén pótolhatatlan és szorosan összefonódik a közösséggel, addig a gépiesített világban csupán egy funkcióra redukálódik, és könnyen helyettesíthetővé válik.¹⁵ Ez a felcserélhetőség válságba sodorja azokat az értékeket, amelyek valaha az emberi boldogság alapkövei voltak. A család, a közösség és a barátság háttérbe szorulása drámai méreteket ölt. A közösségi kapcsolatok fokozatosan elvékonyodnak, a közösségi kötelek elsorvadnak.¹⁶ A modern világ nagy veszedelme az ‘egyénpözpontú szomorúság’ – írja Ferenc pápa *Ez a gazdaság öl* című

¹³ James Silver – Ronald Schouten: *Almost a Psychopath*. (Harvard Health Books) Harvard University, 2012.

¹⁴ Schlett András: A tradicionális agrárközösségek válságjelenségei: A paraszti polgárosulás és az egyke. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei*, (2011) 38. 159–171.

¹⁵ Hamvas Béla: *Pathmos I*. Budapest, Medio, 2015. 420.

¹⁶ Andrea Tornielli – Giacomo Galeazzi – Ferenc pápa: *Ez a gazdaság öl*. Budapest, Jezsuita Kiadó, 2015.

könyvében, amely a felszínes élvezetek beteges kereséséből és az elszigetelt lelkiismeretből fakad.¹⁷

A különféle tudományok vizsgálati területük szerint reflektálnak a kialakult helyzetre. A közgazdászok a disztribúciós problémákra fókuszálnak, míg a szociológia az elidegenedést helyezi előtérbe: azt, hogy az emberek eltávolodnak a természettől, környezetüktől, társadalmi kapcsolataiktól, és munkájuk pusztán funkcióikra redukálódik. Az ember elveszíti központi szerepét és gazdasági célok eszközévé válik. Az orvostudomány a civilizációs betegségekkel kapcsolja össze a változást: a korábbi életmód radikális átalakulása új betegségeket hozott felszínre, míg a régi kórképek lassan eltűntek. Az infarktus például csak 1878-ban kapott orvosi leírást, s ekkor még az ischaemiás szívbetegség vagy a cukorbetegség annyira ritka volt, mint a fehér holló.

A modern világ válságának egyik legárulkodóbb tünete az egyre többeknél jelentkező pszichés egyensúlyvesztés. Az emberek mindennapi életében a lelki értékek elhanyagolása, a pszichés és mentálhigiénés zavarok terjedése látványos növekedést mutat. A gyorsan változó világ sodrásában az egyénnek nagyfokú tudatosságra lenne szüksége, hogy megtartsa az irányítást élete fölött, ám a változások gyakran olyan gyorsan zajlanak, hogy az adaptáció nehézkes, gyakran fájdalmas. Ez az adaptációs zavar megnyilvánulhat krónikus stressz, depresszió, tanult tehetetlenség vagy vitális kimerültség formájában, végső soron a kontrollvesztés érzésével párosulva. E jelenségek az életminőség romlásához vezetnek, és egyre nagyobb szerepet játszanak az emberek korai egészségromlásában és végül az életük tragikus rövidülésében.

A modern kapitalista kultúra emberi viselkedést átformáló hatásait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a célracionális gondolkodás megfosztja az embert tevékenységeinek lényegétől, a részvétel belső megélésétől, a belefeledkezés örömétől. Az emberiséget számtalan tevékenységének kialakulásában épp az örömök keresése vezérelte: sport, játék, képzőművészet – mind-mind gazdagabbá teszik életünket. Az ilyen, önmagukért végzett, ún. *autotelikus* tevékenységek nem igényelnek külön jutalmat, saját magukban hordozzák az elégedettség érzését. Ám ha a racionalizáció minden cselekvést célhoz köt, az ember elidegenedhet saját tevékenységeitől és az élmények átélése nehezebbé válhat. A merev logikusság, a folyamatok aprólékos megtervezése, a megfelelési kényszer és a racionális időkihasználás, mind-mind csökkenti az örömrészt.¹⁸ A modern embert könnyen beszippantja az életet célokra és alcélokra felosztó szemlélete, s bár a

¹⁷ Uo.

¹⁸ Schlett (2019) i. m. 91–92.

célok elérése fontos, gyakran maga az út több örömet okoz, mint a végeélérése. Bár az ember egyik legfontosabb élményforrása a társas stimuláció, a racionális életvezetés takarékoskodik az idővel és a másokra fordított figyelemmel.¹⁹ A nyugati kultúrában az individualitás és a privát szféra sérthetlensége nagy értéket képvisel, míg a társas kapcsolatok minősége és gazdagsága – melyek jelentősen növelik a boldogságérzetet – háttérbe szorul.²⁰

A jelenség átköt az emberi tevékenységek komplexitásának elemzéséhez. Bár a modern társadalmakban az egyén számtalan alternatíva közül választhat, mégis egyre többen érzik magukat boldogtalannak. Ennek egyik oka, hogy a tevékenységeink feszültség-oldó, komfort-orientált dimenziója vált hangsúlyossá, amely azonnali és könnyen mérhető nyereségekkel jár, míg a kumulatív javak – család, közösség, barátság – hosszabb távon mutatják meg valódi értéküket. A közgazdaságtan határhaszon elmélete – miszerint egy jószág fogyasztásának haszna folyamatosan csökken – a komfort-orientált javakra igaz, ám a kumulatív javak esetében épp ennek az ellenkezője áll fenn.

Az evés, a munka, a szexualitás több, mint pusztán biológiai szükséglet, hiszen mindezek komplex szociokulturális tevékenységek, amelyek az emberi szellem és lélek épülését is szolgálják. Az evés nem csupán a test táplálása, hanem a közösségi élmény része; az étkezés élvezete, az ízek gazdagsága messze túlmutat a gyorséttermek egyhangú világán. Ugyanez igaz a szexualitásra is, amely nem pusztán stresszoldás, hanem a párkapcsolat elmélyülésének, az intimitás megélésének területe. Ugyanígy a munka sem csupán anyagi jövedelemforrás, hanem lehetőséget ad az ember lelki-szellemi kibontakozására is. Azonban a modern társadalmak embere gyakran megelégszik e tevékenységek redukált funkcióival: az ebéd munkaebéddé, a munka pusztán pénzkeresetté válik, míg a barátság kapcsolati tőkévé silányul.²¹

A kapcsolatok átváltása, a tevékenységek redukciója csökkenti azok valódi értékét. Az élet gazdagítását szolgáló tevékenységek minősége és élvezete sokkal több időt és figyelmet igényel, mint amit a modern ember hajlandó ezekre áldozni. A munkától való elidegenedés pedig azt eredményezi, hogy az embe-

¹⁹ Scitovsky i. m. 69–70.

²⁰ Uo. 162.

²¹ Schlett András: Kapitalizmus, mint kulturális megszaladás. In: Katona Klára (szerk.): *A piac és az állam az ember szolgálatában, Aktuális társadalmi, gazdasági kérdések a Katolikus Egyház tanításának tükrében.* (Heller Farkas Könyvek 4.) Budapest, Pázmány Press, 2018. 66–67.

rek többsége számára a munka csupán a fizetés mértékét jelenti. Az emberi élet ilyen módon való egyszerűsödése szegényebbé teszi a világunkat.²²

5.3. Kompenzációs mechanizmusok és kompenzációs csapdák

A megszaladás instabil állapotában jelentkező negatív visszacsatolásokra adott kompenzációs válaszok alapvető célja, hogy mérsékeljék a változások káros hatásait, s így elősegítsék egy stabilabb egyensúly kialakulását. Ezek a mechanizmusok rendkívül sokfélék lehetnek, s kiterjedhetnek a személyes és kollektív szférára egyaránt. Az alapvető metafizikai elv világos: a természet mindenben az egyensúlyra törekszik.

Ha szemügyre vesszük az állami beavatkozás alakulását a fejlett világban, rögtön feltűnik annak jelentős növekedése az elmúlt másfél évszázad során. Adolph Wagner német közgazdász még a 19. század végén fogalmazta meg híres elméletét, amely szerint az ipari társadalmak fejlődésével az állami kiadások aránya növekszik a nemzeti jövedelem felhasználásában.²³ Wagner-törvényként ismertté vált gondolatának lényege, hogy nemcsak abszolút értelemben nő a közkiadások összege, hanem relatív értelemben is, hiszen az állam szociálpolitikai, közigazgatási és jóléti szerepe egyre nagyobb hangsúlyt kap.²⁴

Az állami beavatkozás növekedése azonban nem csupán az elosztási problémákra kíván választ adni, hanem egyben olyan társadalmi jelenségekre is, mint az atomizálódás és az elidegenedés. A modern társadalom atomizált egységeit az önérdek tartja össze: az a törekvés, hogy mindenki saját hasznát lássa a másiktól. A közösségi törekvések ma már leginkább állampolgári jogokban és kötelességekben öltenek formát. Az egyén önálló identitása és érdeke összefonódik azzal, amit a társadalom vár el tőle mint állampolgártól.

A modern nyugati világ legsúlyosabb problémái közé tartozik a családok szétesése és funkcióik elvesztése. A posztmodern társadalmi folyamatok eredményeképpen számos helyen megjelentek az úgynevezett 'emberbérelő' szolgáltatások, ahol szinte minden társas szükséglet kielégíthető a piacon keresztül. Japánban például egyre szélesebb körben terjed az emberbérelés-ipar: barátot, családtagot, sőt teljes családot is bérelhetnek. A szolgáltatók pedig nem győzik

²² Scitovsky i. m. 83.

²³ Vö. a költségvetés aránya a finanszírozásban a 20. század eleji 3-5 százalékról 40-50 százalékra nőtt a nyugat-európai országokban az 1960-as évekre.

²⁴ Schlett András: *Államháztartás és szakpolitikák*. Budapest, Pázmány Press, 2018. 13.

hangsúlyozni, hogy bár csak átmeneti és látszólagos megoldást nyújtanak, mégis visszahoznak valamiféle harmóniát kuncaftjaik életébe.²⁵

A virtuális világba való belemerülés szintén egyfajta kompenzációs eszközzé vált. A modern ember látszólag több tucát, sőt akár több száz 'baráttal' is kapcsolatban állhat online, de ezek a mesterséges közösségek sokkal ingatabbak, mint a valós kapcsolatok. Az ilyen internetes kapcsolatok gyakran felszínesek, és amikor igazán szükség lenne egy valódi barátira, nehéz eldönteni, kit hívjunk fel.

A kompenzációs mechanizmusok gyakran öngazolásként is szolgálhatnak. Példaként említhetjük a vállalatok társadalmi felelősségvállalását (CSR – *Corporate Social Responsibility*), amely azt sugallja, hogy a nagyvállalatok képesek pótolni az emberi lét elvesző dimenzióit. A CSR arra törekszik, hogy a profit logikájával összhangban megvalósítsa az emberi szolidaritást, közvetítve az igazán értékes emberi értékeket. A munka mechanizálódására adott válaszreakcióként sok nagyvállalat törekszik a munkavégzés megszemélyesítésére, egyfajta kötődés és személyesség illúzióját kínálva. A kézműves termelési paradigmák újraélédeése ugyanakkor tényleges választ jelenthet, visszatérést egy olyan állapothoz, amikor a termelő közvetlen kapcsolatban állt a termékével, és személyes kapcsolatot ápolt piacával.

A reklámpár sem marad ki a vázolt folyamatokból. A reklámok ma már nem pusztán a termékek hasznát hangsúlyozzák, hanem olyan életérzéseket társítanak hozzájuk, mint a szerelem, a barátság, vagy a közelség érzése. Egyes üdítőreklámok például már nem csupán a boldogságot ígérik, hanem az önkifejezés lehetőségét is, míg egy benzinkúti kávézólánc az 'őszi bekuckózás támogatójaként' hirdeti magát. Az emberben így azt a benyomást keltik, hogy a legönazonosabb élményeit is a fogyasztás révén érheti el.

6. Zárszó

A jelenkor utópiája a gazdasági növekedés mindent átható ígérete, amely szerint minden társadalmi probléma megoldható a technológiai fejlődés révén. Ez az álom Platón régóta vágyott aranykorának vízióját idézi, ahol az ember, miután legyőzte az anyagi szűkösséget, végre felszabadulhat, és méltó, értelmes életet

²⁵ Schlett (2019) i. m. 96.

élhet.²⁶ Az ipari társadalom valóban felszámolta a személyes függőségek korábbi formáit, mint a rabszolgaság és a jobbágyság, és a gazdasági fejlődés kibontakozásával elérhetővé vált az egyéni szabadság kiteljesedése. Az ígéret szerint egy hatékonyabb gazdaság egyben egy gazdagabb és szabadabb társadalmat is teremt.²⁷

A ránézésre gazdagabb, szabadabb társadalom viszont új típusú függőségek sokaságát teremti. Egy olyan társadalmi-gazdasági rendszert, mely egysíkú világot hoz létre, mely elmosza a kulturális és mentális struktúrák sokszínűségét, az emberi értékek valódi alapját, válságba sodorva az egész emberi kultúrát. Bár lassan felismerjük ezeket a folyamatokat, megfigyelhető egy lassú tudatosodás, láthatóan nem érezzük át eléggé a helyzet súlyosságát. A felgyorsult élettempó mára látványos fázisba ért, mi pedig, mint résztvevők, éljük és elfogadjuk a jelenkori értékvilágot, mint a lehető legtermészetesebbet.²⁸

Ferenc pápa egyetemünkön tett látogatásakor, mint egyház- és világtörténelmi alkotótársakhoz szólt az oktatókhoz és a hallgatókhoz. Beszédében így összegzett:

„Miközben a technokrata gondolkodás a határokat nem ismerő haladást hajszolja, az ember valójában törekeny és gyakran épp a határain érti meg, hogy Istentől függ és hogy össze van kapcsolva másokkal és a teremtéssel.” Majd rámutatott, hogy „a kultúra és az egyetem szerepe, hivatása is ebben a kontextusban ragadható meg a legjobban.”²⁹

²⁶ Tom Stonier: *The Wealth of Information: A Profile of the Post-Industrial Economy*. London, 1983.

²⁷ Sabino Chialá: *A mai ember egy keresztény szemével*. Budapest, Bencés Kiadó, 2013.

²⁸ Kuminetz Géza: *Civilizáció és/vagy kultúra – katolikus szemmel*. Pázmány Nap, Rektori előadás. Kézirat. Budapest, PPKÉ, 2023. október 15.

²⁹ Ferenc pápa beszéde i. m.

A MEGBÍZHATÓ ÉS A KOCKÁZATOS ADÓZÓ EMBERKÉPE AZ ADÓIGAZGATÁSI ELJÁRÁSBAN

Szabó Ildikó*

A tanulmány célja annak mélységi elemzése, hogy az adózói minősítési eljárás alapján milyen adózói emberkép jelenik meg az adóigazgatási eljárásban. Már a legelején szükséges azonban leszögezni, hogy az adózói minősítési eljárás nem vonatkozik a természetes személyekre, hiszen az adózói minősítés – többek között – a cégjegyzékbe bejegyzett adózót érinti. Azonban még a minősítési eljárás során a megbízható adózóra vonatkozó feltételekből megalapozottan lehet következtetni arra vonatkozóan, hogy melyek a jogalkotói elvárások, adózói attitűdök az adókötelezettségek teljesítése tekintetében. A másik oldalról megvizsgálva a helyzetet pedig látható, hogy a kockázatos adózói minősítési feltételek alapján melyek azok a „vörös vonalak”, amelyek átlépése már egyértelműen egy negatív adózói magatartási mintázatra utalnak.

Ennek az emberképnek a gazdaságpolitikai jelentősége abban is nyilvánul, hogy az adózó által megfizetett közterhekből származnak az államháztartás éves finanszírozásához szükséges bevételek.¹ Ennek hatékonyságához és eredményességéhez pedig szükséges, hogy az adóhatóság² ösztönözze az adózót arra, hogy adókötelezettségeit időben teljesítse. Mivel az önkéntes adómeg-

---

* Egyetemi adjunktus, Pénzügyi Jogi Tanszék.

¹ G. A. Ndekwa: Factors for improving tax compliance among small and medium enterprises in Tanzania. *The International Journal of Business & Management*, Vol. 2., No. 10. (2014) 285–290.

² A tanulmány legelején indokolt utalni arra, hogy jelenleg Magyarországon két adóhatóság létezik, amelyek – az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvény 22. §-a alapján – a következők:

a) az állami adó- és vámhatóság,

b) az önkormányzat jegyzője mint önkormányzati adóhatóság.

A tanulmánynak az adóhatóság fogalma az állami adó- és vámhatóságra vonatkozik, mert az adózói minősítési eljárás lefolytatására kizárólag ez az adóhatóság bír hatáskörrel.

felelés ösztönzése stabilabb adóbevételeket, kevesebb adóhatósági végrehajtási cselekményt és ezzel olcsóbb állami közfeladatellátást eredményezheti.

Emellett az adóhatóságnak terveket kell kidolgoznia az adóelkerüléssel kapcsolatos veszélyek azonosítására és enyhítésére. Ebben az esetben pedig a kockázatos adózói minősítés már egy jelzés, amely valamely adókötelezettség elmulasztására hívja fel a figyelmet, illetve az adózói fegyelem hiányosságaira mutat rá. Ebben a keretben utalni kell Simon James és Clinton Alley által használt adózási fegyelem fogalomra, amely alapján az adózónak – a törvény betűjének és szellemének teljesszűrésen eleget téve – úgy kell az adókötelezettségeit teljesítenie, hogy állami kényszer, illetve adóhatósági végrehajtási eljárás alkalmazására ne legyen szükség.³

Mindezek alapján a tanulmány keretei között elsőként megvizsgáljuk az OECD jogkövetési modelljét, majd a megbízható és a kockázatos adózó emberképre vonatkozó jellemvonások megrajzolását megelőzően tekintsük át, hogy mi is az az adózói minősítési eljárás, ki minősülhet megbízható és kockázatos adózónak, és ezen minősítések milyen következményeket jelentenek. Továbbá, hogy a Nemzeti Adó- és Vámhivatal által publikált statisztikák alapján a megbízható és a kockázatos adózók száma hogyan alakult. Ezt követően pedig vizsgáljuk meg, hogy milyen nemzetközi kutatások és tapasztalatok azonosíthatók be az adózói attitűd vizsgálata és elemzése vonatkozásában.

1. Az OECD jogkövetési modellje⁴

Nem könnyű választ adni arra, hogy mi befolyásolja az adózó magatartását a megfelelés vagy a meg nem felelés irányában. Az ausztrál akadémikus, Dr. Valerie Braithwaite által végzett kutatás⁵ azonban arra enged következtetni, hogy az adózóra gyakorolt hatások modelljében azonosított tényezők együttesen arra készítetik az egyes adózókat (magánszemélyeket vagy vállalkozásokat), hogy olyan értékeket, meggyőződéseket és attitűdöket fogadjanak el, amelyek „motivációs testtartásnak” nevezhetők. Ezek a testtartások – két nagyjából nem

³ Simon James – Clinton Alley : Tax Compliance, Self-Assessment and Tax Administration. *Journal of Finance and Management in Public Services*, Vol. 2., No. 2. (2002) 27–42.

⁴ Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance. Paris, OECD, 2004. 41.

⁵ Valerie Braithwaite: Tax system integrity and compliance: The democratic management of the tax system. In: Valerie Braithwaite (szerk.): *Taxing Democracy: Understanding Tax Avoidance and Evasion*. Aldershot, Ashgate, 2003. 269–287.

megfelelő és két nagyjából megfelelő – jellemzik azt, hogy az egyének hogyan viszonyulnak az adóhatósághoz és az általa kezelt adórendszerhez. Ezeket az alábbi ábra mutatja be.

1. ábra Az adózó magatartását befolyásoló tényezők

Forrás: OECD.

2. ábra: Az adózó megfeleléshez való hozzáállása és az adóhatósági stratégia kapcsolata

A megfeleléshez való hozzáállás	Megfelelési stratégia
Az adózó tudatosan nem tesz eleget az adókötelezettségeinek.	Az adóhatóság a törvény teljes erejével lép fel az adózóval szemben.
Tudatosan nem tesz eleget az adókötelezettségeinek, de fokozott figyelmet szentel annak, hogy szankció se kerüljön terhére megállapításra.	Az adóhatóság feladata az elrettentés és a felderítés.
Az alacsony kockázat vállalására hajlandó, de általánosságban teljesíti az adókötelezettségeit.	Az adóhatóság segítséget nyújt az adózónak ahhoz, hogy az adókötelezettségeinek meg tudja felelni.
Az adókötelezettségeinek maximálisan eleget tesz.	Az adóhatóság meg kell, hogy könnyítse az adókötelezettségek teljesítését.
Az adóhatóság feladat olyan stratégia kidolgozása, amely az adózót a piramis alja felé ösztönzi.	

Forrás: OECD.

A 2. ábra alapján képezhető négy adózói csoport az alábbiak szerint írható le:

- A) A piramis tetején az elszakadás attitűdje van. Ez jellemzi azokat, akik úgy döntöttek, hogy nem felelnek meg. Az ilyen hozzáállású emberek vagy szándékosan kibújnak a felelősségük alól, vagy úgy döntenek, hogy kilépnek. Az adórendszer cinizmusa általában a kormány szerepével kapcsolatos cinizmussal párosul.
- B) Az ellenállás attitűdje jellemzi az aktív konfrontációt. A rendszert elnyomónak, megterhelőnek és rugalmatlannak tekintik. Ez a hozzáállás jellemzi azokat, akik nem akarnak megfelelni, de meg fognak felelni, ha meg lehet győzni őket arról, hogy aggodalmaikat kezelik.
- C) Pozitívabb azoknak a hozzáállása, akik alapvetően hajlandóak megfelelni, de nehézségekbe ütköznek, és nem mindig sikerül. Lehet, hogy nehezen értik meg vagy teljesítik kötelezettségeiket, de elvárják, hogy minden vitában a bizalom és az együttműködés érvényesüljön.
- D) A hozzáállás itt az, hogy hajlandóak vagyunk helyesen cselekedni. Tudatos elkötelezettség van a rendszer támogatása és az igények hatékony elfogadása és kezelése iránt. Elfogadják az adótisztviselők szerepének legitimitását és azt a meggyőződést, hogy alapvetően megbízhatóak.

Fontos felismerni, hogy az egyes adózók képesek a különböző időpontokban leírt attitűdök bármelyikének átvételére. Lehetőség van arra is, hogy az összes attitűdöt egyidejűleg fogadjuk el a különböző kérdésekkel kapcsolatban. Az attitűdök nem egy személy vagy csoport rögzített jellemzői, hanem a személy vagy csoport és azok közötti kölcsönhatást tükrözik, amelyek követelményeket támasztanak velük szemben.

A modell értéke tehát abban áll, hogy hozzájárul az adózók magatartásának mélyebb megértéséhez, és lefekteti az olyan célzottstratégiák kidolgozásának alapjait, amelyek ösztönzik a helyes cselekvésre való motivációt, és korlátozzák a megfeleléssel szembeni ellenállásra vagy a megfelelés elkerülésére irányuló motivációt.

2. Adózói minősítési eljárás

Az adózói attitűdök és arra adandó adóhatósági reakciók általános elméletének áttekintését követően nézzük meg részletesen a magyar adózói minősítési el-

járás, amely 2016-tól került bevezetésre. A magyar adójogi szabályozás és az adóhatóság adózói minősítésének gyakorlata az OECD jogkövetési modellje (az ún. jogkövetési piramis) alapján került kialakításra. A jogkövetési modellben részletezett szempontok figyelembevételével kerültek meghatározásra a jogkövetési attitűd szerint homogénként kezelt adózói kritériumai.

A vizsgálat eredményeként az adózó megbízható vagy kockázatos minősítést kap. A megbízható adózók törvényben rögzített előnyöket élvezhetnek, míg a kockázatos adózók szigorúbb megítélés alá esnek. Amennyiben az adózó egyik kategóriába sem sorolható be, úgy rá az általános eljárásjogi szabályok vonatkoznak.

A minősítés negyedévenként történik, az első minősítési időszak 2016 első negyedéve volt. A minősítés alapjául szolgáló feltételeket az adóhatóság a negyedév utolsó napján aktuális adatok alapján vizsgálja, ugyanakkor a megbízható adózói minősítéshez a feltételek többségét több évre visszamenőleg kell figyelembe venni. A minősítés eredményéről az ügyfelek értesítést kapnak, kivéve, ha az előző negyedhez képest a minősítés nem változott.

2.1. A minősítési eljárásban érintett adózók

Az adóhatóság a minősítést

- a cégjegyzékbe bejegyzett adózó,
- a csoportos adóalany, illetve
- az áfa-regisztrált adóalany

vonatkozásában végzi el.

2.1.1. Cégjegyzékbe bejegyzett adózó

A cégalapítás során a cégbíróság és az adóhatóság működik közre, aminek során e két szerv egymást segítve végzi munkáját. A bejegyzési eljárás során a cégbíróság az, aki a hozzá beérkezett kérelmeket az adóhatóságnak továbbítja, majd az adatok birtokában az adóhatóság adja ki az adószámot, azt átküldi a cégbírósághoz, ezáltal a cég jogerősen bejegyzésre kerül.

Ennek alapján tehát egyik esetben az adószámmal rendelkező bejegyzett cég lehet a minősítés alanya, de fontos megjegyezni azt is, hogy magának a minősítési eljárásnak a folyamata alatt is be legyen jegyezve az adóalany.

2.1.2. Áfa-regisztrált adóalany

Az áfa-regisztrált adóalany megnevezés korábban csak a szaknyelvi szlengben szerepelt, ami azon adózóra vonatkozik, aki – a külföldiek magyarországi befektetéseiről szóló 1988. évi XXIV. törvény alapján – nem kötelezett cégjogi letelepedésre Magyarországon, de hazai tevékenysége miatt áfa kötelezettsége keletkezik, és ennek teljesítése miatt regisztráció kötelezettség vonatkozik rá. Az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény (a továbbiakban: Art.) 7. § 8. pontja szerint az áfaregisztrált olyan, belföldön gazdasági célú letelepedéssel, lakóhellyel vagy szokásos tartózkodási hellyel nem rendelkező adóalany, aki (amely) belföldön általános forgalmi adó köteles tevékenységet folytat, amely tekintetében ő az adófizetésre kötelezett.

A fentiek alapján elmondható, hogy abban esetben amikor az adóalany gazdasági tevékenységének végzése áfa fizetési kötelezettséget von maga után, és ha nincs letelepedve Magyarországon, akkor kötelezettségeit úgy tudja teljesíteni, hogy ahhoz regisztráció után adószámot igényel. Regisztrációért bármely országban letelepedett jogi személy folyamodhat. Emellett kiemelendő, hogy ezt még azelőtt kell megtennie mielőtt a gazdasági tevékenységet elkezdi.

2.1.3. A csoportos adóalany

Csoportos adóalanyiságot hozhatnak létre azok az adóalanyok, akiknek (amelyeknek) gazdasági célú letelepedési helyük belföldön van, gazdasági célú letelepedési hely hiányában pedig lakóhelyük vagy szokásos tartózkodási helyük van belföldön, és akik (amelyek) együttesen kapcsolt vállalkozások.⁶ Az adóalany ott telepedik le gazdasági céllal, ahol gazdasági tevékenységének székhelye vagy állandó telephelye van.⁷ A csoportos áfaalanyok egy speciális csoport, azok tartoznak ebbe a kategóriába, akik belföldön telepedtek le, továbbá azok lehetnek a csoport tagjai, akik együttesen kapcsolt vállalkozásnak minősülnek. A csoport tagjai abban az időszakban amikor csoportos áfaalanyok, együttesen egy áfaalanynak számítanak és a tagok korábbi önálló áfaalanyiságukat elvesztik.

Azok az adóalanyok, akik csoportos adóalanyiságot kívánnak létrehozni, az Adóhatóságnál kérelmet kell benyújtaniuk, aminek elbírálása után határozat

⁶ Az általános forgalmi adóról szóló 2007. évi CXXVII. törvény (a továbbiakban: Áfa tv.) 8. § (1) bekezdése.

⁷ Az Áfa tv. 254. § (1) bekezdése alapján.

engedélyezi annak létrehozását, ami egyben csoportazonosító számról is rendelkezik, amelynek első nyolc számjegyét fel kell tüntetni a számlán. A csoporthoz kérelemre csatlakozni és abból kiválni is lehet.

A csoportos adóalanyiság vonatkozásában meg kell jegyezni azt, hogy 2021. január 1-jéig az a csoportos adóalany, aki megbízható adózói minősítéssel rendelkezett ezt a státuszt azáltal is elveszíthette, ha egy olyan újonnan alapított adózó csatlakozott a csoporthoz, amely ennek okán nem tudta teljesíteni a három évre kikötött működési feltételt. 2021. január 1-jétől ez megváltozott, a csoportos megbízható adózói minősítés ennek okán nem szüntethető meg. Azonban, ha egy olyan adózó kerül be a csoportba, amely már évek óta működik és nem minősül megbízható adózónak, akkor a csoport elveszíti a megbízható adózói minősítést.

2.2. A minősítési eljárás folyamata

Az adóhatóság a 2.1. pontban meghatározott adózói típusokat negyedévente, a negyedév utolsó napján fennálló adatok alapulvételével a tárgynegyedévet követő harminc napon belül minősíti, amelynek keretében a megbízható adózóra, illetve a kockázatos adózóra vonatkozó feltételek fennállását vizsgálja. A minősítés hatálya a minősítés hónapját követő hónap első napján áll be. A minősítés eredményéről az adóhatóság az adózót elektronikus úton értesíti. Ha az adózó minősítésében változás nem következik be, az adóhatóság az értesítést mellőzi. Az adózó az elektronikus azonosítását követően minősítését lekérdezheti.⁸

Ha az adózó vitatja az adóhatóság döntése szerinti minősítést, akkor a minősítéstől vagy a minősítés elmaradásától számított kilencven napon belül kifogást nyújthat be az adóhatósághoz. A határidő elmulasztása esetén igazolási kérelem benyújtásának helye nincs. Ha az adóhatóság a kifogásnak helyt ad, határozathozatal nélkül a kifogásnak megfelelően módosítja az adózó minősítését, amelyről az adózót elektronikus úton értesíti. A kifogás elutasításáról az adóhatóság határozatban rendelkezik.⁹

⁸ Art. 150. §.

⁹ Art. 152. §.

2.3. Megbízható adózó

Az minősül megbízható adózónak, aki a következő feltételeknek együttesen megfelel:

- a) legalább három éve folyamatosan működik, vagy legalább három éve áfa-regisztrált adóalanynak minősül,
- b) a tárgyévben és az azt megelőző öt évben az adóhatóság által az adózó terhére megállapított összes adókülönbözlet nem haladta meg az adózó tárgyévre megállapított adóteljesítményének három százalékát, azzal, hogy az adózó terhére megállapított összes adókülönbözletet csökkenteni kell a tárgyévben és az azt megelőző öt évben az adóhatóság által az adózó javára megállapított összes adókülönbözlettel,
- c) a tárgyévben és az azt megelőző négy évben az adóhatóság nem indított ellene adótartozás behajtására irányuló végrehajtási eljárást, továbbá megkeresésenként százezer forintot meghaladó összegre irányuló végrehajtást,
- d) a tárgyévben és az azt megelőző öt évben nem állt és nem áll csőd-, felszámolási, illetve kényszertörlési eljárás alatt,
- e) nem rendelkezik ötszázezer forintot meghaladó nettó adótartozással,
- f) a tárgyévben és az azt megelőző öt évben nem állt és nem áll adószám törlés hatálya alatt,
- g) a terhére az adóhatóság által kiszabott, a tárgyévet megelőző két évben esedékessé vált mulasztási bírság – ideértve a jövedéki bírságot is – összege nem haladta meg az adózó tárgyévre megállapított adóteljesítményének egy százalékát,
- h) nem minősül kockázatos adózónak, és
- i) a tárgyévre vonatkozó adóteljesítménye pozitív.¹⁰

2.3.1. A csoportos adóalanyra vonatkozó eltérő feltételek

A csoportos adóalany tagjának és volt tagjának minősítése során, ha a tag vagy a volt tag a tárgyévre vonatkozó pozitív adóteljesítménnyel – a csoportos adóalanyiságban fennálló tagságára tekintettel – nem rendelkezik, az adóhatóság ennek a feltételnek a teljesülését nem vizsgálja.¹¹

¹⁰ Art. 153. § (1) bekezdése.

¹¹ Art. 153. § (1a) bekezdése.

A csoportos adóalany megbízható adózónak minősül, ha minden tagja megbízható adózó. A csoportos adóalany megbízható adózói minősítése nem szüntethető meg arra tekintettel, ha olyan adózó csatlakozott a csoporthoz, amely tekintetében nem teljesül a három éves működésre vonatkozó feltétel.¹²

2.3.2. A nyilvánosan működő részvénytársaságra vonatkozó eltérések

Az adóhatóság megbízható adózónak minősíti azt a nyilvánosan működő részvénytársaságot, amely tekintetében a legalább három éves folyamatos működés feltétele nem teljesül.¹³

2.4. Megbízható adózói minősítéshez kapcsolódó kedvezmények

2.4.1. Kedvezőbb objektív ellenőrzési határidő

Az adóhatóság által végzett ellenőrzés időtartama nem haladhatja meg a száznyolcvan napot, ha az adózó ezen időtartamon belül folyamatosan megbízható adózónak minősül.¹⁴ Azonban nem alkalmazható a kedvezőbb objektív ellenőrzési határidő, ha az adózó az ellenőrzést akadályozó módon nem tesz eleget együttműködési kötelezettségének. Az együttműködési kötelezettség megszegésének minősül különösen, ha az adózó az ellenőrzés időtartama alatt az adóhatóság számára nem elérhető, iratait teljes körűen az ellenőrzés száznyolcvan napon belüli lezárását biztosító időpontban nem bocsátja az adóhatóság rendelkezésére.¹⁵

2.4.2. Kedvezőbb áfa visszaigénylési szabályok

A megbízható adózó által visszaigényelt általános forgalmi adót az adóhatóság harminc napon belül utalja ki.¹⁶ Ezen felül még kedvezőbb szabály vonatkozik

¹² Art. 153. § (5) bekezdése.

¹³ Art. 153. § (2) bekezdése.

¹⁴ Art. 154. § (1) bekezdése.

¹⁵ Art. 154. § (2) bekezdése.

¹⁶ Art. 154. § (3) bekezdése.

a megbízható nyilvánosan működő részvénytársaság adózó által visszaigényelt általános forgalmi adót az adóhatóság húsz napon belül utalja ki.¹⁷

Emellett ellenőrzési moratórium vonatkozik arra az esetre, ha a megbízható adózó az áfa bevallási tervezet elfogadásával, módosításával benyújtott bevallását az adóhatóság nem ellenőrizheti annak esedékességétől számított tizenöt napig.¹⁸ Azonban az adóellenőrzési moratórium nem alkalmazható, ha a rendelkezésre álló adatok alapján megalapozottan feltételezhető, hogy az adózó a bevételét eltitkolja, vagy adóelszámolásához hamis bizonylatokat használ fel.¹⁹

2.4.3. A megbízható adózó szankcionálása

Ha az adózó a jogszabálysértés elkövetésének időpontjában vagy a jogszabálysértés feltárásának (jegyzőkönyvezésének) időpontjában megbízható adózónak minősült, az adóhatóság által kiszabható mulasztási bírság felső határa az egyébként kiszabható mulasztási bírság felső határának az ötven százaléka, a rögzített bírságösszeg vagy bírságmérték esetén a bírság mértéke az egyébként irányadó bírság ötven százaléka. Az adóhatóság által kiszabható adóbírság, ha az adózó az adóellenőrzés alá vont adómegállapítási időszak egészében vagy az adóellenőrzés megállapításairól szóló jegyzőkönyv keltének időpontjában megbízható adózónak minősült, akkor a kiszabható adóbírság ötven százaléka. Azonban nem alkalmazható ez a kedvezmény azon mulasztás, illetve adókülönbözet-megállapítás esetén, amely a megbízható adózói minősítés elvesztését eredményezi.²⁰

2.4.4. Automatikus fizetési könnyítés megbízható adózó részére

A megbízható adózó részére az adóhatóság az általa nyilvántartott adótartozásra az adózó elektronikus úton benyújtott kérelmére évente egy alkalommal legfeljebb tizenkettő havi pótlékmentes fizetési könnyítést engedélyez. Az automatikus fizetési könnyítésről az adóhatóság a kérelem beérkezésétől számított tizenöt napon belül határozatot hoz, amelyet elektronikus úton kézbesít. Az automatikus

¹⁷ Art. 154. § (4) bekezdése.

¹⁸ Art. 154. § (5) bekezdése

¹⁹ Art. 154. § (6) bekezdése.

²⁰ Art. 155. §.

fizetési könnyítés kizárólag akkor engedélyezhető, ha a kérelmező nettó módon számított adó tartozása az elbírálás időpontjában nem haladja meg a hárommillió forintot. Ha a megbízható adózó az automatikus fizetési könnyítés feltételeinek nem felel meg, úgy kérelmét az adóhatóság az általános szabályok szerint bírálja el. Ha az adózó az esedékes részlet befizetését nem teljesíti, az automatikus fizetési könnyítés érvényét veszti, és a tartozás egy összegben esedékessé válik. Ez esetben az adóhatóság a fennmaradó tartozásra az eredeti esedékességtől késedelmi pótlékot számít fel. A megbízható adózó automatikus fizetési könnyítési kérelmének helyt adó határozat ellen fellebbezésnek helye nincs.²¹

2.5. Kockázatos adózó

Az adóhatóság kockázatos adózónak minősíti azt a felszámolás, végelszámolás alatt nem álló, cégjegyzékbe bejegyzett adózót, csoportos adóalanyt vagy áfa-regisztrált adóalanyt, amely esetében a következő feltételek legalább valamelyike fennáll:

- a) szerepel a nagy összegű adóhiánnyal rendelkező adózók közzétételi listáján,
- b) szerepel a nagy összegű adó tartozással rendelkező adózók közzétételi listáján,
- c) szerepel a be nem jelentett foglalkoztatott foglalkoztató adózók közzétételi listáján,
- d) az adóhatóság üzletlezárás intézkedést alkalmazott vele szemben,
- e) kényszertörlési eljárás alatt áll,
- f) a tárgyévben és az azt megelőző öt évben az adóhatóság által az adózó terhére megállapított összes adókülönbözet meghaladja az adózó tárgyévre megállapított adóteljesítményének hetven százalékát azzal, hogy az adózó terhére megállapított összes adókülönbözetet csökkenteni kell a tárgyévben és az azt megelőző öt évben az adóhatóság által az adózó javára megállapított összes adókülönbözettel,
- g) a terhére az adóhatóság által kiszabott, a tárgyévet megelőző két évben esedékessé vált mulasztási bírság – ideértve a jövedéki bírságot is – összege meghaladja az adózó tárgyévre megállapított adóteljesítményének hetven százalékát,

²¹ Art 156. §.

- h) székhelye székhelyszolgáltatóhoz van bejegyezve, és az adóigazgatási eljárás akadályozása miatt véglegessé vált döntésben eljárási bírságot szabtak ki terhére a tárgyévben vagy az azt megelőző három évben.²²

A kockázatos adózói minősítés az a)-b), d), f) és g) pontja szerinti esetben a minősítés hatályának beálltától számított egy évig áll fenn. Míg a be nem jelentett foglalkoztatottat foglalkoztató adózók közzétételi listáján szerepelő adózó esetén azon időpontig tart a kockázatos adózói minősítés, amíg az adózó a be nem jelentett foglalkoztatottat foglalkoztató adózók közzétételi listáján szerepel, amely főszabály szerint 2 év. A kényszertörlési eljárás alatt álló adózó tekintetében pedig a kockázatos adózói minősítés hatálya a kényszertörlési eljárás időtartama alatt áll fenn. A minősítés jogkövetkezményeit nem kell alkalmazni, ha az adózó felszámolási, végelszámolási eljárás alatt áll. Ha az eljárás az adózó jogutód nélküli megszűnése nélkül zárul, az adózó kockázatos minősítésének jogkövetkezményeit ismét alkalmazni kell azzal, hogy az egyéves időtartamba a felszámolás, végelszámolás ideje nem számít bele.

Az adóhatóság megszünteti az adózó kockázatos adózói minősítését a soron következő negyedéves minősítéskor, ha az a) és b) pontja szerint arra okot adó adóhiányt, valamint az ahhoz kapcsolódó bírságot és pótlékot, illetve adótartozást az adózó megfizette.

A csoportos adóalany kockázatos adózónak minősül, ha legalább egy tagja kockázatos adózó.

2.6. Kockázatos adózói minősítéshez kapcsolódó következmények

2.6.1. Kiutalási határidő kockázatos adózónál

A kockázatos adózó által visszaigényelt általános forgalmi adó kiutalási határideje hetvenöt nap.²³

²² Art 157. § (1) bekezdése.

²³ Art. 158. §.

2.6.2. Az ellenőrzési határidő kockázatos adózónál

Ha az adózó az adóhatóság által ellenőrzés alá vont időszakban, illetve annak egy részében, vagy az ellenőrzés időtartama alatt, illetve annak egy részében kockázatos adózónak minősül, az ellenőrzés határideje hatvan nappal meghosszabbodik. Ha a kockázatos minősítésű adózónál a folyamatban lévő ellenőrzés során felszámolási, végelszámolási eljárás indul, vagy folyamatban lévő ellenőrzésnél a felszámolási, végelszámolási eljárás az adózó tovább működésével zárul, az ellenőrzési határidőt az ellenőrzés kezdetekor alkalmazandó szabályok szerint kell számítani.²⁴

2.6.3. A késedelmi pótlék kockázatos adózónál

A késedelmi pótlék megállapítása időpontjában kockázatosnak minősülő adózót terhelő, az adóhatóság által az adóellenőrzés során feltárt adókülönbség után felszámított késedelmi pótlék mértéke minden naptári nap után az általános szabályok alapján számított késedelmi pótlék százötven százalékanak háromszázhatvanötöd része. Ha az adóhatóság a költségvetési támogatás, adó-visszaigénylés, adó-visszatérítés kiutalását késedelmesen teljesíti, a késedelem minden napjára a késedelmi pótlékkal azonos mértékű kamatot fizet. A késedelmi pótlék megállapítása időpontjában kockázatosnak minősülő adózó terhére adóhiányt megállapító határozatban az adó esedékességének, illetve a költségvetési támogatás igénybevételének napjánál későbbi időpont nem állapítható meg a pótlékfizetés kezdő napjaként.²⁵

2.6.4. Adóbírság, mulasztási bírság kockázatos adózónál

Ha az adózó a jogszabálysértés elkövetésének időpontjában vagy a jogszabálysértés feltárásának, illetve az ellenőrzés megállapításairól szóló jegyzőkönyv keltének időpontjában kockázatos adózónak minősült, az adóhatóság az adóbírság és a mulasztási bírság kiszabását nem mellőzheti, és az általa kiszabható legkisebb bírság mértéke az egyébként kiszabható bírság felső határának

²⁴ Art. 159. §.

²⁵ Art. 160. §.

harminc százaléka, a rögzített bírságösszeg vagy bírságmérték esetén a bírság mértéke az egyébként irányadó bírság százharminc százaléka.

Az adóhatóság által kiszabható mulasztási bírság felső határa, ha az adózó a jogszabálysértés elkövetésének időpontjában vagy a mulasztás feltárásának (jegyzőkönyvezésének) időpontjában kockázatos adózónak minősült, az általános szabályok szerint kiszabható mulasztási bírság felső határának százötven százaléka.²⁶

2.7. Jogutódlás

Összeolvadás, illetve beolvadás esetén a jogutód abban az esetben minősül megbízható adózónak, ha az összeolvadáskor, illetve a beolvadáskor saját maga és valamennyi jogelő megbízható adózónak minősült. Ha a jogutód vagy valamelyik jogelő az összeolvadáskor, illetve a beolvadáskor kockázatos adózónak minősült, a jogutód szintén kockázatos adózónak minősül. Különválás, kiválás, illetve átalakulás esetén a jogutód megtartja a jogelő minősítését. Ha a jogutód a jogelő adózó kockázatos minősítése miatt válik kockázatos adózóvá, úgy a kockázatos adózói minősítés egyéves időtartamát a jogelő kockázatos adózóvá minősítésének kezdő időpontjától kell számítani.²⁷

2.8. Megbízható adózók közzététele

Az adóhatóság honlapján közzéteszi a minősítési eljárásban megbízható adózónak minősített adózók nevét, elnevezését, székhelyét, telephelyét és adószámát.²⁸

Ezzel kapcsolatban utalni kell a transzparencia kifejezésre, amely az átláthatóságot, nyitottságot és hozzáférhetőséget jelent az információk és folyamatok tekintetében, legyen szó üzleti, kormányzati vagy bármilyen más szervezeti kontextusról, jelen esetben az adóhatóság és az adózó kapcsolatáról. Az átláthatóság elősegíti, hogy az adózó megalapozott döntést hozhasson, és növeli az adóhatósággal szembeni bizalmat. A transzparencia fontos eleme a modern adórendszernek, az etikus adózásnak és a felelősségteljes adóügyi kormányzásnak.

²⁶ Art. 161. §.

²⁷ Art. 151. §.

²⁸ Art. 261. §.

3. Adózói minősítés veszélyhelyzetben

2020. április 21-én jelent meg a Magyar Közlönyben a Gazdaságvédelmi Akcióterv keretében a koronavírus-járvány gazdasági hatásainak mérséklése érdekében szükséges adózási könnyítésekről szóló 140/2020. (IV.21.) Kormányrendelet [a továbbiakban: 140/2020. (IV. 21.) Korm. rendelet], amely a járványügyi helyzettel összefüggésben bevezetett adózási könnyítéseket és a határidők módosítását szabályozza.

A 140/2020. (IV. 21.) Korm. rendelet szerint a veszélyhelyzet ideje alatt végzett és az azt követő minősítés alapján az adózó megbízható adózói minősítése nem szüntethető meg a veszélyhelyzet ideje alatt vagy az azt követő harminc napon belül esedékes adókötelezettség megsértése miatt a terhére megállapított adókülönbözetre való hivatkozással.²⁹

A veszélyhelyzet ideje alatt végzett és a veszélyhelyzet megszűnését követő harmincadik napot magában foglaló negyedévet követő minősítés alapján az adózó megbízható adózói minősítése nem szüntethető meg a veszélyhelyzet ideje alatt vagy az azt követő harminc napon belül megindított végrehajtási eljárásra való hivatkozással, továbbá az 500 000 forint összegű nettó adótartozásra³⁰ és a pozitív adóteljesítményre³¹ vonatkozó feltételek hiánya miatt.³²

A veszélyhelyzet ideje alatt végzett és az azt követő minősítés során az adóhatóság az adózó terhére megállapított összes adókülönbözetre vonatkozó felvétel³³ vizsgálata során figyelmen kívül hagyja a veszélyhelyzet ideje alatt vagy az azt követő harminc napon belül esedékes adókötelezettség megsértése miatt az adózó terhére megállapított adókülönbözetet.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a megbízható adózói kategóriába kerülés, illetve a kategóriában maradás érdekében az adózóknak továbbra is meg kellett felelni a 140/2020. (IV. 21.) Korm. rendelettel nem érintett feltételeknek, így például az elmúlt öt évben adószám törlés vagy a felszámolási eljárás hatálya alatt álló adózó továbbra sem minősülhet megbízható adózónak.

²⁹ 140/2020. (IV. 21.) Korm. rendelet 10. § (1) bekezdése.

³⁰ Art. 153. § (1) bekezdés e) pontja.

³¹ Art. 153. § (1) bekezdés i) pontja.

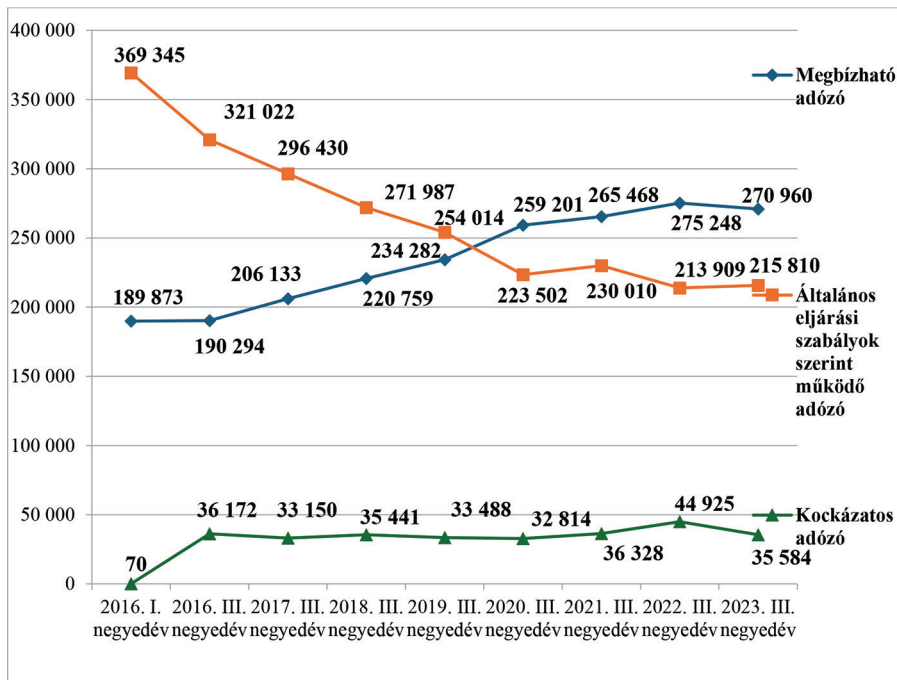
³² 140/2020. (IV. 21.) Korm. rendelet 10. § (2) bekezdése.

³³ Art. 157. § (1) bekezdés f) pontja.

4. Adózási minősítés számokban

Az adózási minősítést indokolt valós adatok alapján is áttekinteni annak érdekében, hogy lássuk a jogalkotói cél érvényesül-e, azaz az adózók számára vonzó a megbízható adózási státusz elérése.

3. ábra: A minősített adózók számának alakulása 2016 és 2023 között

Forrás: Nemzeti Adó- és Vámhivatal

Az ábra alapján egyértelműen az adózók igyekeznek a megbízható adózási kategóriába kerülni, és az adott minősítést megtartani. Ezt támasztja alá, hogy míg 2016. első negyedévében 189 873 adózó minősült megbízható adózónak, addig a 2023. harmadik negyedévében ez a szám már 270 960 volt. A kockázatos adózók száma pedig a 2016. évi első negyedévi 70-ről, 2023. harmadik negyedévére 35 584-re növekedett.

A harmadik kategóriába pedig az általános eljárási szabályok szerint működő adózók tartoznak, akiknek a száma a 2016. évi első negyedévi 369 345-ről, 2023. harmadik negyedévére 215 810-re csökkent.

Az ábra alapján levonható az a következtetés, hogy a megbízható adózási státusz attraktív, így az adózási minősítési eljárás útján érvényesül az a jogalko-

tói célkitűzés, hogy – költségvetési forrás bevonása nélkül, kizárólag „puha” adóadminisztratív eszközökkel – hatékonyabban és eredményesebben működő adórendszer alakuljon ki, ahol az adóbevételek kiszámíthatóak, és az állami kényszer alkalmazása – végrehajtási eljárás bevonásával – csak végső eszköz.

5. Mesterséges intelligencia az adózói minősítési eljárásban

Az egyik legnagyobb előny, amit a mesterséges intelligencia nyújtani tud, az az adatelemzés. Ugyanis a mesterséges intelligencia egyik jelentős előnye, hogy képes nagy adathalmazokban olyan mintákat azonosítani, amelyekre az ember nem képes. Ez az egyik legjelentősebb oka annak, hogy a mesterséges intelligencia fontos szerepet játszik az adózói minősítési eljárásban.

Ennek alapján a Komplex Ügyfélminősítési Rendszer (KÜR) átdolgozásának kiemelt feladatához a Nemzeti Adó- és Vámhivatal kidolgozta és megrendelte a KÜR-értékelés alapját alkotó 350 mutatót.

A mutatók megalapozzák az adózói jogkövetési érték kialakítását, az értéket nem tartalmazó adat-visszamatatást az adózóknak, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal valamennyi szakterülete számára elérhetővé váló kockázati értéket, valamint azokat a mutatókat is, amelyek a külső adatszolgáltatási igényeket, mesterséges intelligenciára épülő modelleket szolgálják ki.³⁴

6. Adózói emberkép nemzetközi kitekintésben

A hazai adózói minősítési eljáráson túl indokolt megvizsgálni, hogy az adózói emberkép más országok esetében hogyan alakul, amely során kitérünk arra is, hogy milyen adóhatósági intézkedéseket vezettek be az egyes országokban, és az hogyan formálta az adózói attitűdöt. A legtöbb esetben az adóbevételek növeléséhez hatékony és eredményes adórendszerre van szükség.³⁵ Előfordulhat azonban, hogy az adófizetői megfelelés javítását célzó szokásos adószakpolitikai intézkedések – például az adóigazgatás reformja – nem elegendők, valamint időigényesek vagy megvalósíthatatlanok a technológiai infrastruktúra, a korlátozott erőforrások és a politikai korlátok miatt.

³⁴ *Nemzeti Adó- és Vámhivatal évkönyv 2023. évről.* Budapest, 2024. 27.

³⁵ *Increasing Tax Compliance in the Shadow Economy in Latvia (English).* eMBeD brief. Washington, D.C. World Bank Group, 2019.

Az emberi viselkedés alapos megértése és az egyének kölcsönhatása kreatív és költséghatékony megoldásokat eredményezhet ezekre a kihívásokra. A Világbank által megfigyelt trendek³⁶ az adózási fegyelem terén végzett újszerű megközelítésre és a világ minden tájáról származó további példákra épülnek.

Bár az ismeretlenek továbbra is fennállnak, az emberi viselkedést figyelembe vevő beavatkozások segítenek az egyéneknek és a vállalkozásoknak az információk jobb feldolgozásában, a döntések meghozatalában, valamint az adóbevallások pontos és időben történő benyújtásában, továbbá segítenek az adóigazgatási tisztviselőknek abban, hogy javítsák munkájukat. Mindehhez azonban fontos leszögezni, hogy a kontextus, az adózók megközelítése, valamint az adózó és az adóhatóság közötti kapcsolat minősítése is kulcsfontosságú az adófizetők motiválása szempontjából. Például a társadalmi normákon alapuló emlékeztetők, figyelem felhívások jól működnek egyes országokban, míg a szankcionálás jobban teljesít másokban.

Az adózással kapcsolatos magatartás alapjául szolgáló hiedelmekből következők vonhatók le arra vonatkozóan, hogy az adózási viselkedésnek melyek a mozgatórugói, amely alapul szolgálhat az adózási fegyelem és az állami bevételek növelését célzó stratégiáknak.³⁷

6.1. Megfelelő kommunikáció és a folyamatok egyszerűsítése

6.1.1. Időszerű, releváns információk biztosítása a lehető legtöbb adózó számára

Az adóhatóságnak alacsony költségigényű, de a lehető leghatékonyabb kommunikációs csatornára van szükséges, azonban fontos azt a szempontot is figyelembe venni, hogy az adózók eltérő kommunikációs csatornákat használnak. Ezért az adóhatóság sem kommunikálhat csak egy csatornáknak az adózókkal, hanem különböző kommunikációs mechanizmusok kell kialakítani különböző csatornákon keresztül. Kolumbiában a személyesen végzett adóhatósági tájékoztatások hatékony motiváló eszköznek bizonyult a jogkövető adózási magatartás kialakításához, mint a személytelen e-mailek és levelek. Kenyában az

³⁶ 2021. Behavioral Insights for Tax Compliance. Washington, D.C. World Bank Group, 2021. 26.

³⁷ *Increasing Tax Compliance in the Shadow Economy in Latvia (English)*. eMBeD brief. Washington, D.C. World Bank Group, 2019.

SMS-üzenetek vezettek a legnagyobb mértékű adózói megfeleléshez.³⁸ Ezek a példák többek között ismét megmutatják, hogy a kontextus kulcsfontosságú a megfelelő kommunikációs csatorna azonosításához.

6.1.2. Az adózónak küldött üzenetek egyszerűsítése

Sok esetben az összetett üzenet helyett pont az egyszerű, de pontos kommunikáció vezet eredményre, azaz növeli az jogkövető adózói magatartás kialakulását. Ez igaz mind a kommunikációs stratégiákra, mind magára az adóbevallási folyamatra. Például a Ruandában tesztelt, az adózási folyamattal kapcsolatos információk közlésére szolgáló, az üzenetküldés mellett könnyen érthető képek használata jobb tájékoztatást nyújtott az adózók számára.³⁹

6.1.3. Az adóbevallás kitöltéséhez szükséges lépés egyértelműsítésével

Az adózókat segítő egyszerűsített levelek kidolgozásával és azok alkalmazásával növekedett az adókötelezettségeiket teljesítő orvosok és fogorvosok száma az Egyesült Királyságban. A levelek, amelyek egyértelműen meghatározták az adózótól elvárt lépéseket, 15-30 százalékkal magasabb számú hibátlan adóbevallás benyújtását eredményezte, amely más ösztönzők alkalmazásával nem volt elérhető.⁴⁰

6.2. Az adómorál előtérbe helyezése

6.2.1. Az egyén kötelességtudatára és jó állampolgárságára való hivatkozás

Az emberek inkább becsületesnek és erkölcsösnek tartják magukat. Ez lehet az oka annak, hogy az egyének kevésbé kényelmesek, amikor etikátlan viselke-

³⁸ Daniel Ortega – Carlos Scartascini: Don't Blame the Messenger: A Field Experiment on Delivery Methods for Increasing Tax Compliance (October 2015). *IDB Working Paper*, No. IDB-WP-627.

³⁹ Giulia Mascagni – Christopher Nell – Nara Monkam: One Size Does Not Fit All: A Field Experiment on the Drivers of Tax Compliance and Delivery Methods in Rwanda. *ICTD Working Paper*, Vol. 58. (2018).

⁴⁰ *Applying behavioural insights to reduce fraud, error and debt*. Technical report. Cabinet Office, Behavioural Insights Team (UK), 2012.

désüket választásként írják le, nem pedig egyszerűen a cselekvés elmulasztásaként.⁴¹ Amikor az Egyesült Királyságban az adóhatóság széles körben publikálta, hogy az adófizetési kötelezettségeiket határidőben nem teljesítő adózók átlagos száma növekedett, továbbá a lejárt adók fizetési aránya is nőtt. A bevallott adókötelezettségek kifizetése 23 napos teljesítést követően 5,1 százalékponttal nőtt.⁴² Hasonlóképpen, aki azt a tudatos döntést hozza az egyén, hogy az adókötelezettségeit nem teljesíti, és ennek általános hatásával szembesítik, akkor az egyében megerősödik a tisztességtelenség érzése. Ehhez kapcsolódóan fontos megjegyezni, hogy általánosságban az egyének kevésbé hajlamosak adót fizetni, ha úgy vélik, hogy mások nem fizetik meg méltányos részesedésüket a kötelezettségek teljesítéséből. De amennyiben a stratégia arra fókuszál, hogy pozitívan kiemelje azokat az egyéneket, aki a kötelezettségeit teljesíti, és negatív színben tüntesse fel a kötelezettségeiket elmulasztókat. Akkor a stratégia alapján az adózó magatartása megváltozik, mivel a pozitív elismerésüket begyűjtő, „győztes” adózói csoportba kíván tartozni, amelyben az egyének valójában megfelelnek a társadalmi, valamint az adóhatósági elvárásoknak.⁴³

6.2.2. Az adózás érték

Az adóhatóság feladata az is, hogy az adózók segítése abban, hogy megértsek, hogy cselekedeteik hogyan befolyásolhatják pozitívan saját közösségüket. Ennek egyik módja annak meghatározása, hogy milyen közjavakra használják fel az adókat. A ruandai adóhatóság üzenetek helyezett el azokban a városokban, ahol túlnyomóan alacsony jövedelemmel rendelkező személyek éltek, és az üzenetekben a ruandai adóhatóság hangsúlyozta, hogy az adók hogyan segítik az oktatást, az egészségügyi ellátást és a biztonságot. Összességében ezek az üzenetek hozzájárultak az adózási fegyelem növekedéséhez.⁴⁴ Hasonlóképpen, a Kongói Demokratikus Köztársaságban az adóhatóság ruandaihoz hasonló kampányát követően egyre többen nemcsak részt vállaltak a közteherviselés-

⁴¹ I. Ritov – J. Baron: Reluctance to vaccinate: omission bias and ambiguity. *Journal of Behavioral Decision Making*, Vol. 3., No. 4. (1990) 263–277

⁴² Michael Hallsworth – John A. List – Robert D. Metcalfe – Ivo Vlaev: The behavioralist as tax collector: Using natural field experiments to enhance tax compliance. *Journal of Public Economics*, Vol. 148, (2017) 14–31.

⁴³ Bruno Frey – Benno Torgler: Tax morale and conditional cooperation. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 35., No. 1. (2007)136–159.

⁴⁴ Mascagni et. al. i. m.

ben, megfizették az adókat, hanem ezek a személyek részt vettek a városházi közmeghallgatásokon, és követelték a közjavak felhasználásról való tényleges elszámolást.⁴⁵

6.3. Az adóhatósági fenyegetettség érzése

A hatékony adóhatósági intézkedések, annak érzete, hogy az adóhatóság jelen van, és bármely pillanatban megkezdheti ellenőrzést, az adózók adómegfelelési hajlandóságának növekedését eredményezni. Például az Amerikai Egyesült Államokban nőtt az adókötelezettségeiket teljeskörűen teljesítő adózók száma, amikor az adóhatósági ellenőrzések száma is növekedett, mivel az amerikai adózók valószínűnek érezték, hogy az adóhatósági ellenőrzés rájuk is ki fog terjedni. Dániában azoknak az adózóknak a jogkövetési magatartása kiemelkedően megnőtt, akik számára az adóhatóság előzetesen jelezte, hogy az adott évben ellenőrizni fogja őket. Azon dán adózók esetében pedig, akik felé az adóhatóság csak valószínűsítette, de teljes bizonyossággal nem jelezte, hogy adóhatósági ellenőrzés alá fogja őket vonni, ezeknél az adózónál egyes esetekben érzékelhető volt érdemi változás, másoknál egyáltalán nem. Uruguayban ezzel szemben az adóhatóságnak az a tájékoztató kampánya, amely a korábbi ellenőrzések során megállapított szankciókat foglalta össze, más a jogkövetési magatartás növekedését eredményezte, Chilében pedig arról értesítette az adóhatóság az adózókat, hogy folyamatosan nyomon követik az adókötelezettségeik teljesítését, és végső soron ellenőrizhetik őket, ami szintén az adómegfelelési arány, valamint ezzel párhuzamosan az adóbevételek növekedéséhez vezetett.⁴⁶

⁴⁵ Jonathan Weigel: *Building State and Citizen: How Tax Collection in Congo Engenders Citizen Engagement with the State*. Working Paper. 2018.

⁴⁶ J. Slemrod – M. Blumenthal – C. Christian: Taxpayer response to an increased probability of audit: Evidence from a controlled experiment in Minnesota. *Journal of Public Economics*, Vol. 79., No. 3. (2001) 455–483.; H. J. Kleven – M. B. Knudsen – C. T. Kreiner – S. Pedersen – E. Saez: Unwilling or unable to cheat? Evidence from a tax audit experiment in Denmark. *Econometrica*, Vol. 79. (2011) 651–692.; M. Bergolo – R. Ceni – G. Cruces – M. Giacobasso – R. Perez-Truglia: Tax Audits as Scarecrows: Evidence from a Large Field Experiment. *NBER Working Paper*, No. 23631. (2017).; Dina Pomeranz: No Taxation without Information: Deterrence and Self-Enforcement in the Value Added Tax. *American Economic Review*, Vol. 105., No. 8. (2015) 2539–2569.

6.4. Pénzügyi vagy társadalmi jutalmak felhasználása az adózók ösztönzésére

6.4.1. Határidőben történő adófizetés ösztönzése

Az adófizetés kézzelfogható jutalmazása növelheti az adózók belső motivációját, ugyanakkor pozitív tovagyűrűző hatásokat is eredményezhet gazdasági és társadalmi kapcsolataikon keresztül. Argentínában a „Jogkövető Adózó Díja” elnevezésű lottó nyertesei jogosultak voltak arra, hogy a hazaik előtti járda, a munkahelyük és az otthonuk közötti út kerüljön felújításra vagy újjáépítésre. A lottónyeresmény lehetősége rövidtávon pozitívan ösztönözte a adózói megfelelést, ugyanakkor lehetővé tette az adófizetők számára, hogy hosszú távon elismertnek érezzék magukat, és jobban tudják értékelni az általuk fizetett adóból származó fejlődést.⁴⁷

6.4.2. Hozzon létre egy összehasonlítási eszközt más cégekkel a társadalmi megszégyenítés motivációjaként

Ha egy cég alkalmazkodik a saját viselkedéséhez, szükség lehet arra, hogy megértsék, hogyan viselkednek a hasonló cégek. Amikor Bangladesben az adóhatóság figyelem felhívást tett közzé, amelyben tájékoztatta az adózókat, hogy az egyes vállalkozások adózási adatait, illetve a terhükre megállapított szankciókat publikálják, akkor az adózókra nehezedő társadalmi nyomás miatt, a nyilvánosságra hozás lehetősége már azt eredményezte, hogy az adózók által bevallott és megfizetett adó mértéke növekedett. Ez különösen igaz a klaszterekben működő társadalmak adózóira.⁴⁸

⁴⁷ Paul Carrillo – Edgar Castro – Carlos Scartascini: Do Rewards Work? Evidence from the Randomization of Public Works. *Inter-American Development Bank (IDB) Working Paper Series*, No. 794. (2017).

⁴⁸ Raj Chetty – Mushfiq Mobarak – Monica Singhal: Increasing Tax Compliance Through Social Recognition. *IGC Policy Brief*, No. 14/0658. (2014).; Anne Brockmeyer – Marco Hernandez – Stewart Kettle – Spencer Smith: Casting the Tax Net Wider: Experimental Evidence from Costa Rica. *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 7850. (2016).

6.5. Svéd kampány adózói hozzáállás megváltoztatása érdekében

A svéd adóhivatal széles körű felméréseket végzett annak elemzése érdekében, hogy a svéd közösség tagjai hogyan viszonyulnak az adózási kérdésekhez. A felmérések azt mutatták, hogy a fiatalok pozitívabban viszonyulnak az adóelkerüléshez, mint a teljes népesség. A felmérés egyik kérdése a következő volt: „Szerintem rendben van az adóelkerülés, ha lehetőségem van rá”. A 18–24 éves korcsoport 12%-a értett egyet ezzel, szemben a teljes népesség 7%-ával.

Ezen eredmények alapján a svéd adóhatóság úgy döntött, hogy kampányt indítanak azzal a céllal, hogy befolyásolják a fiatalok hozzáállását az adókiájtás elfogadottsága tekintetében. A kampányt három évre tervezték, amely 2002-ben kezdődött, és az alábbi elemekből állt:

- a televíziós reklámfilmeket forgattak le arról, hogyan nézne ki a társadalom, ha nem fizetnék adót,
- az iskolákban az adók elköltéséről szóló információk terjesztését ösztönözték,
- a svéd adóhatóság vezetője levelet küldött a célcsoportnak, amely tartalmazott néhány információt az adókról, és
- a svéd adórendszert bemutató, valamint az általános adózási információkat is tartalmazó weboldalt fejlesztettek ki.

A második évben a kampány további televíziós reklámfilmekkel folytatódott, amelyek bemutatták az adók és az olyan állami juttatások közötti kapcsolatot, mint az egészségügy, a könyvtárak, az infrastruktúra stb. Az önkormányzatok kis plakátokat (matricákat) is kiraktak a park padjain, szemetesládáin, iskoláin és hasonló tárgyakon, amelyeken az „Ön fizet” felirat szerepelt.

A 2024. évi eredmények azt mutatják, hogy a kampány jól működik. A legfrissebb felmérések azt mutatják, hogy a fiatalok hozzáállása megváltozott. Az attitűdök jelenleg a teljes népességhez hasonlíthatók: a 18–24 éves korcsoportban mindössze 7% ért egyet a fentiekben említett kérdéssel.⁴⁹

⁴⁹ *Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance.* OECD, Paris. 2004. 41.

7. Következtetések

Az adózók minősítése mint láthatjuk nem új keletű találmány a magyar adózás történetében. A cél mindig is az adózók jogkövetési hajlandóságának növelése volt. Az adózási minősítés fejlődési folyamatában megfigyelhető az, hogy az adóhatóság hozzáállása nagyban változott az adózók irányában, mivel idővel felismerésre került az a tény is, hogy az adózók jogkövetését azzal is elő lehet segíteni, ha az adóhatóság együttműködő partnerként tekint rájuk. Ennek eszköze az adózókkal szembeni támogató eljárás, valamint az elektronikus felületeken való kapcsolattartás. Mindezek mellett ki kell térni arra, hogy az adóhatóság számos eszközzel növelte eszköztárát annak érdekében, hogy a mulasztásokkal járó jogkövetkezmények elkerülhetőek legyenek. A cél elsősorban nem az adózók szankcionálása, hanem a jogszabályok betartása, amely számos előnnyel jár. Az adózási minősítési eljárás is végső soron erre hivatott.

Azonban az adózó számára is előnyös a megbízható adózási minősítés megszerzése, mivel az egyrészt számos adózási előnnyel jár. Ezek az előnyök az adózók hatékonyságát is növelik, gazdasági teljesítményükre is hatással lehetnek. Másrészt az ebben a pozícióban levő adózó az üzleti életben is könnyebben érvényesül, mivel minden cég célja az, hogy olyan üzleti partner kapcsolatokat alakítson ki, amelyek rájuk nézve nem járnak kockázattal akár egy esetleges adóellenőrzés folyamán. Az adóhatóság adatbázisai mindenki számára elérhetőek, ennek okán a jövőben a cégek körültekintően tudnak eljárni partnereik megválasztásában.

Mindemellett a nemzetközi kitekintés rámutatott arra, hogy az adózók ösztönzése a jogkövető magatartás irányába nem kizárólag hazai célkitűzés, hanem egy globális probléma, amelynek lokális megoldására a tanulmány számos ország által bevezetett gyakorlatot felvázolt. Ezzel is hangsúlyozva a magyar megoldás komplexitását és eredményességét.

A JOGGAZDASÁGTAN EMBERKÉPE, AVAGY *HOMO OECONOMICUS*KÉNT VISELKEDIK-E OTHELLO?

Szalai Ákos*

Racionális-e, hogy Othello megfojtja Desdemonát? *Homo oeconomicus*ként, vagyis a közgazdaságtan emberképének megfelelően viselkedik-e Othello? Adjuk meg azonnal a választ: nem tudjuk. De néhányan kicsit túl gyorsan jutnak el ahhoz a következtetéshez, hogy nem. Ez az írás ezekről a téves következtetésekről szól – ezektől óv. Olyan téves értelmezések ezek, amelyek a közgazdaságtannal-joggazdaságtannal szembeni – tájékozatlanságból fakadó – megalapozatlan kritikák alapjai között éppúgy meghúzódnak, mint napjaink közpolitikai vitáiban.

A joggazdaságtan a közgazdaságtan (egyik ágazatának, területének) eszközeit alkalmazza jogintézmények hatásainak elemzésére. A közgazdaságtan ugyanis különböző területekre bomlik. A legfontosabb ellentét a mikroökonómia és a makroökonómia között van. De eltér a klasszikus elemző közgazdaságtan, a menedzsmenttudomány (gazdálkodástudomány) és a pénzügy eszköztára is. És az egyes területeken belül is különböző iskolák (klasszikus, marxista, neoklasszikus, osztrák, intézményi, keynesiánus, újintézményi stb.) léteznek, egymással vitatkozva.

A közgazdaságtan eltérő módszerei mögött az emberkép eltérése (is) meghúzódik. Terjedelmi korlátok miatt nem mutatom be mindegyiket, hanem csak azt, ami joggazdaságtani módszerként azonosítható. Ezt pedig annak alapján tettem, hogy az alapvető tankönyvekben melyek jelennek meg. A több tankönyv közül, kitüntetett szerepet játszik a magyarul is elérhető, Robert Cooter

---

* Egyetemi docens, Heller Farkas Közgazdaságtani Intézet.
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1272-8947>

és Thomas Ulen *Jog és közgazdaságtan* című könyve (a továbbiakban Cooter–Ulen-könyv¹). A legtöbb helyen bevezető kurzusokon ezt használják.

Ez a tankönyv, mint a legtöbb másik² a sok közgazdaságtani terület és iskola közül a mikroökonómiai modellekre, és azon belül a neoklasszikus, illetve az újintézményi iskola módszertanára épít. Így ez a szöveg is elsősorban ezen közgazdaságtani ág, illetve ezen iskolák emberképére fogja bemutatni. E téren is alapvető tankönyvek elemzése lesz a középpontban. Három fontos az egyetemi alapképzésben használt könyv tűnik majd fel:

- Jack Hirshleifer – Amihai Glazer – David Hirshleifer: *Mikroökonómia* (a továbbiakban: Hirshleifer-könyv)³
- N. Gregory Mankiw: *A közgazdaságtan alapjai*. (a továbbiakban: Mankiw-könyv)⁴
- Paul Heyne – Peter J. Boettke – David L. Prychitko: *A közgazdasági gondolkodás alapjai* (a továbbiakban: Heyne-könyv).⁵

A szöveg egy tisztázó megjegyzéssel kezdődik, majd három olyan kritikára koncentrál, amelyekkel az itt elemzett közgazdaságtani módszertant, és annak emberképét gyakran támadják. Ennek az emberképnek a lényege, hogy a közgazdaságtan által modellezett ember, a *homo oeconomicus* racionális döntéseket hoz. Az ellenvetések közül az első szerint túl szűk ez a felfogás, mert csak a pénzügyi, vagyoni döntésekre koncentrál – látjuk majd, hogy ez tévedés. A második két kritika szorosan összefügg napjaink egyik legnépszerűbb közgazdaságtani iskolájának, a több Nobel-díjat is szerző viselkedési közgazdaságtan állításaival. Ez az iskola épp azt vitatja, hogy a racionális *homo oeconomicus* megfelelő emberkép-e – ők inkább a korlátozott racionalitás feltevését javasol-

¹ Robert Cooter – Thomas Ulen: *Jog és közgazdaságtan*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.

² Ld.például: David D. Friedman: *Law's Order: What Economics Has to Do with Law and Why It Matters*. Princeton NJ, Princeton University Press, 2000.; A. Mitchell Polinsky: *An Introduction To Law and Economics*. 5. kiad. Frederick, MD, Aspen Publishing, 2019.; Steven Shavell: *Foundations of Economic Analysis of Law*. Cambridge, MA – London, Belknap Press, 2006.; Hans-Bernd Schäfer – Claus Ott: *Lehrbuch der ökonomischen Analyse des Zivilrechts*. 6. kiad. Heidelberg, Springer, 2012

³ Jack Hirshleifer – Amihai Glazer – David Hirshleifer: *Mikroökonómia*. Budapest, Osiris, 2009.

⁴ N. Gregory Mankiw: *A közgazdaságtan alapjai*. Budapest, Osiris, 2011.

⁵ Paul Heyne – Peter J. Boettke – David L. Prychitko: *A közgazdasági gondolkodás alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.

ják.⁶ Kriritikájukban gyakran tűnik fel a következő két állítás. Az egyik szerint a *homo oeconomicus* feltevése azért téves, mert nem tudja magyarázni azt, ha az emberek nem a céljaiknak megfelelő – sőt azok elérését kifejezetten akadályozó – döntéseket hoznak. A másik szerint nem lehet racionális, ha tévedésekre alapozzuk a döntéseinket. Látjuk majd, hogy ezen kritikák célt tévesztenek – a neoklasszikus modell nem vitatja, hogy ilyen jelenségek léteznek, de azokat a racionális döntések modellje alapján (is) magyarázhatónak tartja. Ezzel szemben az összefoglalóban látjuk majd, hogy a modell (mivel modell) milyen valós hiányosságokkal küzd.

1. A racionális döntések embere – a leíró közgazdaságtani modellezés alapja

Mint a legtöbb tudományban, így a közgazdaságtanban is elválnak egymástól a helyzetet leíró, egy-egy változás várható hatásait előrejelző pozitív-leíró (deskriptív), és az intézményt értékelő, annak létét helyeslő vagy támadó normatív-előíró (preskriptív) állítások. Hasonlóan ahhoz, ahogyan a jogtudományban is elválnak a *de lege lata* és a *de lege ferenda* állítások. A két módszer emberképe is kissé eltér egymástól. A leíró elemzés egy olyan modellt alkot az emberről, aminek alapján megértheti, előre jelezheti egy-egy jogintézmény várható hatásait. A normatív elemzés már feltételezi, hogy valamit arról is gondolunk, hogy az ember, ahogy van (ami a pozitív-leíró modell lényege) megfelel-e annak, amilyennek lennie kellene. Az erre adott közgazdaságtani válaszok (egy apró kivételtől eltekintve), több ok miatt sem jelennek meg ebben a szövegben. Egyrészt helyhiány miatt, másrészt azért, mert az itt bemutatott bevett joggazdaságtani modellezés alapja – bár maga is sok értékelő megjegyzést tesz – a pozitív leírás. Amikor egy-egy jogintézmény értékelésére vállalkozunk, akkor alapvetően annak (rövid és hosszabb távú) társadalmi következményeit akarjuk értékelni. A közgazdaságtan (legalábbis a joggazdaságtan alapját képező iskola) alapvetően a következmények, a hatások alapján mond véleményt egyes intézményekről.

⁶ A megközelítés talán legátfogóbb magyarul elérhető bemutatása: Richard H. Thaler – Cass R. Sunstein: *Nudge – a pénzügyi válság után. Jobb döntések egészségről, pénzről és boldogságról*. Budapest, Manager, 2011. Ahogyan a joggazdaságtani módszertant alapvetően a Cooter–Ulen-könyv alapján, így a viselkedési közgazdaságtan, korlátozott racionalitásra épülő modellek állításait ebből a könyvből vett idézetekkel támasztom majd alá.

A joggazdaságtan pozitív-leíró emberképének alapja a racionális döntéshozó. Racionalitáson azonban a közgazdaságtan mást ért, mint amit például a filozófia közül sokan. A Hirshleifer-könyv például így definiálja:

„A racionális viselkedés fogalmát legalább két értelemben használjuk. Az első jelentés a módszerre utal, a második az eredményre. Amikor módszerként beszélünk róla, akkor a racionális viselkedés olyan cselekvés, amelyet nem szokásból, előítéletből vagy érzelmi okokból, hanem meggondolásra alapozva választunk. Az eredmény felől megközelítve, a racionális viselkedés a kívánt célokhoz elvezető, hatékony cselekvést jelent.”⁷

A Cooter–Ulen-könyv kicsit „matematikusabban” fogalmaz:

„A közgazdászok általában azt feltételezik, hogy minden gazdasági szereplő maximalizál valamit: a fogyasztók a hasznosságukat (azaz boldogságukat vagy elégedettségüket), a vállalatok a profitjukat, a politikusok a szavazatokat, a bürokraták az állami bevételt, a jótékonyossági intézmények a társadalmi jólétet és így tovább. A közgazdászok szerint a maximalizálást feltételező modellek azért működnek, mert az emberek racionálisak, a racionalitás pedig feltételezi a maximalizálást. [...] A korlátok melletti legjobb lehetőség választását a matematika nyelvén maximalizálásnak nevezzük. Az elnevezést az indokolja, hogy a valós számok éppúgy sorba rendezhetők nagyság szerint, mint ahogy a fogyasztó is rangsorolhatja lehetőségeit. Így a jobb lehetőségeket megfeleltethetjük a nagyobb számoknak. A közgazdászok ezt a megfeleltetést hasznossági függvénynek nevezik [...] A választásnak határt szabó korlátot pedig matematikai kifejezéssel megvalósíthatósági korlátnak hívjuk. Így a korlátok melletti legjobb lehetőség választását úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a hasznossági függvényt maximalizáljuk a megvalósíthatósági korlát mellett.”⁸

Ami feltűnhet – és, ami eltérés más tudományágak racionalitás-definíciójától – az az, hogy ezen megfogalmazásában nem szerepel az, hogy ki mit szeret, ki mire vágyik (A Cooter–Ulen-könyv nyelvén: minek alapján rendezzük

⁷ Hirshleifer at al. i. m. 11.

⁸ Cooter–Ulen i. m. 26–27.

sorba a lehetőségeket). A racionalitás attól függ, hogy akkor *adott preferenciák, adott célok mellett* mit választ. Akkor racionális egy döntés, ha az ember azt a megoldást választja, amely *a preferenciáinak, izlésének (az általa ismer információk szerint) leginkább megfelelő végeredményhez vezet.*

A filozófia nagy szerzői sokszor épp arról írnak, hogy vannak racionálisan választott, ésszerű és nem racionális, nem ésszerű célok. Platon például az *Állam* negyedik könyvében az értelmes lélekrészt azzal azonosítja, hogy célt tűz ki: „Bölcsnek pedig ama kicsike rész szerint [nevezünk valakit], amely az emberben uralkodik, s ama parancsokat osztogatja, s amely az egyén [...] javát szolgálja.”⁹ Hasonlóképp az értelmes lélekrész célkitűző szerepére helyezi a hangsúlyt Arisztotelész a *Nikomakhoszi etika* hatodik könyvében. (Amit persze a teleologikus gondolkodás alapján összhangban kell, hogy legyen az ember végső céljával, a boldogsággal.)

A joggazdaságtan tehát nem így, nem a célok kitűzéseként, hanem a számára adott célok eléréséhez használt megfelelő eszközök megválasztásaként definiálja a racionalitást.¹⁰ És ennek alapján Othello lépése *lehet* racionális. Attól, hogy egy – senki által nem vitatottan – etikailag helytelen, bűnös döntést hoz, még nem válik a döntés eleve irracionálissá.

A joggazdaságtani modell egyik előnye (talán) éppen az, hogy az etikailag bűnös, vagy éppen jogellenes cselekvéseket sem rekeszti ki a racionális döntések köréből. Éppen ezért kínálhat eszközöket arra is, hogy azok társadalmi elterjedtsége milyen eszközökkel szorítható vissza. Ez jelenik meg az ún. racionális bűncselekmények modelljében¹¹, vagy épen a szerződésesség joggazdaságtani elemzésében¹².

Maga az, hogy egy tett etikailag, vagy éppen jogilag elítélendő még *nem zárja ki*, hogy az racionális.

2. Anyagiasság

A közgazdászokat, joggazdászokat általában pénzkérdésekkel bombázzák. Például azzal, hogy határozzák meg valaminek a pénzbeli, piaci értékét.

⁹ Platon: *Állam* 442c (Szabó Miklós fordítása)

¹⁰ Az itt most felbukkanó viselkedési joggazdaságtan is így tesz. Az ő kritikájuk épp az lesz, hogy a döntéshozók *saját megítélésük szerint* hoznak tendenciózusan rossz döntéseket. Thaler–Sunstein i. m. 15.

¹¹ Cooter–Ulen i. m. 501–506.

¹² Uo. 217.

Emögött vélhetően az a téves feltevés húzódik meg, hogy a közgazdászok modelljeinek központi eleme a pénz, illetve, hogy a közgazdaságtani emberkép számára a pénz az egyetlen fontos szempont. (Ezt a feltevést persze erősíti, hogy a makroökonómiával, pénzügyekkel, gazdaságpolitikával foglalkozók tipikusan valóban pénzzel kapcsolatos kérdésekről beszélnek.) Ha ez a feltevés igaz lenne, akkor Othello tette – mivel nem vagyona növelésére irányul – nem is lehetne a közgazdaságtan szerint racionális.

Ugyanakkor az előző racionalitás-definícióból is következik, hogy a joggazdaságtani, illetve mikroökonómiai modellek embere kapcsán nem fogalmazunk meg egyetlen célt, amelyre törekednie kell. Így a pénzmennyiség, vagy a vagyon növekedését sem. A *homo oeconomicus* sok mindenre vágyhat: nem csak pénzre. A Cooter–Ulen-könyv például úgy fogalmaz, hogy az emberek „más-más dolgokat akarnak: gazdagságot, hatalmat, hírnevet, szerelmet, boldogságot és így tovább.”¹³

Az anyagiasság vádjá kapcsán azonban két további, lényegesen jobban végiggondolt ellenvetést is ki kell zárunk. Az első úgy szólna, hogy ugyan az emberek sokféle dologra vágnak, de a közgazdaságtani racionalitásra épülő modell csak akkor ad kielégítő választ, ha a döntésben (más elemek mellett) szerepet játszik a pénz, a vagyon is. Lássunk erre két példát!

1. Amikor a tankönyvek a munkavállalási döntést elemzik, akkor olyan modellt írnak fel, amelyben a szabadidő és a jövedelem növekedése között kell választani. Ez a munkagazdaságtani modell megjelenik, már a bevezető tankönyvekben is – például a Hirshleifer-könyvben¹⁴ - is.
2. Amikor a Cooter–Ulen-könyv a (közgazdaságtani értelemben) teljes kártérítés, kompenzáció nagyságát mutatja be, akkor olyan döntéseket elemez, amikor az embereknek a jobb egészség és az alacsonyabb jövedelem, vagy a magasabb jövedelem, de rosszabb egészségi állapot között kell választani.¹⁵

Ugyan mindkét itt említett példában a vagyon, a jövedelem az egyik tényező, de a közgazdaságtani eszközökkel elemzett döntések köre nem szűkíthető le ezekre. A Hirshleifer-könyv első példája a racionalitás kapcsán például annak vizsgálata, hogy megváltozott-e az autóvezetők magatartása akkor, amikor megjelentek a légzsákok az autókban, és ezzel az autózás kevésbé veszélyessé

¹³ Uo. 26.

¹⁴ Ld. pl. Hirshleifer et al. 494–502.

¹⁵ Cooter–Ulen i. m. 340–341.

vált.¹⁶ (Az anyagiasság kapcsán érdemes felhívni a figyelmet, hogy nem azt kérdezi, hogy vettek-e ilyen autókat, hanem azt, hogy akik már ilyenekkel rendelkeztek azok vezetési stílusa változott-e.)

Vagy idézhetjük a joggazdaságtanban jelentős szerepet játszó Gary Becker klasszikus elemzését a házassági, illetve válási döntésekről is:

„A közgazdasági megközelítés szerint egy személy akkor dönt a házasságkötés mellett, ha a házasságtól várt hasznosság meghaladja az egyedül maradásból vagy a megfélelőbb társ kereséséből várható hasznot. Hasonlóképpen, egy házas személy akkor szünteti meg a házasságát (vagy házasságát), amikor az egyedülállóvá válásból vagy mással való házasságkötésből várható hasznosság meghaladja a szétválásból származó hasznossági veszteséget, beleértve a gyermekektől való fizikai elválásból, a közös vagyon megosztásából, a jogi költségekből stb. eredő veszteségeket. Mivel sokan keresnek társat, elmondható, hogy létezik a házasságok piaca.”¹⁷

Talán egyértelmű, de szögezzük le: itt a haszon és a veszteség szó nem csak (és nem is elsősorban) anyagi hasznot, illetve anyagi veszteséget jelent. (Ettől függetlenül igaz, hogy Becker házassági döntésekről alkotott modelljében a munkavállalási, jövedelmi, anyagi, vagyoni, biztonsági kérdések jelentős szerepet játszanak.¹⁸)

Ez a Becker-idézet azonban elvezet a másik ellenvetéshez. Michael Sandel a pénz és a piac szerepével kapcsolatos művében¹⁹ – többek között épp erre az idézetre alapozva – azt a következtetést vonja le, hogy a modell szerint a házassági döntések (a partnerválasztás, a „megállapodás”, vagyis a további keresés feladása, vagy éppen annak a válással történő újraindítása), ha maguk nem is tisztán vagyoni döntések, de pénzben kifejezhető nyereséget és veszteséget jelentenek. Erősíti azt a véleményét az is, hogy Becker nem sokkal ez után úgy fogalmaz, hogy a közgazdaságtani megközelítés minden emberi viselkedésre

¹⁶ Hirshleifer et al. i. m. 12–13. A példa forrása: Steven Peterson – George Hoffer – Edward Millner: Are Drivers of Air-Bag-Equipped Cars More Aggressive? A Test of the Offsetting Behavior Hypothesis. *Journal of Law and Economics*, Vol. 38., No.2. (1995) 251–261.

¹⁷ Gary S. Becker: *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago (IL), University of Chicago Press, 1976. 7–8.

¹⁸ Ld. Gary S. Becker: *A Treatise on the Family*. Cambridge (MA), Harvard University Press, 1981.

¹⁹ Ld. Michael J. Sandel: *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*. New York (NY), Farrar, Straus and Giroux, 2013.

alkalmazható, „legyen szó pénzbeli árakkal vagy feltételezett árnyékárakkal kapcsolatos” döntésekről.²⁰ Sandel szerint ez azt jelenti, hogy az idézetben szereplő haszon és veszteség ugyan nem feltétlenül anyagi, de lefordítható pénzüsszegekre. Sőt, érvelése szerint, csak akkor lehet összemérni a hasznokat a veszteségekkel, ha ehhez van valamilyen mértékegység.

A tankönyveket vizsgálva kiderül azonban, hogy a modellben ilyen feltevés nincs. Léteznek olyan modellek, amelyek abból indulnak ki – mint Becker, hogy a hasznokat és a veszteségeket össze tudjuk mérni. Ez az ún. *kardinális hasznosság* modellje. Ilyenkor azonban a tankönyvek szerint nem a pénz, a vagyon a mértékegység, hanem a hasznosság (*utility, benefit*). A hasznosság kapcsán pedig a Hirshleifer-könyv például így fogalmaz: „A kardinális hasznosság mérésének egyik lehetséges módja, ha megkérdezzük az embereket, hogy mennyire boldogok.”²¹

A minden hatás pénzbeli mérésével szemben pedig a Cooter–Ulen-könyv is kritikus. Minjárt a közgazdaságtani modellt ismertető fejezetében kiemeli, hogy a pénz és a hasznosság között nem egyértelmű a kapcsolat. Ugyan a pénz, a vagyon növekedése növeli a hasznosságot, de kockázatkerülő emberek esetén egyre kisebb mértékben. Felhívják a figyelmet arra, hogy ez az összefüggés Bernoulli XVIII. századi matematikus megfigyelése óta ismert a tudományban, így a közgazdaságtanban is.²²

Fontosabb azonban kiemelni azt, hogy az összehasonlítás csak a kardinális hasznosság fogalma kapcsán követel ilyen mérhető skálát. Az egyes lehetőségek összehasonlítása nem követeli meg a hasznosság ilyen felfogását. A közgazdaságtani könyvek ma már tipikusan nagyobb terjedelemben tárgyal-

²⁰ Árnyékár alatt a közgazdaságtan azokat az eseteket érti, amikor egy dolognak nincs piaci ára, vagy az nem megfelelő, és mégis pénzben fejezzük ki az értékét.

²¹ Hirshleifer et al. i. m. 95. Érdemes ezen a ponton kitérni arra, hogy a Hirshleifer-könyv anyyiban célkitűzésről is beszél, hogy a *homo oeconomicus*t önérdékkövetőnek nevezi – és ezt szembeállítja a jóindulattal és a rosszindulattal. Az előbbit úgy definiálja, hogy ez az, amikor másoknak „jót akarunk”, utóbbit pedig „rosszakaratként”. (Hirshleifer et al. i. m. 16–17. Az eredeti szövegben is idézőjelben szerepelnek a kifejezések.) Mi most ezzel együtt sem tekintjük az önérdékkövetést ilyen a *homo oeconomicus*tól „elvárt” célnak, különösen nem annak a többieket figyelmen kívül hagyó formájában. Egyrészt azért nem, mert maga a definíció is önellentmondó: ha valaki valamit akar mások javát, vagy másoknak rosszat), akkor az miért nem az ő saját célja. Másrészt azért nem, mert – igaz nem feltétlenül az alapszintű – mikroökonómia-könyvek gond nélkül illesztik be a modellbe ezen másokra gyakorolt hatásokra is figyelő, ún. interdependens preferenciákat. Ld. pl. John Cullis – Philip Jones: *Közpénzügyek és közösségi döntések*. Budapest, Aula, 2003. 351–352.

²² A felismerés egyébként a kockázatos helyzetekben hozott döntések közgazdaságtani elemzésének egyik kulcsa, és Bernoulli XVIII. századi felismeréséig megy vissza. Erre hivatkozik a Cooter–Ulen-könyv is: Cooter–Ulen i. m. 60.

ják az ún. ordinális hasznosság koncepcióját, mint a kardinális hasznosságét. Ordinális összemérés esetén nincs szükség hasznosságmérésre, skálára, ugyanis nem várjuk el, hogy a döntéshozó megmondja egy helyzet mennyivel jobb vagy rosszabb mint egy másik – csak azt kell tudnia, hogy melyik jobb. (Vagy azt, hogy ugyanannyira jók a számára.) A Cooter–Ulen-könyv is így definiálja a preferenciarendezéssel szembeni elvárást.²³

Miért alakult akkor ki az a kép, hogy a pénz ilyen fontos szerepet játszik a közgazdaságtani elemzésben. Talán nem túlzás, ha úgy fogalmazunk, hogy ennek elsősorban pedagógiai okai vannak. A hallgatóság egyszerűbben megérti azt a példát, amely arra épül, hogy a több vagy kevesebb pénzt lehet szerezni, és két pozitív hatást is könnyebben összemér (melyiknél nő jobban, és mennyivel jobban a pénzmenyiség), mint ha a példa arra irányulna, hogy több vagy kevesebb hokimeccset nézhet valaki, több vagy kevesebb időt tölthet egy macskával, stb. Akik nem érdeklődnek a jégkorong iránt, vagy nem kedvelik a macskákat, azok számára a példa nehezebben érthető, átélhető lesz.

Zárjuk a pontot azzal, amivel az előzőt is: az anyagiasság vádja téves – éppen annak hiánya miatt nem tudjuk elvetni, hogy Othello tette racionális volt. Ennek hiánya miatt *nem zárhatjuk ki*, hogy az volt.

3. Egy-ügyűség

Igaz-e, hogy Othello döntése azért nem racionális, mert az egy számára nyilvánvalóan fontos cél elérését tette lehetetlenné? (Ez a fontos cél az általa szeretett nővel való együttélés.)

Sokszor bukkan fel hasonló érvelés a viselkedési közgazdaságtanban is. Richard Thaler és Cass R. Sunstein meggondolatlan döntéseknek nevezi ezeket. Olyan példákat találunk náluk ennek kapcsán, mint a dohányzás (holott annak szörnyű egészségügyi hatásai a dohányosok előtt is ismertek, és ők abba is szeretnék hagyni), az elhízás, a túl alacsony nyugdíjmeztakarítás.²⁴ Az egyik legtöbbet tárgyalt példájuk például a „csordaszellem”, amikor a többiek általunk ismert döntése miatt fordul meg a mi döntésünk.²⁵ De felhozhatjuk azt a példát is, amit egy kiváló tudományos előadásban fogalmazott meg jogász kol-

²³ Cooter–Ulen i. m. 33.

²⁴ Thaler–Sunstein i. m. 52–53.

²⁵ Uo. 60–67.

légám: azok az emberek sem használnak adatvédelmi szempontból biztonságos Internetes böngészőket, akik számára pedig az adatvédelem fontos.

Ugyan a mikroökonómiai modellek nem vitatják, hogy nem minden döntésünk racionális („meggondolt”), de ezek a kritikák mégis túlzók: nem mondhatjuk ugyanis, hogy racionális választás alapján ne dohányozhatnának a leszokni vágyók, ne ennének sokat azok, akik nem akarnak, ne takaríthatnának meg keveset azok, akik számára fontos lenne a nyugdíjas korukban elérhető vagyónak nagysága, ne használhatnának kevésbé biztonságos böngészőt azok, akiknek a biztonság fontos. És nem mondhatjuk, hogy ne követhetné el racionális mérlegelés alapján tettét Othello – csak azért mert számára rossz következményekkel jár. Azt állítani, hogy a *homo oeconomicus* ember nem hozhat saját szempontjából hátrányokkal járó döntést, tévedés. A Mankiw-könyv a közgazdasági gondolkodásra – a szerző szerint – jellemző tíz alapelv megfogalmazásával kezdődik. És ezek közül az első kettő már ezen kritika hibás voltára hívja fel a figyelmet.

„1. alapelv: az emberek átváltásokkal szembesülnek”²⁶

„2. alapelv: mindennek az a költsége, amiről lemondunk érte”²⁷

Az első elv ismert úgy is, hogy „nincs ingyen ebéd”. Ez vezeti be az átváltás (*trade-off*) fogalmát: ha valamit el szeretnénk érni, akkor másról le kell mondanunk. Ez vezet ez a második alapelvben megfogalmazott lehetőségköltség, használatköltség (*opportunity cost*) fogalmához, amely a költség közgazdaságtani érelemben vett leírása. (Érdeemes visszautalni itt az előző pontra: a közgazdaságtan költségfogalma sem a pénzre, a pénzkiadásra koncentrál.) Vagyis nem hogy semmiféle irracionális nincs abban, ha valaki feláldoz valamit, kifejezetten ez a racionális döntések lényege.²⁸

Az áldozathozatal csak akkor lenne *ab ovo* irracionális, ha valaki számára az az egyetlen cél létezne, amelynek a döntés annak elérését teszi lehetetlenné, Vagyis akkor, ha a *homo oeconomicus* egy-ügyű lenne. Csak az egészség érdekelné, csak a nyugdíjas korában elérhető vagyon nagysága, csak az, hogy elkerülje a rossz dolgok evését. Vagy Othello számára csak az, hogy szerelmével

²⁶ Mankiw i. m. 4

²⁷ Uo. 5

²⁸ A viselkedési közgazdaságtan persze kerülni igyekszik, hogy ilyen egy-ügyűség hibájába essen. Például elismerik, hogy az elhízás kapcsán nem az az egyetlen lehetséges szempontjuk az embereknek, hogy egészségesek akarnak lenni: „az értelmes emberek az étel ízével is törődnek, nem csak azzal, hogy az mennyire egészséges.” (Thaler–Sunstein i. m. 17.) Mégis olykor magából az elhízásból, a dohányzásból, a megtakarítási szintből következtetnek arra, hogy az emberek nem racionális döntéseket hoztak.

együtt lehessen. Nem nehéz belátni, hogy vannak más fontos céljai is lehetnek valakinek. A cigaretta miatti pillanatnyi nyugalom (amely elérésének alternatív megoldásai bonyolultabbnak tűnnek a számára), az évessel járó egyéb előnyök, az azonnal elkölthető (és nem nyugdíjas korig félretett) pénz. És nem nehéz belátni, hogy Othello számára is van más fontos dolog: például a büszkesége.

Ezzel természetesen nem állítjuk, hogy ezek a döntések racionálisak. De *lehetnek* azok. A probléma az, hogy egy döntés racionális volta csak akkor dönthető el, ha tudjuk, hogy milyen egyéb preferenciákkal, célokkal, illetve milyen alternatívákkal rendelkezik a döntéshozó – mit kellene feláldoznia cserébe. Ugyanakkor, ahogy a Cooter–Ulen-könyv fogalmaz:

„Fontos megjegyezni, hogy a fogyasztói preferenciák szubjektív értékítéletet fejeznek ki... A közgazdászok más tudományok, így a pszichológia és szociológia művelőire hagyják az izlésbeli különbségek okának tanulmányozását.”²⁹

Polányi Mihály³⁰ és Friedrich A. Hayek³¹ kifejezésével a preferenciák a személyes vagy hallgatólagos tudás körébe tartoznak. Kifelé nem lehet őket hihetően kommunikálni. Mindig fennáll ugyanis a gyanú, hogy a kommunikáció nem igaz. Mások számára a preferenciák közvetlenül nem megismerhetők. Következtetni lehet rájuk. Ha megfigyeljük az egyének döntéseit, akkor következtethetünk arra, hogy adott helyzetben mit (és mennyire) tekintett fontosnak.

Érdekes azt is kiemelni, hogy a közgazdaságtan racionalitásfelfogása szerint az egyes preferenciák egymáshoz viszonyított „ereje” sem állandó. Változhat az, hogy egyes pillanatokban melyik kerül előtérbe. Az, hogy valamit adott helyzetben feláldozunk, nem jelenti azt, hogy az ab ovo „gyengébb preferencia”, mint az, aminek érdekében feláldozzuk. Ez az ún. *határelemzés* fő állítása: amennyiben valamely dimenziókban már messzire jutottunk (valamiből már sokkal rendelkezünk), míg mástól távol vagyunk (kevésrel rendelkezünk belőle), akkor utóbbiak előtérbe kerülhetnek előbbieik kárára.³²

Zárjuk ezt a pontot is azzal, mint az előzőt: az, hogy Othello hatalmas áldozatot hoz (a saját értékrendje szempontjából is, mint azt a későbbi reakciója is mutatja) még *nem zárja ki*, hogy a tette közgazdaságtani értelemben racionalitás volt.

²⁹ Cooter–Ulen i. m. 34.

³⁰ Polányi Mihály: *Személyes tudás*. Budapest, Atlantisz, 1994.

³¹ Ld. pl. Friedrich A. Hayek: *Constitution of Liberty*. Chicago (IL), Chicago University Press, 1960. 24.

³² Ezzel kapcsolatban ld. Cooter–Ulen i. m. 36–39.

4. Informáltság

Othello téves döntést hozott. Mi, nézők tudjuk ezt. Desdemona halála után Emiliától ő is megtudja. De a gyilkosságról hozott döntés pillanatában nem állt rendelkezésére ez az információ. Lehet racionális egy olyan döntés, amely információhiányon, tévedésen alapul?

A viselkedési közgazdaságtan másik érve épp azért vitatja a *homo oeconomicus* feltevésének plauzibilitását, mert az emberek gyakran alapozzák döntéseiket tévedésre. Az ún. ökölszabályok, vagy heurisztikák között több olyan okot és példát is felsorolnak, amikor az emberek nyilvánvalóan tévesen mérnek fel a körülményeket. Például ha egy autóra keresztre egymástól ugyanolyan távol vonalakat festünk, majd azok sűrűségét elkezdjük csökkenteni, akkor az emberek úgy érzékelik, hogy gyorsabban haladnak a kocsival – és ezért fékeznek.³³ Sok példát mutatnak arra, hogy az emberek helyzetértékelése befolyásolható (például annak révén, hogy milyen kiindulópályára hozzuk őket, milyen alapbeállításokkal szembesülnek először³⁴). Mivel a döntések eltérnek, és nem lehet mindegyik helyes, így nyilvánvalóan meg lehet őket ezekkel az eszközökkel téveszteni.

A joggazdaságtani, neoklasszikus modellek szerint azonban a téves döntés önmagában nem mond ellent a racionalitásnak. Ahogy a Hirshleifer-könyv fogalmaz:

„Ha azt mondjuk, hogy az emberek racionálisak, ezzel nem állítjuk, hogy mindentudók lennének. Majdnem minden döntés bizonytalanság mellett születik.”³⁵

A döntéshozók mindig, Othellohoz hasonlóan, utólag válnak bölccsé: később tudnak meg olyan információkat, amik a döntést megfordították volna. De, ha ezen későbbi tudás fényében értékeljük a korábbi döntést, akkor az „*utólagos*

³³ Thaler–Sunstein i. m. 47.

³⁴ Uo. 43–44.

³⁵ Hirshleifer et al. i. m. 20. Tegyük hozzá, azt, hogy a tévedés nem önmagában mond ellent a racionalitásnak a viselkedésgazdászok is kénytelenek elismerni. Az ő felfogásuk szerint a *homo oeconomicus* felfogás nem követeli az embertől, hogy képesek legyenek tökéletesen megjósolni a jövőt (nem kell mindentudónak lenniük), „de torzítatlan előrejelzéseket kell adniuk”. (Thaler–Sunstein i. m. 17.) A döntéseket befolyásoló hatásokkal kapcsolatos példák és érvek mégis sokszor arra épülnek, hogy az emberek gyakran tévesen mérnek fel a helyzetet.

bölcsesség” hibájába esünk.³⁶ Egy döntés racionalitása csak azon információk alapján ítéltető meg, amik a döntés pillanatában is ismertek voltak.

A döntés pillanatában elérhető tudás egy része azonban szintén racionális döntések eredményeként áll elő. Érvelhetünk úgy is, hogy nem maga Othello tévedés utal a racionalitás hiányára, hanem az, hogy nem gyűjtött több információt. Itt azonban az a kérdés: mennyit kellett volna gyűjtenie? Általánosabban mennyit kellene egy racionális embernek gyűjteni? Mennyi időt, erőt racionális arra szánni, hogy a tévedés, a meglepetés esélye csökkenjen?

Bármi is a válasz erre, oda fogunk jutni: a tájékoztatatlanság is lehet racionális! Az alapfokú közgazdaságtani tankönyvek is tartalmazzák már a racionális tájékoztatatlanság a modelljét. Például a Heyne-könyvben is megjelenik:

„A tévedések költségekkel járnak, ezért megpróbáljuk elkerülni őket. Sajnos azonban a tévedések kivédése szintén költséges mulatság. A hibák elkerülésének egyik módja az, ha a döntés előtt több információt szerzünk be. Az információ azonban szűkös jószág, és beszerzésének megvannak a maga költségei. Végül is kiderülhet, hogy kevésbé költséges, ha elviselünk bizonyos tévedéseket, és nem teszünk erőfeszítéseket azért az információért, amivel kiküszöbölhetnénk őket.”³⁷

A Hirshleifer-könyvben pedig az ún. *keresési modell* szerepel, amely azt vizsgálja, hogy mekkora a keresés révén várhatóan megszerezhető információ értéke. Ennek alapján dönthető el, hogy meddig folytassuk az információgyűjtést – és mikor álljunk meg vele.³⁸

A tévedés esélyével, a kockázattal tehát mindenképpen együtt kell élni. Viszont ehhez a kockázathoz is viszonyulni kell valahogy. A viselkedési közgazdaságtan egy további kritikája a *homo oeconomicus* képpel szemben éppen az, hogy egyes emberek túlzottan is magabiztosak lesznek, vagyis alul becsülik

³⁶ Cooter–Ulen i. m. 472.

³⁷ Heyne et al. i. m. 151. Később visszatér a kérdésre kifejezetten annak kapcsán, hogy a választók gyűjtenek-e információt a politikai döntések előtt. (Heyne et al. i. m. 337–338.) Igaz ekkor sem írja le „a racionális tájékoztatatlanság” kifejezést – pedig azt pontosan ugyanennek a választások kapcsán megjelenő döntési dilemmára használta először a közösségi döntések modelljeit megalapozó cikkében Anthony Downs. (Anthony Downs: Politikai cselekvés a demokráciában: Egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, 1990/9 998.)

³⁸ Hirshleifer et al. i. m. 413–414.

a tévedés, vagy a rossz kimenetek esélyét.³⁹ Mások épp fordítva: túlzottan is kerülni fogják a kockázatot.⁴⁰ A neoklasszikus modell szerint azonban a kockázathoz való viszony is preferencia, ezért nem tudjuk azt racionális alaplán értékelni. Irracionális csak akkor lenne, ha valaki a saját (személyes információként létező) kockázati preferenciájához képest vállalna túl sok, vagy túl kevés kockázatot. A túlzott önbizalomra való hivatkozás pedig azért lesz téves, mert az esélyek, amiket ők állítólag rosszul becsülnek sokszor nem léteznek objektív formában, csak emberi érzésként⁴¹ – ezért nem is lehet őket felül vagy alul becsülni: azok értéke éppen akkora, amekkorának a döntéshozó érzi.

Maga a tévedés (amit „utólag bölcsen” felismerünk) sem jelenti tehát azt, hogy Othello döntésének racionalitását ki lehetne zárni nem volt racionális. Ettől persze még lehet, hogy nem volt az. Annak leírása, hogy az összegyűjtött információ mennyisége vagy a felvállalt kockázat valaki számára mikor racionális talán még több személyes elemet tartalmaz, mint a korábbi kérdések.

5. Összefoglalás

Minden fejezet végén azt láttuk, hogy az adott állítás alapján nem zárhatjuk ki, hogy Othello racionális döntést hozott. De nem is igazoltuk, hogy azt hozott. Ez utóbbi oka, hogy a közgazdaságtan racionalitás-konceptiója meglehetősen nehezen konkrét személy, konkrét döntésére nehezen alkalmazható. Ugyanis, mint láttuk, ennek eldöntéséhez, meglehetősen sok személyes, szubjektív elemet kellene ismernünk. Tudnunk kellene, hogy...

- ...milyenek a preferenciái? (Ezt Othelloról sejtjük.)
- ...milyen információkkal rendelkezett? (Ezt ismerjük a tragédiából).
- ...a további információgyűjtésnek milyen előnyeit és hátrányait látta a döntés pillanatában?

³⁹ Thaler–Sunstein i. m. 40–42. (Tegyük hozzá: ezzel kapcsolatos érvelésük lényege ugyan nem az, hogy egyes emberek rosszul mérik fel az esélyeket, hanem az, hogy a tévedések „tendenciózusak”, mint fent láttuk. Thaler–Sunstein i. m. 17.

⁴⁰ Erre lehet példa a fent már említett csoportnyomás példája: ha az a kérdés, hogy mi igaz, és ismerjük a többiek álláspontját, akkor nehezebben állunk ki a szerintünk igaz álláspont mellett. Thaler–Sunstein i. m. 60–61.

⁴¹ Ezt nevezi az irodalom szubjektív valószínűségnek, az azzal kapcsolatos érzésnek, hogy mennyire lepődnénk meg egy helyzet bekövetkezése esetén. (Erről ld. Szalai Ákos: Kockázat, veszély, a biztonság hiánya és a polgári jog. *Jogtudományi Közöny*, 2024/4. 168–177. <https://doi.org/10.59851/jk.79.04.2>

- ...milyen egyéb döntési lehetőségeket ismert, és ezek milyen hatásait vette számba (miért csak azokat)?

És ugyanígy arról sem tudunk semmit mondani a modell alapján, hogy a konkrét döntése megváltozna-e más körülmények között – pontosabban: milyen változás kellene ahhoz, hogy a döntés módosuljon. A *homo oeconomicus* modell alapján (csak annak alapján) nem tudjuk megmondani, hogy mi kellett volna ahhoz, hogy Othello ne kövesse el a tettét. A jog nyelvén: a specifikus prevenció elemzésére ez a modell nem alkalmas.

Miközben a specifikus prevenció előrejelzésére nem alkalmas, addig a generális prevenciót viszonylag jól előre jelezhetjük a *homo oeconomicus* modellel. Bár egy-egy emberek magatartása, annak változása nem magyarázható, aközben a társadalomban kialakuló tömeges, vagy átlagos magatartási minták változása, úgy tűnik, jól magyarázható, jól előre jelezhető akkor, ha ebből az emberképből indulunk ki. Nem csak gazdasági döntések kapcsán. (És persze a viselkedésgazdaságtan *megalapozott* kiegészítéseivel még pontosabbat.)

